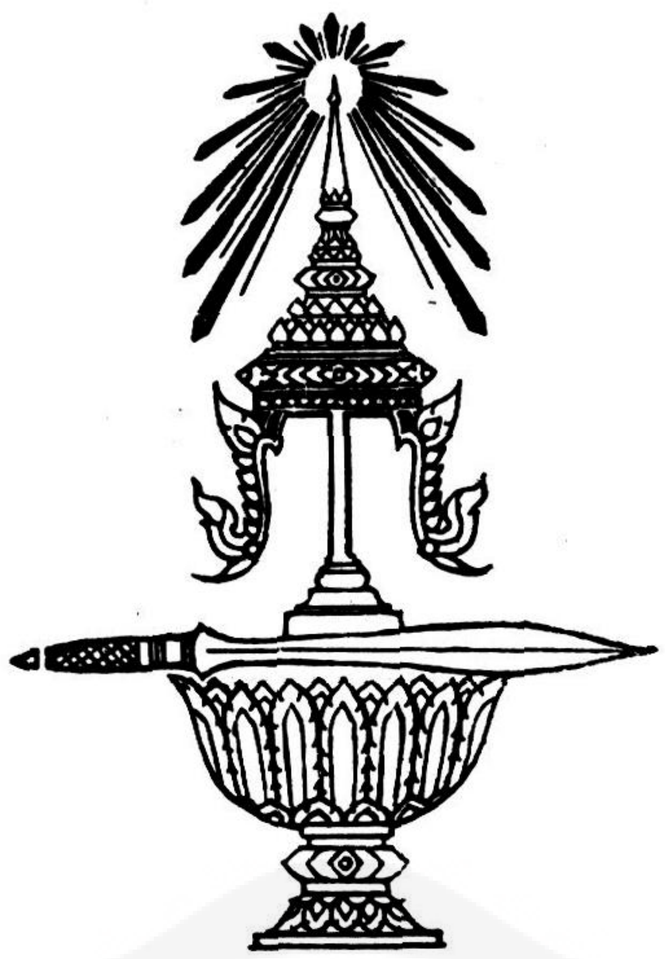
๙ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม

ห้องขจร
อ
923.1593
จ196ก
ร.2

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
สุขุมวิท 23 วัฒนา กรุงเทพฯ 10110 โทร. 02-2584002-3

ห้องขจร สุขพานิช

๑
๙๕๓.๑๕๙๓
ก๑๙๖ก
๑.๓

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม

นายเอ บี กริสโวลด์ แต่ง

ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงแปลเป็นภาษาไทย

———— ✣ ————

ม.จ.จงจิตรถนอม ดิศกุล

ทรงพิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศล

ในมหามงคลสมัย พระชนมายุเสมอด้วยสมเด็จพระราชบิดา

วันอาทิตย์ที่ ๒๙ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๐๘

S 193194

คำนำ

เมื่อไม่ช้านานมาแล้ว อสนีบาตตกลงมาใกล้พระที่นั่งเวชยันต วิเชียรปราสาทในพระนครคีรีบนเขามไหยสวรรย์จังหวัดเพชรบุรี แม้มิได้ถูกส่วนใดส่วนหนึ่งแห่งพระราชฐาน แต่ความสะเทือนได้ทำให้พระกรพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ซึ่งประดิษฐานอยู่ในพระที่นั่งนั้นชำรุด พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชดำรัสสั่งให้จัดการซ่อมพระบรมรูปไว้เรียบร้อยแล้ว

แต่พระบรมรูปองค์นั้นด้วยปลาสเตอร์เป็นหุ่นเพื่อถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าทอดพระเนตร หากเป็นที่พอพระราชหฤทัยก็จะได้ใช้เป็นแบบหล่อพระบรมรูปถาวรต่อไป ในเวลานั้นยังไม่โปรดนักจึงยังมิได้หล่อพระบรมรูปถาวร ได้เชิญไปตั้งไว้ที่หอเสถียรธรรมปริตในพระบรมมหาราชวังในกรุงเทพ ฯ แล้วย้ายไปไว้ในหอราชพงศานุสรณ์ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ครั้นถึงรัชกาลที่เจ็ด สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยขอพระราชทานไปประดิษฐานไว้บนพระที่นั่งเวชยันตวิเชียรปราสาท เพื่อให้มหาชนได้ถวายสักการบูชาได้สะดวก ตามพระดำรัสแนะของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระบรมรูปจึงได้ประทับอยู่ในพระวิหารนั้นสืบมา

ต่อมาพระราชอนุวงศ์ญาติวงศ์หลายพระองค์ กับทั้งพระประยูรญาติได้มีศรัทธาใคร่จะจัดการหล่อพระบรมรูปถาวรขึ้น เพื่อความยั่งยืนใน

ภายหน้า ได้รับพระบรมราชานุญาตดำเนินการไปจนกรมศิลปากรหล่อพระบรมรูปด้วยโลหะชั้น แล้วเชิญขึ้นประดิษฐานแทนพระองค์ที่ทำด้วยปลาสเต้อร์เป็นการสำเร็จ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถได้เสด็จไปร่วมงานพระกุศลและประทับเสวยกลางวันด้วยกันกับเจ้านายและข้าราชการที่ประชุมพร้อมเพรียงกัน ณ วันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๐๕

ส่วนพระบรมรูปปลาสเต้อร์นั้น เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ได้รับพระราชทานไปประดิษฐานไว้ในตำหนักเพชร์ในวัดนั้น

ในการหล่อพระบรมรปถาวรนั้น แบบพิมพ์ของกรมศิลปากรยังมีอยู่ ข้าพเจ้ามีศรัทธาใคร่จะได้ โดยเสด็จพระราชกุศล จึงได้ติดต่อขอให้กรมศิลปากรหล่อเพิ่มอีกพระองค์หนึ่ง ถวายไว้ในวัดบวรนิเวศวิหาร บัดนี้เป็นโอกาสอันเหมาะสมจึงขอพระราชทานถวายไว้ในโอกาสทรงบำเพ็ญพระราชกุศลพระชนมายุเท่าสมเด็จพระราชบิดาเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ ได้พระราชทานพระบรมราชานุมัติตามความเห็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ให้เชิญขึ้นประดิษฐานไว้ในซุ้มบนพระเจดีย์แล้ว

เพื่อเป็นที่ระลึกถึงงานประดิษฐานพระบรมรูปดังว่านี้ ข้าพเจ้าได้เลือกเอาบทความที่นายกริสโวลด์เรียบเรียงขึ้นและพิมพ์ไว้ในภาษาเดิมที่เขาเขียนไว้ในวารสารสยามสมาคมเล่ม ๔๕ ตอน ๑ ซึ่งได้ขอให้น้องชายสุภัทรดิศ ดิศกุล แปลเป็นภาษาไทย เพราะเห็นว่าบท

ความนั้น ได้หยิบยกเอาสารสำคัญของพระบรมราชาธิบายพระบาทสมเด็จ พระจอม เกล้าเจ้า อยู่หัว ใน การ ที่ทรง วาง ระบอบคณะ สงฆ์ขึ้น ระหว่างที่ทรงพระผนวช บทความที่ว่านี้ได้แสดงไว้อย่างชัดเจนว่าพระองค์ได้ทรงมีพระสติปัญญาอย่างลึกซึ้งประกอบด้วยเหตุผลจนทรงสามารถจับเหตุแห่งพระบรมพุทโธวาท แล้วสามารถทรงอธิบายให้เห็นจริงเห็นชอบตาม จนบัดนี้พระนิทัศนนัยกล่าวคือแบบแผนของคณะธรรมยุตได้แพร่หลายไปทั่วสยามรัฐมณฑล ตลอดจนนานาประเทศที่ใกล้เคียง โดยเฉพาะเขมรบูรพาและอีสานแห่งสยามประเทศ เป็นเครื่องเชิดชูพระปัญญาบารมีอย่างยิ่ง

หากจะมีทางใดที่เป็นกุศลที่ข้าพเจ้าทำครั้งนี้แผ่ไปเพื่อพระเกียรติยศของพระองค์ และพระบรมราชวงศ์ซึ่งทรงครองบ้านเมืองอยู่ขณะนี้ได้ ข้าพเจ้าก็จะยินดีและเป็นที่สมแก่ปรารถนาของข้าพเจ้าหาที่สุดมิได้.

(หม่อมเจ้า จงจิตรถนอม ดิศกุล)

วังวรดิศ

วันที่ ๓ สิงหาคม ๒๕๐๔

H.R.H. Mongkut

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

นาย เอ. บี. กริสโวลด์ แต่ง

ม. จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงแปลจากภาษาอังกฤษ

บทที่ ๑

ใน พ.ศ. ๒๓๙๔ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นเสวยราชย์ในประเทศไทย มหาอำนาจในทวีปยุโรปได้พากันเข้าครอบครองดินแดนส่วนใหญ่ในทวีปอาเซีย และกำลังเตรียมที่จะเข้าครอบครองดินแดนส่วนอื่น ๆ ต่อไปอีก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงเป็นพระองค์หนึ่งในบรรดาประมุขของประเทศในทวีปอาเซีย แต่เพียงส่วนน้อยที่สามารถต่อต้านบรรดานักอาณานิคมเหล่านั้น ในขณะที่ประมุขของประเทศอื่น ๆ กำลังพยายามสู้รบอยู่อย่างไม่มีหวัง หรือกำลังยอมแพ้แก่ประเทศมหาอำนาจ พระองค์ก็ทรงสามารถรักษาอิสรภาพของประเทศไทยไว้ได้ และในขณะที่ประเทศอื่นพยายามที่จะรักษาให้ประเทศของตนปลอดภัย โดยปิดประตูไม่ยอมรับอิทธิพลของประเทศทางทิศตะวันตก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ก็ทรงคิดได้ว่า วิธีเดียวที่ประเทศในทวีปอาเซียจะคงอยู่ได้ก็คือ ต้องยอมรับเอาอิทธิพลเหล่านั้นมาปรับปรุงตนเองให้ทันสมัย วิธีนี้เป็นวิธีที่ประเทศญี่ปุ่นได้กระทำเช่นเดียวกันในเวลาต่อมา พระบาทสมเด็จพระ-

จอมเกล้า ฯ ได้ทรงตระหนักถึงผลที่เกิดขึ้นในประเทศจีน เมื่อประเทศนั้นพยายามผลักดันชาวตะวันตกออกไป พระองค์เกือบจะเป็นเพียงองค์เดียวในบรรดาชาวไทยในขณะนั้นที่ทรงทราบดีว่า ประเทศจีนแพ้ในสงครามฝิ่น และไม่ทรงเชื่อในคำโฆษณาที่ว่าประเทศจีนยอมยกสิทธิตามสัญญาให้แก่อังกฤษ เนื่องจากต้องการการประนีประนอม ประเทศไทยต้องไม่ทำตามตัวอย่างเช่นนั้น ต้องยกเลิกการแยกอยู่อย่างโดดเดี่ยวอย่างที่เคยทำกันมา ต้องยอมทำการค้ากับต่างประเทศและรับความคิดเห็นใหม่ ๆ แก้ไขเปลี่ยนแปลงประเพณีอันล้าสมัยของตน ประมุขของประเทศไทยในภายหน้าจำต้องศึกษาถึงความละเอียดอ่อนของความคิดเห็นทาง วิทยาการ การทูต และการปกครองบ้านเมืองแบบตะวันตก

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงตระหนักดีว่าการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ ต้องทำไปอย่างรวดเร็ว สิ่งใดที่ชาติตะวันตกทำมาเป็นเวลาร้อย ๆ ปี ประเทศไทยต้องทำให้ได้ในระยะเร็วกว่านั้น ตลอดเวลา ๑๗ ปี ที่พระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ พระองค์ก็ได้ทรงเปลี่ยนโฉมหน้าทั้งหมดของประเทศไทย ได้ทรงเปิดสัมพันธภาพทางการทูตกับประเทศอังกฤษฝรั่งเศส และสหรัฐอเมริกา ทำให้มีการติดต่อทางการค้าขายกับต่างประเทศอย่างกว้างขวาง ทรงเปิดโอกาสให้ชาวไทยได้รับความคิดเห็นใหม่ ๆ ทรงตั้งโรงพิมพ์ สร้างถนน ขุดคลอง และตั้งเงินตราสมัยใหม่ของไทยขึ้นเป็นครั้งแรก เพื่อให้พอเพียงกับการขยายตัวทาง

การค้าขายของประเทศ ทรงเปลี่ยนแปลงระบบการปกครอง ตั้งที่ปรึกษาต่างประเทศขึ้นในวงราชการ จ้างชาวยุโรปให้มาช่วยจัดกองทหารให้ดีขึ้น และตั้งกำลังตำรวจ พระองค์ทรงสนับสนุนเสรีภาพในการนับถือศาสนาและอุดหนุนคณะสอนศาสนาคริสเตียน ทั้งในงานด้านการศึกษาและการแพทย์ พระองค์ทรงผ่อนผันให้ฐานะของทาสดีขึ้น และทรงแนะอยู่เสมอว่ากฎหมายไม่ควรคำนึงถึงยศถาบรรดาศักดิ์

การเปลี่ยนแปลงของพระองค์ เป็นการปฏิวัติที่แปลกประหลาดที่สุดครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์ เพราะเหตุว่าไม่ได้เกิดขึ้นจากประชามติซึ่งไม่มีอยู่ในขณะนั้น หรือเกิดจากความยินยอมซึ่งคณะนักก้าวหน้าหนุ่มได้บังคับเอาจากพระเจ้าแผ่นดิน ตรงกันข้าม พระองค์เองทรงเป็นทั้งพระเจ้าแผ่นดินและผู้นำคณะนักก้าวหน้าไปพร้อมกัน

การที่พระราชาในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทรงยอมเสียสละอย่างเต็มพระทัย เพื่อปรับปรุงประเทศไปสู่รากฐานประชาธิปไตยสมัยใหม่ ในขณะที่ราษฎรของพระองค์เองก็ไม่ได้เคยนึกฝันถึงสิ่งนี้เลยนั้น เป็นปฤษณาซึ่งชาวตะวันตกไม่อาจเข้าใจได้ แต่สิ่งนี้เป็นสิ่งธรรมดาเกี่ยวกับพุทธศาสนา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ไม่ได้ทรงเป็นกษัตริย์ไทยองค์แรกหรือองค์สุดท้ายที่ทรงมีความก้าวหน้าไกลไปยิ่งกว่าราษฎรของพระองค์

การเปลี่ยนแปลงของพระองค์ในทางด้านศาสนายิ่งมีความลึกซึ้งมากขึ้นไปอีก พระองค์ได้ทรงตัดความเชื่อถือในโชคลางต่าง ๆ ซึ่งเข้า

มาผูกพันอยู่กับพุทธศาสนาเป็นเวลาหลายร้อยปี ทรงสั่งสอนพุทธศาสนาอย่างบริสุทธิ์ ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงตระหนักดีว่า ในไม่ช้าประชาชนผู้ได้รับการศึกษาดีขึ้นก็จะเลิกเชื่อถือสิ่งเหลวไหลต่าง ๆ เหล่านี้ และสิ่งนี้อาจทำให้ประชาชนเหล่านั้น เลิกเลื่อมใสในพุทธศาสนาตามไปด้วย พระองค์จึงได้ทรงชี้แจงให้เห็นว่า คำสั่งสอนในพุทธศาสนานั้น ถ้าเข้าใจให้ถูกต้องแล้วก็จะไม่มีอะไรที่ขัดต่อสามัญสำนึก หรือขัดกับวิทยาศาสตร์เลย พุทธศาสนาเป็นแต่เพียงระบบทางจรรยา ซึ่งเหมาะกับความต้องการในปัจจุบันอย่างยิ่ง

วันหนึ่ง เมื่อการศึกษาประวัติศาสตร์เกี่ยวกับโลกทั่วไปกว้างขวางยิ่งขึ้น พระนามของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะได้รับการเทิดทูนสูงยิ่งกว่านามของผู้สร้างอาณาจักรทั้งหลายเสียอีก แต่ในปัจจุบันทางตะวันตกรู้จักพระองค์ก็แต่เพียงว่าเป็นตัวตลกขบขัน เป็นต้นว่าในเรื่อง **Anna and the King** และเรื่อง **The King and I** เท่านั้น.

บทที่ ๒

สมเด็จเจ้าฟ้าชายมงกุฎ ฯ ประสูติใน พ.ศ. ๒๓๔๗ พระองค์เป็นพระราชนัดดาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ผู้ทรงสถาปนาพระราชวงศ์จักรี และเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ผู้เสด็จขึ้นเสวยราชย์ใน พ.ศ. ๒๓๕๒ นอกจากทรงมีพระอนุชาซึ่งพระองค์โปรดปรานมากแล้ว สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎ ฯ ยังทรงมีพระเชษฐาอนุชาเชษฐภคินีและขนิษฐาต่างพระมารดาอีกหลายพระองค์ พระองค์ทรงเป็นสมเด็จพระราชโอรสองค์ใหญ่ที่ประสูติจากพระอัครมเหษี ดังนั้นโดยทั่วไปจึงถือกันว่าทรงเป็นรัชทายาท แต่การสืบราชสันตติวงศ์นี้ก็ไม่มีกฎหมายกำหนดไว้โดยแน่นอน เมื่อพระมหากษัตริย์สวรรคต ที่ปรึกษาอันประกอบด้วยเจ้านายและข้าราชการชั้นสูงก็เลือกพระราชาองค์ใหม่ขึ้น โดยทั่วไปก็มักเลือกสมเด็จพระราชโอรสองค์แรกที่ประสูติแต่พระอัครมเหษี แต่ก็ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องกระทำดังนี้เสมอไป

ในขณะนั้น ประเทศไทยกำลังฟื้นตัวอย่างรวดเร็ว จากความหายนะอันเกิดจากสงครามกับพม่า ซึ่งได้ทำให้ประเทศเสียหายไปเป็นอันมากในชั่วระยะบรรพบุรุษรุ่นก่อน

กรุงศรีอยุธยา ราชธานีสมัยก่อนยังคงปรักหักพัง อยู่ราว ๔๐ ไมล์เหนือกรุงเทพ ฯ ราชธานีแห่งนี้ใหญ่กว่ากรุงลอนดอนในสมัยเดียวกัน ชาวยุโรปผู้ได้มาเห็นความรุ่งเรืองของเมืองนี้ ในขณะนั้นก็อดที่จะเรียก

ไม่ได้ว่า เป็นนครเวนิสทางทิศตะวันออก ทั้งนี้เพราะมีลำคลองเป็น
จำนวนมากที่ตัดผ่านไปตามพระราชวังอันสูงสกาวสง่างาม และวัดที่มี
ยอดส่งสีทองงามระยับ บรรดาเรือพระที่นั่งและเรือหลวงซึ่งสลักเสลา
อย่างสวยงามมีบุษบกตั้งอยู่ภายใน ก็แล่นตามขบวนผ่านไปตามลำน้ำ
เหล่านี้ ตามวัดต่าง ๆ เป็นจำนวนร้อย ๆ บรรดาพระภิกษุสงฆ์ต่าง
ก็แสดงความเคารพต่อพระพุทธองค์ ซึ่งมีพระพุทธรูปทำด้วยสัมฤทธิ์
หรือปูนปั้นบีดทองอยู่เป็นจำนวนนับไม่ถ้วน พ่อค้าชาวยุโรปและ
อาเซียก็มาค้าขายในตลาด ณ ราชธานีแห่งนี้ ในขณะที่บรรดาเจ้า
ประเทศราชต่างก็ส่งผ้าไหม เครื่องเพชรนิลจินดา และต้นไม้ทอง เงิน
มาเป็นเครื่องราชบรรณาการ ถวายแด่พระมหากษัตริย์ ประเทศไทย
มั่งคั่งมากในขณะนั้น แต่การป้องกันประเทศยังอ่อนแอ ใน พ.ศ. ๒๓๑๐
กองทัพพม่าจึงเข้ายึดเอาราชธานีอันสวยงามแห่งนี้ไว้ได้ ได้แย่งชิงเอา
สมบัติอันมีค่าต่าง ๆ ไป และเผาทิ้งกรุงศรีอยุธยาไว้เป็นสิ่งซากหักพัง

๒-๓ เดือนต่อมา ชาวไทยก็สามารถขับไล่ผู้รุกรานออกไปได้
แต่ก็ไม่ได้พยายามซ่อมแซมราชธานีเก่าขึ้นอีก ผู้ปกครองประเทศ
ในขณะนั้นได้สร้างราชธานีขึ้นใหม่ที่กรุงเทพ ฯ ใต้ลงไปตามลำน้ำ
ในครั้งแรกได้สร้างขึ้นบนฝั่งขวา แต่ต่อมาก็ย้ายมาอยู่บนฝั่งซ้าย
พระราชวังและวัดต่าง ๆ เริ่มเกิดมีขึ้น เลียนแบบความรุ่งเรืองใน
สมัยก่อนที่ยังคงทรงจำกันอยู่ได้ คือมีอาคารผนังขาวหนารองรับหลังคา
มุงกระเบื้องที่ซ้อนกันอยู่เป็นชั้น ๆ พระยานาคประดับทองเลื่อยอยู่บน

หลังคาหรือทอดตัวลงมาตามขอบหน้าบรรณ เพื่อขับไล่ภูตผีปีศาจให้หนีไป ช่างเขียนก็วาดภาพบนผนังภายในอาคารด้วยสีค่อนข้างสดหรือเข้ม เป็นภาพภูมิประเทศแสดงพระพุทธองค์กำลังทรงรับของถวายจากบรรดาเจ้านาย ซึ่งแต่งองค์ตามแบบราชสำนักไทย ในขณะเดียวกันภาพบุคคลซึ่งวาดตามนิยายภาษาสันสกฤตก็นั่งอยู่อย่างสง่างาม ภายในปราสาทเลียนแบบของจริงที่กำลังสร้างอยู่ ในระยะนั้นบรรดาเรือต่าง ๆ ก็บรรทุกทรัพย์สมบัติซึ่งซ่อนไว้ได้จากข้าศึกล่องลงมาตามลำน้ำ และหมู่แพก็ล่องนำพระพุทธรูปสมัยเก่าขนาดใหญ่ลงมาจากเมืองต่าง ๆ ที่ถูกทำลายลงไป สำหรับประชาชนส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในเรือนแพ ซึ่งสร้างด้วยไม้ไผ่สานหรือไม้กระดาน หน้าจั่วของเรือนแพเหล่านี้สลักเลียนรูปพระยานาคอย่างหยาบ ๆ เรือนแพเหล่านี้สบายและสะดวกมาก เพราะเหตุว่าในอากาศร้อนของเมืองไทยนั้น ย่อมมีกระแสลมพัดอยู่เสมอบนผิวน้ำ นอกจากนั้นแม่น้ำยังเป็นทั้งที่ซักผ้า อาบน้ำ และสายคมนาคมไปพร้อมกัน ประชาชนเองก็สะเทินน้ำสะเทินบก คือเรียนว่ายน้ำและพายเรือไปเกือบ ๆ พร้อมกับการหัดเดิน

ในขณะนั้น ประเทศไทยยังคงเป็นประเทศที่ไม่สนใจกับโลกภายนอก การสงครามกับเพื่อนบ้าน รวมทั้งการปฏิวัติในประเทศฝรั่งเศสตลอดจนความยุ่งยากในทวีปยุโรป ทำให้การค้าขายซึ่งประเทศไทยเคยติดต่อกับประเทศอังกฤษ ฝรั่งเศส และฮอลแลนด์ ต้องหยุดชะงักลง เนื่องจากการติดต่อแต่ครั้งก่อนเหล่านี้ ประเทศไทยยังคงจำได้แต่เพียง

การหล่อปืนใหญ่ การใช้ปืนไฟ ยา ๒–๓ ชนิด และขนมฝรั่งเศสเท่านั้น ในตอนต้น สมัยรัตนโกสินทร์ประเทศไทยไม่มีการติดต่อทางการทูตกับประเทศใดเลยนอกจากประเทศจีน และมีการติดต่อทางการค้าขายกับประเทศจีนและประเทศอินเดียเท่านั้น ไม่มีคนไทยคนใดเลยที่สามารถพูดภาษาในทวีปยุโรปได้ ชาวยุโรปที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยก็มีแต่เพียงหมอสอนศาสนาชาวฝรั่งเศส และพ่อค้าชาวโปรตุเกส ๒–๓ คน หมอสอนศาสนาชาวอเมริกันเริ่มเข้ามาถึงใน พ.ศ. ๒๓๗๑ เมื่อการติดต่อทางการค้าขายเริ่มมีขึ้นอีกกับทวีปยุโรป การติดต่อก็เป็นไปอย่างช้ามาก และคณะทูตทางการค้าของอังกฤษที่เข้ามาก็ไม่สามารถทำประโยชน์อะไรได้มาก

ในขณะนั้น มีถนนแต่เพียงเล็กน้อย ประชาชนส่วนใหญ่จึงต้องอาศัยการคมนาคมทางน้ำ คือบรรดาแม่น้ำและคลองต่าง ๆ ยาที่ใช้ก็มีแต่เพียงสมุนไพรประกอบกับเวทมนต์คาถา ระบบประสาทและการเดินของเลือดก็ใช้รักษาด้วยวิธีนวด ภูมิศาสตร์และดาราศาสตร์ก็ศึกษาจากรากฐานของนิยายจากอินเดีย ไม่มีมหาวิทยาลัยและโรงเรียนนอกจากวัด การตีพิมพ์หนังสือก็ไม่เป็นที่รู้จักกัน หนังสือหายากและราคาแพงมาก เพราะเหตุว่า มีอยู่แต่เพียงในรูปคัมภีร์ใบลานหรือสมุดไทยที่คัดลอกต่อกันลงมาด้วยมือเท่านั้น

ประชาชนส่วนใหญ่เชื่อในสังสารวัฏอย่างแท้จริง คือสิ่งที่มีชีวิตทั้งหมดไม่เฉพาะแต่มนุษย์เท่านั้น ต้องตกอยู่ภายใต้ห้วงแห่ง

สังสารวัฏ การกระทำไม่ว่าดีหรือชั่วของทุกชีวิต ย่อมส่งผลไปถึงสถานะของเขาในชาติหน้า ทั้งเทวดาและยักษ์ย่อมต้องสิ้นชีพ ท่านเหล่านี้เมื่อครั้งหนึ่งก็เคยเป็นมนุษย์ และปัจจุบันกำลังถูกลงโทษหรือได้รับรางวัลชั่วขณะจากกรรมที่กระทำมาแล้วในชาติก่อน การเวียนว่ายตายเกิดนี้ ย่อมมีอยู่ต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด สัตว์ในปัจจุบันอาจตายไปเกิดเป็นเจ้าชายในชาติหน้า เนื่องจากทำกรรมดีไว้ในชาตินี้ และเทวดาในปัจจุบันถ้าประพฤติไม่ดีก็อาจไปเกิดเป็นลูกขอทาน หรือคนทุพพลภาพได้ ผู้ที่ต้องการไปเกิดดี ย่อมต้องทำบุญ และบุญแต่ละอย่างก็มีราคากำหนดไว้ล่วงหน้า เป็นต้นว่าเท่านั้นสำหรับการอุทิศเงินถวายวัด เท่านี้สำหรับการถวายอาหารแด่พระภิกษุและสามเณร เท่านั้นสำหรับการปล่อยนก และเท่านี้สำหรับให้ทาน แต่ถ้าพุทธศาสนาจะอำนวยประโยชน์ให้แก่การทำบุญเพื่อผลในชาติหน้า ในชาตินี้ก็ยังมีปัญหาอีกมากมาย เป็นต้นว่า การหาเงิน ชจัดภยันตราย และโรคภัยไข้เจ็บ ตลอดจนทำให้คนรักใคร่ ปัญหาเหล่านี้มีภูตผีต่าง ๆ ซึ่งสิงสถิตอยู่บนบก ในทะเล และบนฟ้า เป็นผู้ควบคุม คือมีภูตผีอยู่ในต้นไม้ทุกต้นและหินทุกก้อน ในสระทุกแห่งและแม่น้ำทุกสาย ในเมฆและในดวงดาว ภูตผีเหล่านี้อาจทำให้ฝนตกหรือฝนแล้ง พืชผลดีหรือเลว รวมทั้งความสำเร็จหรือหายนะ ทั้งในความรัก การพนัน และการสงคราม แม้ว่าภูตผีเหล่านี้จะมีอิทธิฤทธิ์มาก แต่ก็อาจทำให้สงบได้ด้วยการเซ่นสังเวยด้วยอาหารและดอกไม้ หรือทำให้นิ่งไปด้วย

การสาปแช่ง ในปัจจุบันเฉพาะแต่คนที่ไม่รู้จักคิด จึงจะเชื่อถือภูตผีเหล่านี้เป็นจริงเป็นจัง แต่ในสมัยนั้น เกือบทุกคนไม่ว่าจะได้รับการศึกษาสูงเพียงใด ย่อมเชื่อในภูตผีเหล่านี้ และพยายามอย่างยิ่งที่จะทำให้ผีเหล่านั้นสงบ

ในขณะนั้น ชาวไทยก็นับถือพุทธศาสนาลัทธิเถรวาท (หรือหินยาน) ดังในปัจจุบัน ซึ่งมักกล่าวกันว่า ศาสนานี้ไม่มีพระเจ้า เพราะตามความจริงก็คือ คำสั่งสอนที่เกี่ยวกับจิตวิทยาและจรรยา โดยไม่มีเทวดาเป็นส่วนสำคัญ พุทธศาสนาลัทธิหินยานมีจุดมุ่งหมายแต่เพียงอย่างเดียว คือการหลุดพ้นจากทุกข์ และการหลุดพ้นนี้อาจทำได้โดยมนุษย์ โดยไม่ต้องมีพระเจ้าเข้ามาช่วย วิธีหลุดพ้นก็คือการพิจารณาถึงกฎแห่งเหตุและผล แล้วปฏิบัติตนให้เหมาะสม เหตุแห่งทุกข์ก็คือ ตัณหา พยาบาท และ อวิชา ถ้าทำให้เหตุแห่งทุกข์เหล่านี้หมดไปได้ ทุกข์ก็จะหายไปด้วย แม้ว่าวิธีนี้ฟังดูจะง่าย แต่ในทางปฏิบัติก็ไม่ใช่ของง่ายนัก สำหรับทางด้านการละเว้น พุทธศาสนิกชนทุกคนจำต้องละเว้นไม่กระทำสิ่งชั่ว ๕ ประการคือ การดื่มเครื่องดองของเมา การผิดลูกผิดเมีย พูดมุสา ลักขโมย และฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ทางด้านสิ่งที่ควรกระทำก็คือ พยายามควบคุมตนเอง อดทน และมีความกรุณาต่อสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลาย ที่กล่าวมานี้เป็นหลักปฏิบัติขั้นต่ำที่สุดของศาสนาพุทธ ประชาชนโดยทั่วไปย่อมไม่อาจต่อสู้กับอวิชาได้ แต่โดยทั่วไปก็อาจทำได้ทางอ้อม ด้วยการสนับสนุนความเป็นอยู่ของพระ-

ภิกษุสงฆ์ ผู้มีหน้าที่โดยเฉพาะสำหรับกำจัดอวิชา

กฎของพระภิกษุสงฆ์มีอยู่มากกว่าหลักปฏิบัติขั้นต่ำที่สุดของพุทธ-ศาสนิกชนเบนจำนวนมาก นอกจากหลักปฏิบัติขั้นต่ำที่สุดแล้ว พระ-สงฆ์ยังต้องตัดสิ่งต่าง ๆ ที่จำเป็นแก่ประชาชนโดยทั่วไป เป็นต้นว่า การผูกพันกับครอบครัว ทำงานหาเลี้ยงชีพ และกิจประจำวันอื่น ๆ ที่ไม่มีความผิด ทั้งนี้ เพราะงานเหล่านี้จะทำให้พระสงฆ์ต้องเสียเวลาสำหรับหน้าที่ของตน พระสงฆ์ต้องไม่มีภรรยา แต่จะรักษาวินัยอย่างเข้มงวด ได้รับอาหารและที่อยู่จากผลทานที่ประชาชนบริจาค พระสงฆ์เหล่านี้แบ่งหน้าที่ของตนคล้ายกับในมหาวิทยาลัยปัจจุบัน คือมีหน้าที่ทั้งทางด้านการศึกษาและวิจัย พระสงฆ์บางรูปชำนาญในภาษาบาลี ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้ในพระไตรปิฎก สามารถรอบรู้พระธรรมวินัยเป็นอย่างดี และสอนแก่ประชาชน แต่บางรูปก็ชำนาญในการฝึกฝนจิตใจตนเองให้บริสุทธิ์สะอาดด้วยการบำเพ็ญสมาธิ

โดยทั่วไป พระสงฆ์ก็บำเพ็ญหน้าที่ของตนมาได้เป็นอย่างดีตลอดระยะเวลาหลายร้อยปีในดินแดนที่พุทธศาสนาลัทธิเถรวาทรุ่งเรือง คือบนเกาะลังกา ในประเทศพม่า ไทย กัมพูชา และลาว แต่บางครั้งในประเทศเหล่านี้ สังฆภาวะก็เสื่อมทรามลงและต้องการชำระใหม่ให้บริสุทธิ์ พฤติการณ์เช่นนี้ก็เพิ่งเกิดขึ้นในประเทศไทย

การสงครามกับพม่าได้ก่อให้เกิดผลเสียหายอย่างยากที่จะประมาณได้ ราชธานีเก่าคือกรุงศรีอยุธยาได้เคยเป็นศูนย์กลางอย่างสำคัญ

ในการศึกษาของพระภิกษุสงฆ์มาแต่ก่อน และเมื่อเมืองนี้ถูกทำลาย ลงใน พ. ศ. ๒๓๑๐ วัดวาอารามส่วนใหญ่ตลอดจนพระคัมภีร์ต่าง ๆ ก็ถูกไฟเผาไปเกือบจะหมดสิ้น ผู้คนต่างก็แตกแยกและหลบหนีไปเท่าที่จะไปได้ นอกจากนี้เมื่อประชาชนทั่วอดอยากไม่สามารถจะบำเพ็ญทานได้ พวกพระสงฆ์ก็ต้องดำรงชีวิตอยู่โดยวิธีอื่น ถึงต้องสึกไปทำงานในนาหรือในป่า บางคนก็ขายเครื่องรางและยาเสน่ห์ บางคนเมื่อหมดหนทางเข้าจริง ๆ ก็ต้องหันไปลักขโมย

ต่อมาเหตุการณ์ในประเทศไทยก็ค่อย ๆ สงบลง มีผู้นิยมบริจาคทานดังแต่ก่อน และกรุงรัตนโกสินทร์ก็เป็นราชธานีใหม่ก็เต็มไปด้วยวัดวาอาราม สถานะของพระสงฆ์ก็ค่อย ๆ ดีขึ้น แม้ว่าในวัดต่าง ๆ ส่วนใหญ่จะไม่มีการศึกษา แต่ก็ยังมีพระภิกษุสงฆ์ที่ทรงความรู้ในภาษาบาลีเป็นจำนวนมาก พอที่จะทำการสังคายนาพระไตรปิฎกได้ พระสงฆ์เหล่านี้เรียนรู้พระไตรปิฎกขึ้นใจ และอาจศึกษาเปรียบเทียบกับพระคัมภีร์ที่ยังคงมีเหลืออยู่ในต่างจังหวัด ในระยะนี้การบำเพ็ญสมาธิก็ใช้สำหรับแสดงอิทธิฤทธิ์ยิ่งกว่าการชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ แต่แม้ว่าวิธีปฏิบัติเช่นนี้จะเป็นสิ่งที่ผิด ก็ยังมีพระสงฆ์หลายรูปที่เข้าใจในวิธีดังกล่าว พระสงฆ์เหล่านี้อยู่แบบฤาษี คือ ทรมารร่างกายของตน และใช้เมตตาของตนปราบให้นกและกวางในป่าเชื่องได้

* * *

ตั้งแต่เมื่อสมเด็จเจ้าพ่ามงกุฎทรงทราบความ พระสงฆ์ก็เป็นส่วน

หนึ่งในชีวิตของพระองค์ ด้วยทุกเช้าจะมีพระสงฆ์เป็นแถวยาว สวมจีวรสีเหลือง เดินผ่านประตพระบรมมหาราชวังเข้ามา และยืนสงบนิ่งในขณะที่ได้รอรับอาหาร สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎเองก็อาจเคยถวายอาหารแด่พระภิกษุสงฆ์ด้วยพระหัตถ์ เมื่อมีพระราชพิธีในพระราชวังซึ่งก็มีอยู่บ่อย ๆ จะมีการนิมนต์พระภิกษุเข้ามาฉันราวเวลาห้าโมงเช้าทั้งนี้เพราะพระสงฆ์ไม่อาจฉันเลยเวลาเที่ยงไปได้ และต่อหน้าพระสงฆ์แต่ละรูป ก็มีเจ้านายประทับอยู่ด้วยความเคารพ เจ้านายเหล่านี้ไม่ได้เสวย แต่ทรงคอยระวังดูให้พระสงฆ์เหล่านั้นมีทุกสิ่งที่ต้องการระหว่างเวลาฉันให้พร้อมบริบูรณ์

สังฆภาวะเป็นศูนย์กลางอันหนึ่งของชีวิตวัฒนธรรมไทย ศูนย์กลางอีกอันหนึ่งก็คือชนชั้นสูง ได้แก่บรรดาเจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ซึ่งเป็นผู้อุปถัมภ์แก่สถาปัตยกรรม จิตรกรรม ดนตรี และละคอน ช่างที่ชำนาญก็สร้างเครื่องเรือนสำหรับท่านเหล่านี้ ด้วยการสลักหรือวาดเป็นลวดลายดอกไม้และเครือเถาอย่างละเอียด หรือมิฉะนั้นก็ฝังลายมุกลงบนพื้นสำหรับตัวละคอน ช่างก็สร้างเครื่องแต่งตัวที่เลอมพร้อยไปด้วยลายปักและสร้างหัวโขนด้วยกระดาษที่แสดงทั้งความสวยงาม น่ากลัวหรือน่าขัน บรรดาเครื่องใช้สอยของเจ้านาย ล้วนแสดงถึงฝีมืออันละเอียดอ่อนและลวดลายเครื่องตกแต่งอย่างปราณีต ตั้งแต่ขันถมไปจนถึงเครื่องทองประดับเพชรพลอย เสลี่ยงและกูบช้างไปจนถึงโต๊ะสกาและหมากรุก สาวชาววังซึ่งบุคคลภายนอกไม่อาจแลเห็นได้นอกจาก

พระเจ้าแผ่นดิน ก็ใช้เวลาว่างไปในการคิดประดิษฐ์สิ่งที่สวยงาม บรรดาสาวชาววังเหล่านี้ร้องเพลงไปพร้อมกับเล่นดนตรี ซึ่งทั้งน่าดูและน่าฟัง ต่างประดิษฐ์ศิลปการบ้านเรือนขึ้นอย่างสูงส่ง เป็นต้นว่าทอและปักผ้าอันละเอียด ตระเตรียมอาหารอันโอชะ ร้อยหรือประดิษฐ์ดอกไม้ซึ่งไม่ช้าก็จะร่วงโรยไปท่ามกลางความร้อน

ตามทฤษฎี พระราชาแห่งประเทศไทยทรงปกครองแผ่นดินอย่างสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทรงเป็นเจ้าชีวิตและประชาชนก็เป็นสมบัติของพระองค์ ที่อาจกำจัดเสียเมื่อใดก็ได้ ผู้ที่เข้าเฝ้าพระราชาไม่ว่าจะเป็นเสนาบดีหรือทาส ย่อมต้องคลานอย่กับพื้นและก้มศีรษะให้ต่ำกว่าพระบาทของพระองค์ ผู้ที่ผ่านมาหน้าประตูพระราชวังก็ต้องกระทำความเคารพเช่นเดียวกัน พระราชาเองไม่ใคร่เสด็จออกนอกพระราชวัง และเมื่อเสด็จออก ประชาชนก็ถูกห้ามไม่ให้จ้องมองดูพระองค์ เมื่อเสด็จทางบก พระราชาจะทรงช้างที่ตกแต่งด้วยพระคชาธารหรือประทับบนเสลี่ยงทองมีคนหาม ๑๒ คน เมื่อเสด็จลงจากราช-พาหนะ ก็มีผู้คอยกันกลดถวาย เมื่อเสด็จทางน้ำ ก็ทรงเรือพระที่นั่งสลักเป็นรูปสัตว์ตามเทพนิยาย มีฝีพาย ๘๐ หรือ ๑๐๐ คน และมีเรืออื่น ๆ ของข้าราชการที่แต่งกายอย่างสวยงามตามเสด็จเป็นจำนวนมากมาย

ความจริงพระเจ้าแผ่นดินไทยทรงดำรงตำแหน่งสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ก็แต่ในทางด้านทฤษฎีเท่านั้น ประเพณีเช่นนี้ฝังแน่นอยู่ใน

จิตใจของชนชาติไทย ซึ่งได้เข้าครอบครองประเทศไทยมาตั้งแต่พุทธ-ศตวรรษที่ ๑๘ ทฤษฎีในการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น ชนชาติไทยได้รับมาจากชนชาติขอม ซึ่งเคยเข้าครอบครองประเทศไทยมาแต่ก่อน พระองค์ทรง ในประกาศ ให้เหตุผลการปกครองแบบ อีกครั้ง

ชาวขอมในขณะที่เข้าครอบครองประเทศไทย (ในพุทธศตวรรษที่ ๑๖) ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพราหมณ์ ศาสนานี้แตกต่างจากพุทธศาสนาอย่างตรงกันข้าม คือ เป็นศาสนาที่เคารพนับถือเทวดา พระราชาขอมผู้ครองราชย์อยู่ในราชธานีอันโอ่อ่าที่เมืองพระนคร ก็ถือพระองค์ว่าเป็นสมมุติเทพอวตารลงมาจากพระอิศวร หรือพระนารายณ์ การเคารพบูชาเทวราชเป็นส่วนสำคัญของชีวิตของขอม ทำให้มีการสร้างศาสนสถานขึ้นอย่างมากมาย และเป็นศูนย์กลางทางด้านจิตใจที่รวบรวมประเทศเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน บรรดาเจ้านายและพวกพราหมณ์ของขอม ต่างก็แบ่งอำนาจและเกียรติยศระหว่างกันเอง โดยมีระบบวรรณะเป็นเครื่องสนับสนุน ประชาชนส่วนใหญ่ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องอะไรเลย นอกจากรับใช้ท่านเหล่านี้ พราหมณ์เป็นผู้ที่เชี่ยวชาญในภาษาสันสกฤต จึงเป็นทั้งรัฐบุรุษ นักบวช แพทย์ ผู้พิพากษา นักปรัชญา กวี ผู้นำทางด้านศิลป และยังเป็นผู้ทราบถึงพระประสงค์ของพระผู้เป็นเจ้า ระบบเช่นนี้เป็นระบบที่ชาวขอมนำมาใช้ในจักรวรรดิของตน จึงย่อมเป็นธรรมดาอยู่เองที่ไม่สามารถได้ผลในท้องถิ่นที่ห่างไกลเหมือนกับในประเทศกัมพูชาเอง ประชาชนส่วนใหญ่ที่ได้รับ

การศึกษาในประเทศไทยขณะนั้นก็คือชนชาติมอญ พวกมอญเหล่านี้นับถือพุทธศาสนา และย่อมไม่ยอมเคารพระบบวรรณะ ดังเช่นพวกพราหมณ์ใช้แบ่งชั้นบุคคลในสังคม

ชนชาติไทยซึ่งเป็นผู้ให้ชื่อและภาษาแก่ชาวไทยสยามในปัจจุบันเป็นผู้ที่เข้ามาทีหลัง พวกนี้ได้อพยพมาจากประเทศจีน ซึ่งตนเคยอยู่เป็นชนหมู่น้อยมาแต่ก่อน ชนชาติไทยเป็นประชาชนที่ชอบอิสระกล้าหาญในการสงคราม สนุกสนานในยามสงบ มีความคิดเฉียบแหลมและไม่ชอบขนบประเพณีที่โอ่อ่า ชนชาติไทยเหล่านี้ได้รวบรวมเข้าเป็นกลุ่มเล็ก ๆ ปกครองตนเอง มีระบบการปกครองแบบพ่อกับลูก โดยมีหัวหน้า ทั้งนี้ด้วยความเห็นชอบของประชาชน แต่ละหมู่ต่างมีความสามัคคีภายใน คือ สมาชิกต่างก็พึ่งพาซึ่งกันและกัน และมีสมานฉันท์มั่นคง

ชนชาติไทยหลายกลุ่มได้อพยพเข้ามาในภาคอาเซียอาคเณย์เพื่อแสวงหาที่ดินอันอุดมสมบูรณ์ และให้หลุดพ้นจากการครอบครองของชาติจีน เขาได้เข้ามาอยู่ในดินแดนรอบนอกของจักรวรรดิขอม มีการปกครองโดยเจ้าไทยผู้เป็นเจ้าประเทศราชต่อพระราชาขอม ชนชาติไทยเหล่านี้แต่แรกยอมเคารพบูชาบรรพบุรุษและภูตผี แต่ต่อมาเนื่องจากได้รับอิทธิพลจากพวกมอญ ก็หันมานับถือพุทธศาสนาลัทธิเถรวาทด้วยความอ่อนโยนและสามัญสำนึกของพุทธศาสนา ลัทธินี้จึงเป็นที่ต้องใจยอมรับนับถือของชาวไทยเป็นอันมาก

ในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ หัวหน้าชาวไทย ๒ ท่าน ซึ่งอาศัยอยู่ในแถบเมืองสโขทัย ทางภาคกลางของประเทศไทย ได้ประกาศตนเป็นอิสระจากอำนาจของประเทศกัมพูชา ในระยะต่อมา ภายใต้รัชสมัยของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช อาณาเขตของประเทศไทยก็ได้แผ่ขยายออกไปอย่างรวดเร็ว และในตอนปลายรัชกาลของพระองค์ก็เกือบครอบคลุมดินแดนของประเทศไทยทั้งหมดในปัจจุบัน พระราชาไทยแห่งอาณาจักรสุโขทัยไม่ค่อยจะถือพระองค์ และโปรดเสด็จออกปะปนกับประชาชนอย่างสนิทสนม ทรงถือว่าพระองค์เป็นพ่อของประชาชน เอาพระทัยใส่ในสุขทุกข์ของประชาชน เช่นเดียวกับพ่อเอาใจใส่ในสุขทุกข์ของลูก การปกครองเช่นนี้มีประโยชน์ทางด้านปฏิบัติด้วย เพราะเหตุว่านอกไปจากเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้ราชธานีแล้ว พระราชาแห่งอาณาจักรสุโขทัย ก็ปกครองประเทศของพระองค์ทางด้านเจ้าประเทศราช ดังนั้นความจำเป็นในมิตรภาพและความจงรักภักดีของเจ้าประเทศราชเหล่านี้ จึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง

ราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๐ อำนาจในประเทศไทยได้เปลี่ยนจากอาณาจักรสุโขทัยไปยังอาณาจักรอยุธยา ในอาณาจักรหลังนี้แม้ว่าบรรดาชนชั้นสูงยังคงเป็นไทยอยู่ แต่ก็มีเลือดผสมและแบบแผนความประพฤติแตกต่างไปจากชาวไทยในอาณาจักรสุโขทัย ความแตกต่างนี้ยิ่งมีมากขึ้นไปอีก เมื่ออาณาจักรอยุธยาได้เข้าครอบครองประเทศกัมพูชา และรับเอาราชประเพณีหลายอย่างของขอมมาเป็น

ของตน ชาวไทยสมัยอยุธยาแม้ว่ายังคงนับถือพุทธศาสนาลัทธิเถรวาท แต่ก็ยอมรับเอาประเพณีพราหมณ์หลายอย่างมาปฏิบัติ ภาษาบาลียังคงเป็นภาษาทางศาสนา และภาษาไทยก็เป็นภาษาที่ใช้พูดกันทั่วไป แต่ศัพท์ภาษาเขมรและสันสกฤตเป็นจำนวนมาก ก็แพร่หลายเข้าไปเป็นภาษาชั้นสูงในราชสำนัก และในด้านการปกครองก็ใช้วิชาต่าง ๆ เป็นจำนวนมากที่ใช้ภาษาสันสกฤตของพราหมณ์ วิชาเหล่านี้มักเกี่ยวข้องกับกิจการที่พุทธศาสนาลัทธิเถรวาทถือว่าเป็นขั้นต่ำ โดยถือว่าแม้วิชาเหล่านี้ไม่ผิด แต่ก็อาจนำให้หลงผิด เพราะเหตุว่าไม่ช่วยในการหลุดพ้นจากตัณหา พยาบาทและอวิชา แต่อย่างไรก็ดีพระราชาผู้ปกครองประเทศ ก็ไม่อาจทรงมีความเห็นคล้อยตามเช่นที่กล่าวมาแล้วได้ ด้วยพระองค์ทรงใช้ความรู้และความชำนาญของพวกพราหมณ์ให้เป็นประโยชน์ คือ ประทานความอุดหนุน แม้ว่าจะไม่มากเท่ากับพุทธศาสนาลัทธิเถรวาท แต่พวกพราหมณ์ก็มีอิทธิพลเหนือกิจการบ้านเมืองเป็นอันมาก จึงย่อมมีอิทธิพลทางด้านศาสนาด้วย ประชาชนไทยโดยทั่วไป ในขณะที่นับถือพุทธศาสนา ก็ยังคงนับถือภูตผีอยู่อย่างแต่ก่อน และย่อมเห็นเป็นสิ่งธรรมดาที่จะเคารพนับถือพระอิศวร พระนารายณ์ และเทวดาองค์อื่น ๆ พร้อมกันไปกับพุทธศาสนา

ดังนั้น พระราชาแห่งประเทศไทย แม้ว่าทรงนับถือพุทธศาสนา แต่ก็ถือว่าพระองค์อวตารลงมาจากเทพเจ้าในศาสนาฮินดู และย่อมทรงประกอบพิธีทางศาสนาพราหมณ์ด้วย

การที่พระราชาไทยทรงนับถือทั้งศาสนาพราหมณ์และพุทธเช่นนี้มักเป็นสิ่งที่นักเขียนชาวตะวันตกไม่เข้าใจ และก็เป็นสิ่งที่มีอยู่เมื่อสมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎประสูติ แต่ขณะนั้นพวกพราหมณ์ก็มีไม่มากในการที่จะสนับสนุนระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพราะเหตุว่าได้รับการศึกษาและมีความสามารถน้อยลง งานที่เขาสามารถทำได้ก็คือเป็นโหรและประกอบกิจพิธี สิ่งเหล่านี้ย่อมคงอยู่ตราบเท่าที่มีผู้เชื่อถือ

พระภิกษุสงฆ์ในพุทธศาสนาไม่เกี่ยวข้องกับการเมือง แต่ในขณะเดียวกัน ถ้าพระราชาเข้ามายุ่งเกี่ยวในกิจการของสงฆ์โดยไม่สมควรแล้ว ก็มักมีเรื่องยุ่งยากเกิดขึ้น ดังใน พ.ศ. ๒๓๒๕ พระราชาผู้ทรงพยายามวางกฎอย่างนอกลู่นอกทางแก่สงฆ์ ก็ถูกถอด เพราะเหตุว่าการกระทำของพระองค์ แสดงว่าพระองค์ทรงมีพระสติวิปลาส

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ผู้เสด็จขึ้นครองราชย์ต่อจากพระราชาองค์นั้น ทรงทราบดีว่ากษัตริย์ในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของไทย จำต้องปฏิบัติพระองค์ในขอบเขตแค่ไหน พระโอรสของพระองค์คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็ทรงทราบดีเช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากเรื่องต่อไปนี้

ณ ชานกรุงรัตนโกสินทร์ มีวัดของคณะสงฆ์อรัญวาสี ชื่อว่าวัดสมอราย เพราะเหตุว่ามีหินตั้งอยู่ริมฝั่งให้ชาวเรือเข้ามาแวะจอดพักเรือได้ คณะสงฆ์อรัญวาสีนี้เคารพในสิ่งที่มีชีวิตทุกอย่าง แม้แต่ต้นไม้ในบริเวณวัดก็ไม่ยอมให้ริดกิ่งก้าน ในโอกาสหนึ่ง พระบาทสมเด็จ

พระพุทธเลิศหล้า ฯ จะเสด็จไปเยี่ยมวัดนั้นเป็นทางราชการ และเจ้าหน้าที่ก็ได้เสนอให้ตัดกิ่งต้นไม้เสียบ้าง เพื่อให้ขบวนเครื่องสูงฉัตรผ่านได้ แต่ท่านเจ้าอาวาสวัดสมอรายก็ไม่ยินยอม เมื่อความทราบถึงพระเนตรพระกรรณ พระองค์ก็ทรงเห็นด้วยและรับสั่งห้ามเจ้าหน้าที่มิให้ทำเช่นนั้น เราจะเห็นต่อไปว่าสมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎเอง ต่อมาก็ได้มาประทับอยู่ ณวัดสมอรายนี้เป็นเวลาหลายปี

* * *

สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎยังคงทรงพระเยาว์อยู่ เมื่อพระองค์ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับการบ้านเมือง ชนชาติมอญซึ่งเคยเป็นชาติที่สำคัญในประเทศไทย ได้ถูกชาวไทยส่วนใหญ่กลืนหายไปแล้ว แต่ก็ยังคงมีอยู่เป็นจำนวนน้อยใกล้กรุงเทพ ฯ ที่ยังพูดภาษามอญอยู่ และในประเทศพม่าภาคใต้ ก็ยังคงมีรัฐมอญเป็นอิสระอยู่บ้างเป็นบางครั้งบางคราว จนกระทั่งเมื่อเร็ว ๆ นี้ แต่ในที่สุดกองทัพพม่าก็ปราบรัฐนี้ได้ และประชาชนมอญเป็นจำนวนมาก ได้อพยพมายังประเทศไทยเพื่อมาอยู่รวมกับญาติพี่น้องของตน สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎได้เสด็จไปกับพระบิดุลาองค์หนึ่งของพระองค์เพื่อไปรับพวกมอญอพยพเหล่านี้

เมื่อพระชนม์ได้ ๑๔ พรรษา พระองค์ก็ทรงผนวชสามเณรตามประเพณี ทั้งนี้เพื่อฝึกให้ทรงคุ้นเคยกับกฎทางพุทธศาสนา และทรงเรียนภาษาบาลีขั้นต้น พระองค์ทรงดำรงภาวะสามเณรอยู่ ๗ เดือน ประทับที่วัดมหาธาตุ ซึ่งเป็นวัดใหญ่กลางกรุงรัตนโกสินทร์ ไม่ห่าง

จากประตูพระบรมมหาราชวังนัก

ต่อจากนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็ทรงดูแล การศึกษาของพระโอรสด้วยพระองค์เอง พระองค์ทรงเป็นกวีเอกและปลุกให้พระโอรสทรงมีความรักในภาษาและการใช้ถ้อยคำ ทรงวางรากฐานสำหรับการใช้ภาษาที่กระจ่างและมีความหมาย ดังที่สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎทรงนิยมในภายหลัง ในขณะเดียวกันบรรดาพระบิดุลาก็ทรงสั่งสอนวิชาการเกี่ยวกับบ้านเมืองแด่พระองค์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า ฯ สนพระทัยในวรรณคดียิ่งกว่าการปกครองบ้านเมือง และได้ทรงมอบให้พระโอรสผู้เกิดแต่พระสนม คือ พระเชษฐาต่างพระมารดาของสมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎ ทรงดูแลกิจการบ้านเมืองส่วนใหญ่มาเป็นเวลานานแล้ว

ในขณะนั้นก็มีประเพณีเช่นเดียวกับในขณะนี้ คือ ชายหนุ่มผู้ใดที่มีอายุครบ ๒๐ แล้ว ก็สมควรที่จะบวชเป็นพระภิกษุอยู่ระยะหนึ่ง ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะได้ศึกษาเข้าใจหลักแห่งพุทธศาสนาให้ดีขึ้น จะได้ช่วยนำการประพฤติปฏิบัติในชีวิตชาวบ้านต่อไป เมื่อขณะที่สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎมีพระชนม์ ๒๐ พรรษา ก็ทรงมีหม่อมห้ามแล้วและมีโอรส ๒ องค์ แต่เพื่อให้ถูกต้องตามประเพณี พระองค์ก็ทรงสละโอรสและหม่อมเสด็จออกทรงผนวช ในการนี้พระองค์ต้องทรงสละทั้งตำแหน่งและพระนาม ต้องทรงรับพระนามใหม่เป็นภาษาบาลี มีคำว่าภิกขุนำหน้าเช่นเดียวกับบุคคลสามัญอื่น ๆ ทั่วไปที่เข้าไปบวช

อย่างไรก็ดี ต่อไปนี้เราก็จะยังคงเรียกพระองค์ว่า สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎดังเดิมเพื่อความสะดวก ขั้นเดิมพระองค์คงตั้งพระทัยที่จะทรงผนวชเพียงหนึ่งพรรษาตามราชประเพณี แต่ก็มีเหตุการณ์อันมิได้คาดคิดฝันเกิดขึ้น ทำให้สิ่งต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงไปหมด หลังจากพระองค์ทรงผนวชได้เพียง ๒ สัปดาห์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็สวรรคตอย่างกระทันหัน บรรดาที่ปรึกษาผู้มาประชุมเลือกพระราชาองค์ใหม่กลับหันไปเลือกพระเชษฐาต่างพระมารดาแทนสมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎ โดยอ้างว่าพระองค์ยังไม่ทรงชำนาญในการปกครองบ้านเมือง พระเชษฐาต่างพระมารดาจึงเสด็จขึ้นครองราชสมบัติทรงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

มีคำกล่าวกันบางแห่งว่าสมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎทรงเห็นว่าผู้ที่เข้ามาประชุมเลือกพระเจ้าแผ่นดินนั้นถูกบิบบังคับ และดังนั้นจึงทรงรู้สึกว่าได้รับความอยุติธรรม แต่ก็มีหลักฐานอันควรเชื่อถือได้ แสดงว่าพระองค์ทรงเล็งเห็นถึงความเหมาะสมแห่งการตัดสินครั้งนี้ และทรงยอมรับอย่างเต็มพระทัย อย่างไรก็ดีพระองค์ก็ตัดสินพระทัยที่จะทรงผนวชอยู่ต่อไปโดยไม่มีกำหนด โดยได้ทรงรับความคุ้มครองจากฝ่ายกาสาวพัสตร์ต่อภัยทางด้านการเมืองถ้ามีเหตุจำเป็น ผลปรากฏต่อมาว่าพระองค์ไม่ได้ทรงลาผนวชจน ๒๗ ปีภายหลัง คือเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต และพระองค์เองก็ได้รับเลือกให้เสด็จขึ้นครองราชย์แทน

บทที่ ๓

ชาวตะวันตกอาจคิดว่า การแยกออกไปจากชีวิตสามัญชนนานนั้น ย่อมไม่เหมาะสำหรับการที่จะเป็นผู้ปกครองประชาชนต่อไป แต่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกลับกลายเป็นสิ่งตรงกันข้าม ภาวะของพระภิกษุสงฆ์ทำให้สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎสามารถทรงทราบความจริง และเข้าพระทัยในประชาชนของพระองค์ ซึ่งพระองค์ไม่อาจจะทรงทราบได้ท่ามกลางชีวิตอันสูงส่งในพระราชวัง สังฆภาวะเป็นประชาธิปไตยอย่างน่าประหลาดใจ พระภิกษุทุกรูปมาจากสังคมต่าง ๆ กัน และตำแหน่งของพระภิกษุก็ขึ้นอยู่แก่หน้าที่และอาวุโสยิ่งกว่ากำเนิด หรือตำแหน่งในทางโลก ตามกฎแห่งพระพุทธศาสนา พระภิกษุพึงละเว้นการลักขโมย มุสา คุยโอ้อวด ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต จับต้องเงินทอง เกี่ยวข้องในเรื่องเพศ ดื่มเครื่องดองของเมา มีชีวิตอย่างฟุ่มเฟือย และสนุกสนานในทางที่ไม่ถูกต้อง นอกจากนี้ยังต้องรักษาศีลอีกไม่น้อยไปกว่า ๒๒๗ ข้อ ศีลเหล่านี้ควบคุมความประพฤติและกิริยาประจำวันอย่างละเอียด พระสงฆ์ไม่อาจมีทรัพย์สมบัติอย่างอื่น นอกจากจีวร บาตร และเครื่องใช้ส่วนตัวที่จำเป็นเพียงเล็กน้อย ได้รับอาหารก็เมื่อออกไปภิกขาจารในตอนเช้า คือต้องเดินไปตามถนน นั่งตาหลบต่ำ หรือมิฉะนั้นก็พายเรือไปตามลำคลอง จะหยุดก็ต่อเมื่อชาวบ้านที่ต้องการจะตักบาตรนิมนต์

ระเบียบวินัยเช่นนี้ ย่อมมีผลต่ออุปนิสัยของบุคคล ทำให้สมเด็จ-

เจ้าฟ้ามงกุฎทรงทราบดีถึงความหมายแห่งการถ่อมพระองค์ และหลักแห่งอนัตตา รวมทั้งความหมายแห่งความซื่อสัตย์และมัตรภาพ เพื่อให้ถูกต้องตามประเพณี พระองค์ได้เสด็จธุดงค์โดยพระบาทเป็นทางไกลไปยังถิ่นต่าง ๆ ของประเทศ เสวยอาหารที่ชาวนาและชาวประมงนำมาถวาย การธุดงค์ของพระองค์ทำให้ทรงมีความรู้ทางด้านภูมิศาสตร์ซึ่งเป็นสิ่งที่หายากในขณะนั้น เพราะเหตุว่าการคมนาคมลำบากมาก พระองค์ทรงสามารถสนทนาอย่างสนิทสนมกับประชาชน ทำให้ทรงทราบถึงจิตใจ และความต้องการของประชาชนเหล่านั้นได้เป็นอย่างดี ยากที่ผู้ปกครองประเทศโดยทั่วไปจะสามารถกระทำเช่นนี้ได้

ทางด้านพระศาสนา ความเลื่อมใสและความขยันหมั่นเพียร ก็ทำให้พระองค์ทรงศึกษาต่อไป แต่พระองค์ได้ทรงใช้สามัญสำนึก และมีพระทัยที่ค้นหาเหตุผลอย่างแท้จริงอยู่เสมอ วัดสมอรายที่พระองค์ประทับอยู่ มีชื่อในปัจจุบันว่าวัดราชาธิวาส วัดนี้ตั้งอยู่บนฝั่งซ้ายของแม่น้ำเจ้าพระยา ปัจจุบันอยู่ในถิ่นที่มีประชาชนอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น แต่ในขณะนั้นกรุงเทพ ฯ ยังเล็กกว่าสมัยนี้มาก และวัดสมอรายก็ตั้งอยู่ห่างจากศูนย์กลางของเมืองหลวง คืออยู่ในป่าอันเงียบสงบ สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎมาประทับอยู่กับคณะสงฆ์รัญวาสีตามราชประเพณี พระภิกษุที่บวชเพียงไม่กี่เดือน ย่อมไม่สามารถศึกษาได้มาจากพระสงฆ์คามวาสี ผู้ชำนาญในการสอนภาษาบาลีและเชี่ยวชาญพระไตรปิฎก แต่พระสงฆ์รัญวาสีซึ่งชำนาญในทางบำเพ็ญสมาธิ ถ้ามีศิษย์ที่ฉลาด

ก็อาจสามารถเรียนได้อย่างรวดเร็ว และนำเอาวิธีการนี้ไปใช้เพื่อความสำเร็จในกิจการด้านอื่น ๆ ได้

การบำเพ็ญสมาธินี้เป็นระบบการควบคุมลมหายใจเข้าออกตลอดจนวิธีการอื่น ๆ เพื่อนำไปสู่การควบคุมจิตใจ ทำตนให้ว่างสูญเปล่าและเข้าฌาน วิธีนี้ทำให้พระพุทธองค์ทรงสามารถตรัสรู้พระโพธิญาณและทรงวางรากฐานแห่งพุทธศาสนา แต่เรื่องเช่นนี้ก็เกิดขึ้นในถิ่นที่ห่างไกลและเป็นเวลานานมาแล้ว พระพุทธองค์ทรงมีพระชนม์อยู่ทางภาคเหนือของประเทศอินเดียในระยะพุทธกาล ความมุ่งหมายของพระสงฆ์ในประเทศไทยในพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ย่อมจะไม่สูงส่งถึงปานนั้น

สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎทรงศึกษาอย่างไม่เหน็ดเหนื่อย เสด็จไปเยี่ยมตามวัดต่าง ๆ และศึกษาจากอาจารย์ที่เหมาะสมที่สุดเกี่ยวกับวิธีการต่าง ๆ ในการบำเพ็ญสมาธิ ซึ่งในระยะต่อมาพระองค์ก็ได้ทรงเป็นผู้เชี่ยวชาญในด้านนั้น การบำเพ็ญสมาธิทำให้พระสติปัญญาของพระองค์เฉียบแหลมยิ่งขึ้น แต่อิทธิฤทธิ์ที่กล่าวกันว่ามีแต่ก่อนนั้น หายไปอยู่เสียที่ไหนเล่า

พระองค์ตั้งพระทัยที่จะค้นคว้าให้มากยิ่งขึ้น เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของการบำเพ็ญสมาธิ และคำสั่งสอนของพระพุทธองค์เกี่ยวกับเรื่องนี้ พระภิกษุที่วัดสมอรายไม่อาจถวายความกระจ่างแด่พระองค์ได้ เพราะเหตุว่า ท่านเหล่านั้นไม่นิยมการค้นคว้าและการศึกษาตำหรับตำรา

ดังนั้น พระองค์จึงเสด็จกลับมาประทับที่วัดมหาธาตุและเริ่มทรงศึกษาภาษาบาลี ต่อมาพระองค์ทรงสามารถตอบปัญหาข้อนี้ได้ว่าพระพุทธองค์ทรงสั่งสอนวิธีบำเพ็ญสมาธิ ก็เพื่อกระทำให้จิตใจบริสุทธิ์สามารถแลเห็นความจริงได้ถ่องแท้ยิ่งขึ้น และอาจสละทุกสิ่งทุกอย่างได้โดยสิ้นเชิง ถ้าจะใช้ถ้อยคำสำหรับชาวตะวันตก การบำเพ็ญสมาธินี้คือการวิจารณ์จิตใจตนเอง แต่ความจริงมีความหมายยิ่งกว่านั้น คือเป็นวิธีที่จะเข้าถึงจุดมุ่งหมายได้อย่างรวดเร็ว ต่อจากนั้นก็คือการสำรวลผลที่ได้ โดยย้อนกลับไปทีละขั้น เพื่อให้แน่ใจว่าลำดับที่ควรจะเป็นนั้นสมบูรณ์และติดต่อกันอย่างถูกต้อง

หลังจากทรงศึกษาอยู่เป็นเวลา ๓ ปี สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎทรงผ่านการสอบไล่ภาษาบาลี และทรงเรียนสำเร็จ ในระยะนี้นอกจากทรงทราบภาษาบาลีเป็นอย่างดีแล้ว ยังทรงทราบพระไตรปิฎกอย่างแตกฉานอีกด้วย

พระเชษฐาต่างพระมารดาของพระองค์ คือพระบาทสมเด็จพระ-นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงฝักใฝ่ในพระศาสนาและสนพระทัยเป็นอย่างยิ่งในกิจการของสงฆ์ พระองค์ทรงยินดีที่สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎทรงมีความรู้อย่างเยี่ยมยอด จึงทรงแต่งตั้งให้พระองค์ดำรงตำแหน่งประธานคณะ-กรรมการตรวจสอบภาษาบาลี เนื่องจากการศึกษาภาษาบาลีเกี่ยวข้องกับการแปลความหมายในพระไตรปิฎก จึงหมายความว่าสมเด็จเจ้าฟ้า-มงกุฎ ทรงมีส่วนร่วมในการควบคุมการสั่งสอนพุทธศาสนาแด่พระภิกษุ

โดยทั่วไป

แม้ว่าจะทรงประสบความสำเร็จเช่นนี้ ระยะนี้ก็เป็นระยะที่สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎเศร้าพระทัยมาก การศึกษาอย่างขมักเขม้นได้แสดงให้พระองค์ทรงทราบว่าในพระไตรปิฎกนั้นมีการสั่งสอนหลายอย่าง และพระองค์อาจทรงคิดว่าบางอย่างไม่ถูกต้องตรงร่องรอยเดิมก็ได้ มีอยู่อย่างหนึ่งที่พระองค์แน่พระทัยก็คือว่า พระสงฆ์ไทยในขณะนั้นเป็นตัวอย่างอันน่าเสียใจของคณะสงฆ์ที่พระพุทธองค์ทรงตั้งขึ้นเพื่อประกาศและสืบคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ กิจพิธีสงฆ์ที่กระทำก็กระทำอย่างแกน ๆ ไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย วินัยก็ขาดตกบกพร่อง พระภิกษุหลายรูปได้ประพฤติตนไม่ดี คงมีแต่เพียงไม่กี่องค์ที่สนใจในการศึกษา ชั้นแรกพระองค์ตั้งพระทัยที่จะทรงลาผนวช เพราะทรงเล็งเห็นว่าการอยู่ท่ามกลางพระภิกษุอื่น ๆ ที่ไม่ตั้งใจปฏิบัติตามกฎวินัยนั้นก็คือการล่อลวงทางศาสนา ด้วยความโศกเศร้าเช่นนี้ พระองค์จึงทรงนำดอกไม้ธูปเทียนเข้าไปในพระอุโบสถต่อพระพักตร์พระพุทธปฏิมากร บีดทองขนาดใหญ่ซึ่งอยู่ไกลแต่อ่อนโยน และส่องแสงเรืองรองอยู่ท่ามกลางความมืดสลัว พระองค์ถวายดอกไม้ธูปเทียน และวิงวอนขอให้เทพยดาจงสำแดงเครื่องหมายเป็นการแนะนำแด่พระองค์

เทพยดาเหล่านี้ ล้วนเคยเป็นเทวดาในศาสนาฮินดูมาก่อน และตามนิยายที่เชื่อถือกันก็ว่าได้หันมานับถือพุทธศาสนา และกลายเป็นเทวดาที่ควบคุมปรากฏการณ์แห่งธรรมชาติไป เทวดาเหล่านี้จึงแตก

ต่างจากพระอิศวรและพระนารายณ์อย่างมากมาย พระผู้เป็นเจ้าทั้ง ๒ องค์นั้นยังคงรักษาลักษณะดั้งเดิมไว้ ตลอดจนมิพราหมณ์และสานศิษย์เป็นผู้เคารพบูชา ยากที่จะกล่าวได้ว่า ขณะนั้นสมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎทรงนึกถึงเทวดาเหล่านี้อย่างไร พระองค์อาจจะเหมือนกับคนทั้งหลายในขณะนั้น คือทรงเชื่อในเทวดาและหวังว่าเทวดาคงจะตอบสนองความปรารถนาของพระองค์ แต่ในเบื้องปลายแห่งพระชนมายุพระองค์ก็ทรงคิดว่าเทวดาเหล่านี้ไม่มีตัวตน เป็นแต่เพียงสัญญลักษณ์ที่มนุษย์คิดขึ้นเมื่อต้องการจะติดต่อกับสิ่งที่ตนเชื่อว่ามีอำนาจเหนือตน การศึกษาของพระองค์อาจทำให้พระองค์เลิงเห็นความคิดดังกล่าวได้แล้ว และด้วยเหตุนี้ในขณะนั้นพระองค์จึงอาจไม่ได้วิงวอนต่อเทวดาแต่ประการใดเลย แต่ทรงกระทำกิจพิธีเพื่อให้พระหทัยสงบ พระสติปัญญาปลอดโปร่งและพระปณิธานมั่นคงยิ่งขึ้นเท่านั้น

ต่อมาอีกเล็กน้อย พระองค์ก็ทรงทราบว่า มีเจ้าอาวาสวัดหนึ่งซึ่งมีความรู้ทางหลักพระพุทธศาสนา และพระวินัยเป็นอย่างดี พระองค์จึงเสด็จไปสนทนาด้วย และทรงเลื่อมในความรู้ของท่านผู้นั้นเป็นอย่างยิ่ง ท่านเจ้าอาวาสนี้เป็นมอญ บวชในภาคใต้ของประเทศพม่าแล้วจึงย้ายเข้ามาอยู่ในกรุงเทพ ฯ คณะสงฆ์มอญไม่ต้องตกระกำลำบากเช่นคณะสงฆ์ไทย จึงยังคงกระทำกิจพิธีสงฆ์แบบสมัยโบราณได้อย่างถูกต้อง สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎตกลงพระทัยจะปฏิบัติตามกฎวินัยของพระสงฆ์มอญอย่างเข้มงวด แม้ในรายละเอียดเล็กน้อยเช่นการ

ออกสำเนียงภาษาบาลีและการครองผ้า แต่พระองค์ไม่อาจกระทำเช่นนั้ได้ที่วัดมหาธาตุ เพราะเหตุว่ากฎที่นั่นไม่เหมือนกัน จึงเสด็จกลับไปประทับที่วัดสมอราย อันเป็นที่ซึ่งพระสงฆ์มีสระเสริกว่า

คณะสงฆ์มอญเข้มงวดมาก เกี่ยวกับการอุปสมบทพระภิกษุสงฆ์ คือต้องกระทำในสถานที่อันกำหนดไว้ พื้นดินเองก็อาจไม่บริสุทธิ์เสมอไป น้ำย่อมดีกว่า และการอุปสมบทบนแพกลางน้ำย่อมเป็นสิ่งบริสุทธิ์อย่างแท้จริง สมเด็จเจ้าพ้ามงกุฎไม่แน่พระทัยว่า การอุปสมบทของพระองค์จะบริสุทธิ์ จึงทรงอุปสมบทใหม่อีกครั้งหนึ่งบนแพกลางแม่น้ำเจ้าพระยาหน้าวัดสมอราย

พระองค์สนพระทัยในวินัยสงฆ์เช่นเดียวกัน กฎทั้ง ๒๒๗ ข้อย่อมมีเหตุผลอันสมควรทุกข้อ และแม้จะไม่สะดวกเพียงไร พระสงฆ์ก็ไม่บังควรจะละเลยต่อกฎเหล่านั้น

ถึงแม้ว่าการปฏิบัติตามกฎจะสำคัญสักเพียงไร สิ่งที่สำคัญกว่านั้นก็ยังมีอยู่ ถ้าไม่สมควรในการละเลยกฎเล็กน้อย ก็ยิ่งไม่สมควรหนักขึ้นไปอีกที่จะละเลยต่อกฎใหญ่ ๆ ซึ่งห้ามการปล่อยตนเองไปตามสบาย พระสงฆ์ไม่สมควรที่จะพอใจต่อการพ้นทุกข์ของตนเท่านั้น การหลีกเลี่ยงต่อความชั่วก็ยังไม่เพียงพอ พระสงฆ์จึงต้องประพฤติตนให้เป็นตัวอย่างในทางความดี ความเมตตากรุณา ความเฉลียวฉลาด การสนใจหาความรู้ ตลอดจนคอยช่วยผู้อื่นอยู่เสมอ ทั้งบรรดาพระภิกษุอื่น ๆ และประชาชนธรรมดา เพื่อต่อสู้กับตัณหาพยาบาท และอวิชา

สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎ ทรงมีสานุศิษย์ประมาณ ๓๐ รูปทั้งพระและสามเณร พระองค์ประทานคำสั่งสอนแก่ท่านเหล่านี้อย่างสม่ำเสมอ บางรูปก็ติดตามพระองค์มาจากวัดมหาธาตุ แต่บางรูปก็เพิ่งจะเข้ามามอบตนเป็นสานุศิษย์ นอกจากนี้ก็มีประชาชนธรรมดาอีกจำนวนหนึ่งที่ชอบเข้ามาฟังธรรมเทศนาของพระองค์

สานุศิษย์ของพระองค์ที่วัดสมอราย ดำรงชีวิตอยู่ตามวินัยอย่างเข้มงวด ศึกษาพระไตรปิฎกทุกแง่ทุกมุม ตรวจตราพระไตรปิฎกทุกข้อความเพื่อให้แน่ใจว่าที่ตนตีความหมายไปนั้นถูกต้อง ก่อนที่จะสอนให้สานุศิษย์เหล่านั้นทราบถึงการบำเพ็ญสมาธิขั้นสูง พระองค์ก็โปรดให้ท่านเหล่านั้น เข้าใจถึงความมุ่งหมายของการบำเพ็ญสมาธิเสียก่อน สิ่งที่สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎทรงอ้างเป็นตัวอย่างเสมอก็คือขอให้พระภิกษุสงฆ์จงบำเพ็ญตนเสมือนกับภิกษุสงฆ์ในสมัยพุทธกาล

ประเพณีอันหนึ่ง ของพุทธศาสนาในระยะต้น ๆ เป็นที่พอพระทัยของสมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎมาก ประเพณีนั้นก็คือการชุดงค์ไกล ๆ ไปเผยแผ่พระศาสนายังท้องถิ่นต่าง ๆ ในปัจจุบันเราอาจเข้าใจได้ยากว่าเพราะเหตุใดชุดงค์ไกล ๆ จึงเป็นสิ่งจำเป็น เพราะเหตุว่าเราอาจติดต่อกับประชาชนทั้งประเทศให้ได้อย่างรวดเร็ว ดังเช่นทางด้านวิทยุและหนังสือพิมพ์ ถ้าต้องการให้เร็วยิ่งขึ้น เราก็อาจเดินทางไปโดยเครื่องบินหรือรถยนต์ยังเมืองใหญ่ ๆ และประกาศแก่ประชาชนเหล่านั้นทางเครื่องขยายเสียงอย่างทุกวันนี้ เวลานั้นยังไม่มี

สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎก็เหมือนกับพระพุทธองค์ คือไม่ทรงมีเครื่องมือเช่นนั้น พระองค์ต้องเสด็จจากหมู่บ้านหนึ่งไปยังอีกหมู่บ้านหนึ่ง ต้องทรงหยุดเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับพระภิกษุตามท้องถิ่นบ่อย ๆ และต้องทรงสั่งสอนแก่ประชาชนด้วยถ้อยคำสั้น ๆ ง่าย ๆ ที่เขาอาจเข้าใจได้ การที่พระองค์เสด็จดำเนินด้วยพระบาท หรือด้วยเรือลำพังแต่เพียงพระองค์เดียวหรือกับพระภิกษุอีก ๒-๓ รูป ก็ย่อมไม่มีสิ่งใดที่จะแสดงว่า พระองค์แตกต่างไปจากพระภิกษุสามัญเลย พระองค์มักจะเสด็จไปประพาสราชธานีเก่า คือกรุงศรีอยุธยา นอกจากนั้นก็เสด็จไปตามจังหวัดต่าง ๆ ที่ไม่อยู่ห่างไกลจนเกินไปนัก พระองค์เคยเสด็จไปถึงเมืองสโขทัย ซึ่งอยู่เหนือกรุงเทพ ฯ ขึ้นไปกว่า ๒๐๐ ไมล์ ณ ที่นั้นใน พ.ศ. ๒๓๗๖ พระองค์ได้ทรงค้นพบโบราณวัตถุศิลา ๒ ชิ้นของพ่อขุนรามคำแหง ท่ามกลางซากโบราณวัตถุสถาน พ่อขุนรามคำแหงทรงเป็นมหาราชของชาติไทยในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ โบราณวัตถุชิ้นหนึ่งก็คือพระแท่นมนังคศิลา ซึ่งเป็นราชบัลลังก์หรือแท่นพิพากษาอรรถคดี อีกชิ้นหนึ่งเป็นแท่นหินจารึกด้วยอักษรโบราณ พระองค์โปรดให้ย้ายโบราณวัตถุทั้งสองชิ้นลงมายังกรุงเทพ ฯ ทรงวางพระแท่นมนังคศิลาไว้ใต้ต้นมะขามใหญ่ในบริเวณวัดสมอราย และมักจะขึ้นประทับบนนั้นเพื่อแสดงพระธรรม สำหรับจารึกเราก็จะเห็นว่าข้อความเหล่านั้นได้กลายเป็นเครื่องนำพระจริยาวัตรของพระองค์ในอีกหลายปีต่อมา เมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้ว่าไม่โปรดในการที่สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎทรงประพฤติตามอย่างพระภิกษุมอญ ทั้งในด้านการครองจีวรและอุ้มบาตร แต่ก็ทรงรู้สึกยินดีในการที่พระองค์ทรงควบคุมให้พระธรรมวินัยเข้มแข็งขึ้น ตลอดจนความรู้ในด้านพระไตรปิฎก จึงโปรดพระราชทานวัดให้แก่เจ้าฟ้ามงกุฎ เพื่อเป็นที่ซึ่งพระองค์จะได้ทรงมีอิทธิพลยิ่งขึ้น

วัดที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานนี้ มีนามว่าวัดบวรนิเวศ เป็นวัดที่พระปิตุลาองค์หนึ่งของพระองค์ได้เริ่มสร้างขึ้นเมื่อ ๒-๓ ปีมาแล้ว แต่พระปิตุลาองค์นี้ก็ได้สิ้นพระชนม์ไปเสียก่อนที่วัดจะสร้างสำเร็จ และขณะหนึ่งวัดนี้แทบจะไม่มีผู้อาศัยอยู่เลย คือมีคณะสงฆ์พำนักอยู่ไม่เกิน ๕ รูป พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ ทรงสร้างวัดนี้จนสำเร็จ และทรงสร้างอาคารแบบฝรั่ง ๓ ชั้นถวายแด่พระอนุชาผู้จะทรงเป็นเจ้าอาวาสองค์ใหม่ ในวันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๓๘๐ สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎได้เสด็จโดยเรือพระที่นั่งกันหลังคาแดง ห้อมล้อมด้วยพระภิกษุสาวกของพระองค์ในเรืออีกหลายลำ ตรงไปยังวัดนั้น

ขบวนเสด็จทางน้ำนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ ทรงควบคุมโดยตรง และโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระอิสริยยศทุกประการแด่สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎเสมอรัชทายาทแห่งราชบัลลังก์ ขณะนี้พระโอรสผู้ทรงมีความสามารถของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ ได้สิ้นพระชนม์ไปแล้ว และมักกล่าวกันว่าพระองค์ทรงใช้โอกาสนี้ เพื่อแสดงว่าเมื่อ

พระองค์สวรรคตแล้ว สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎก็สมควรที่จะเสด็จขึ้นเสวย-ราชสมบัติต่อไป

ขณะที่ทรงดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส แห่งวัดบวรนิเวศ สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎก็ทรงมีอิทธิพลต่อคณะสงฆ์อย่างมากมาย สานุศิษย์หลายรูปจากวัดสมอรายได้ตามมาพำนักอยู่กับพระองค์ และพระองค์ก็ได้ทรงตั้งนิกายใหม่ขึ้น เพื่อจะปฏิรูปพระพุทธศาสนา ในขั้นแรกคณะสงฆ์นี้ก็ยังไม่ได้แยกออกมาจากนิกายเดิม แต่ต่อมาจึงได้แยกออกมาเป็นอีกนิกายหนึ่งต่างหาก มีนามว่า "ธรรมยุต" เพื่อเป็นเครื่องเตือนสาวกว่าพึงอยู่กับพระธรรม พระสงฆ์นิกายนี้งดเว้นการปฏิบัติต่าง ๆ ที่ไม่มีเหตุผล แต่ได้ทำสืบต่อกันมาตามประเพณี ในขณะเดียวกันก็ไม่ปฏิบัติตามกฎในพระวินัยอย่างไม่ลืมหูลืมตา แต่พยายามที่จะคำนึงถึงความหมายของกฎเหล่านั้นเสมอ พระสงฆ์คณะธรรมยุตต้องเข้าใจบทสวดมนต์ที่ตนท่องบ่นอยู่ ตลอดจนเหตุผลของพระวินัยที่ตนต้องปฏิบัติตาม และความหมายของสิ่งต่าง ๆ ที่ตนกระทำลงไป กล่าวโดยย่อ พระธรรมที่ตนพึงอิงก็คือพระธรรมอันบริสุทธิ์ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสั่งสอน ไม่มีมลทินใด ๆ มาแปดเปื้อนอยู่ สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎไม่มีพระประสงค์ให้สานุศิษย์ของพระองค์ เชื่อตามพระองค์อย่างปราศจากความคิด ถ้าสงสัยสิ่งใด การพิจารณาถึงสิ่งนั้นอย่างรอบคอบโดยไม่นำตนเองเข้าไปพัวพันแล้ว ก็อาจนำไปสู่คำตอบที่ถูกต้องได้

หน้าที่อันสำคัญของพระสงฆ์ ในคณะธรรมยุติกนิกาย ก็คือความรู้อันถ่องแท้เกี่ยวกับพระไตรปิฎก สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎได้ทรงตั้งโรงเรียน

เรียนภาษาบาลีขั้นที่วัดบวรนิเวศ โดยทรงได้รับความช่วยเหลือจากบรรดาผู้รู้ที่ดีที่สุดในประเทศไทย แต่น่าเสียดายว่าพระคัมภีร์ที่มีอยู่ในขณะนั้นก็มีทั้งผิดและไม่สมบูรณ์ แม้ว่าจะพยายามกันสักเพียงไรก็ยังไม่สามารถจะทดแทนพระคัมภีร์ซึ่งขาดหายไป เมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาได้

บางครั้งก็มีสมณทูต จากประเทศที่นับถือพุทธศาสนาลัทธิเถรวาทไปยังอีกประเทศหนึ่ง เพื่อให้หรือขอความช่วยเหลือ ซึ่งในอดีตก็ได้เคยมีการแลกเปลี่ยนแบบนี้หลายครั้งระหว่างเกาะลังกา และประเทศไทยในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ และ ๒๐ เมื่อเชื่อกันว่าเกาะลังกาเป็นแหล่งของพระพุทธศาสนาที่บริสุทธิ์ พระสงฆ์ไทยก็ไปยังเกาะลังกาเพื่อศึกษาและกลับมาสั่งสอนยังประเทศไทย ในปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๓ เมื่อคณะสงฆ์ลังกาเสื่อมโทรม พระสงฆ์ไทยก็ไปยังเกาะลังกาเพื่อช่วยสร้างคณะสงฆ์ขึ้นใหม่

ใน พ.ศ. ๒๓๘๓ พระสงฆ์ลังกา ๕ รูป ได้เดินทางเข้ามาบูชาพุทธสถานที่สำคัญในประเทศไทย เนื่องจากพระสงฆ์เหล่านี้อาจติดต่อได้กับชาวไทยแต่ทางภาษาบาลีอย่างเดียว พระสงฆ์เหล่านี้จึงพำนักอยู่ที่วัดบวรนิเวศ สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎมักทรงสนทนากับพระสงฆ์ลังกาเหล่านี้เสมอ เพื่อทรงซักถามเกี่ยวกับประเพณีทั้งหมดของคณะสงฆ์ลังกา ต่อจากนั้นพระองค์จึงทรงส่งสมณทูตไปยังเกาะลังกา ประกอบด้วยสงฆ์ ๕ รูป ที่คัดเลือกจากสานุศิษย์ที่ดีที่สุดของพระองค์ สมณทูตไทยพักอยู่ที่เกาะลังกา ๑ ปี เพื่อสืบถามเกี่ยวกับภาวะของพุทธศาสนา

ที่นั่นและรวบรวมหลักฐานมาซ่อมแซมพระไตรปิฎกที่เมืองไทย เมื่อคณะสงฆ์ชุดนี้กลับมา ก็นำคัมภีร์มาด้วย ๔๐ เล่ม อีกปีหนึ่งก็มีสมณทูตไทยไปเกาะลังกาอีก เพื่อคืนพระคัมภีร์เหล่านี้และยืมมาใหม่อีก ๓๐ เล่ม เมื่อสมณทูตชุดนี้กลับมายังประเทศไทยใน พ.ศ. ๒๓๘๗ ได้พาเอาพระสงฆ์และชาวลังกาจำนวนหนึ่งกลับมาด้วย ท่านเหล่านี้ล้วนพำนักอยู่ที่วัดบวรนิเวศ สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎได้ทรงปรึกษากับท่านเหล่านี้ และเริ่มทรงมีสมณศาสน์ติดต่อกับบรรดาพระภิกษุลังกาที่คงแก่เรียนที่สุดเกี่ยวกับทางด้านหลักธรรมของพระพุทธศาสนา และวินัยทุกด้านทุกมุม ในระยะต่อมาประเพณีของพระสงฆ์ลังกายิ่งทำให้สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎทรงเคร่งในการปฏิบัติตามพระสงฆ์มอญยิ่งขึ้น ทั้งสองประเพณีนี้ช่วยให้พระองค์ทรงหันกลับไปยังหลักธรรมที่บริสุทธิ์ในพระพุทธศาสนา

การสังคายนาพระไตรปิฎกทำให้บรรดานักปราชญ์ทางภาษาบาลีในประเทศไทยต้องทำงานหนักเป็นเวลานานกว่า ๑๐ ปี เมื่อส่วนต่าง ๆ สำเร็จลงก็มีการคัดลอก ในประเทศไทยขณะนั้นตำราภาษาบาลียังเขียนด้วยอักษรขอม และการคัดลอกตามทางราชการที่กำลังทำขึ้นในขณะนั้นก็ใช้วิธีการเช่นเดียวกันนี้ อย่างไรก็ดี สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎทรงเห็นว่าอักษรขอมนี้อาจอ่านเข้าใจผิดได้โดยง่าย จึงทรงคิดตัวอักษรขึ้นใหม่สำหรับสานุศิษย์ของพระองค์ ตัวอักษรแบบใหม่นี้เลียนแบบมาจากตัวอักษรในทวีปยุโรป พระองค์ได้โปรดให้ตีพิมพ์ตำราภาษาบาลีขึ้น

หลายเล่มด้วยตัวอักษรแบบนี้ จากแท่นพิมพ์ซึ่งพระองค์ทรงตั้งขึ้นที่วัดบวรนิเวศ เครื่องพิมพ์แท่นนี้เป็นเครื่องพิมพ์เครื่องแรกในประเทศไทยที่นำมาใช้ในกิจการพระพุทธศาสนา ก่อนนั้นคงมีแต่เครื่องพิมพ์ของหมอสอนศาสนาเท่านั้น

ในระยะนั้น คงมีแต่เพียงคัมภีร์ภาษาบาลีบางเล่มในพระไตรปิฎกที่แปลเป็นภาษาไทย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ มีพระราชประสงค์จะให้แปลเป็นภาษาไทยทั้งหมด และนโยบายเช่นนี้ก็เป็นที่ต้องพระทัยของสมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎเป็นอันมาก เพราะพระองค์ก็มีพระประสงค์อยู่แล้ว ที่จะให้ประชาชนส่วนใหญ่เข้าใจหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ต่อมาจึงเริ่มมีการแปลพระไตรปิฎกออกเป็นภาษาไทย แต่ก็เสียเวลาหลายปีกว่าจะสำเร็จ

เมื่อยังประทับอยู่ที่วัดสมอราย สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎได้ทรงรู้จักกับท่านสังฆราช ปัลลกัวส์ (Pallegoise) ชาติฝรั่งเศส ผู้มีวัดอยู่ใกล้ ๆ ท่านสังฆราชผู้นี้พูดภาษาไทยได้คล่อง และได้สอนภาษาละตินตลอดจนสนทนาเกี่ยวแก่ศาสนาคาโธลิคกับพระองค์ เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยน สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎก็ได้ทรงสอนภาษาบาลีแก่ท่านสังฆราช และทรงช่วยในการแต่งพจนานุกรมเล่มใหญ่ ภาษาไทย-ละติน-ฝรั่งเศส-อังกฤษ แม้ว่าท่านทั้งสองนี้จะมีศรัทธาไม่ต้องกัน แต่ก็มีความเคารพซึ่งกันและกันเป็นอย่างมาก และคงเป็นมิตรต่อกันตราบจนท่านสังฆราชถึงแก่อสัญกรรมใน พ.ศ. ๒๔๐๕

ณ วัดบวรนิเวศ สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎได้ทรงติดต่อกับหมอสอนศาสนานิกายโปรเตสตันท์ชาวอเมริกัน คือ ดร. คาสเวลล์ (Caswell) บรัดเล (Bradley) และ เฮาซ์ (House) พระองค์ได้ทรงศึกษาภาษาอังกฤษกับท่านเหล่านี้ และทรงเรียนพูดและเขียนได้อย่างคล่องแคล่ว แม้ว่าจะไม่ถูกต้องนัก พวกหมอสอนศาสนาได้ช่วยเหลือให้พระองค์ทรงศึกษาในวิทยาการสมัยใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิชาภูมิศาสตร์และดาราศาสตร์ซึ่งพระองค์สนพระทัยเป็นอันมาก นอกจากนี้ท่านเหล่านี้ยังแนะนำให้พระองค์ทรงศึกษาศาสนาเปรียบเทียบ และถวายหนังสือให้พระองค์ทรงยืมด้วย สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎทรงสั่งหนังสือมาจากต่างประเทศเสมอ ทรงอ่านอย่างกระตือรือร้นและสนทนาถึงหนังสือเหล่านั้นกับบรรดาหมอสอนศาสนา พระองค์ทรงเห็นว่ามีสิ่งดี ๆ อยู่เป็นอันมากในศาสนาคริสเตียน เพราะธรรมจริยาในศาสนานั้นก็คล้ายคลึงกันมากกับธรรมจริยาในพระพุทธศาสนา แต่ความเชื่อถือบางข้อเป็นต้นว่า ที่เกี่ยวกับพระผู้เป็นเจ้ายุ่งยาก รายงานของหมอสอนศาสนาได้กล่าวถึงปัญหาที่น่ากะอักกะอ่วนที่ถูกชาวไทยตั้งกระทู้ถาม เป็นต้นว่า “พระเจ้าจะประทานโทษแก่ผู้ฆ่าคนตาย และให้รางวัลแก่เขาเสมือนกับผู้ทำดีหรือไม่ ถ้าพระองค์กระทำดังนั้น พระองค์ก็ไม่ยุติธรรม” “ถ้าพระเจ้าเป็นพระบิดาของประชาชนทั้งหมด เหตุใดพระองค์จึงไม่แสดงพระประสงค์ของพระองค์แก่ชาวตะวันออก เช่นเดียวกันกับชาวตะวันตก” “ถ้ามีปาฏิหาริย์ทำให้บรรพบุรุษของท่านนับถือ

ศาสนาคริสเตียน เหตุใดท่านจึงไม่แสดงปาฏิหาริย์แก่พวกเรา” “ท่านกล่าวว่าพระเจ้าจะทรงพระพิโรธกับผู้ที่ไม่เชื่อถือท่าน พระองค์จะเบ็นพระเจ้าที่ดีอย่างไรถ้าพระองค์ทรงพระพิโรธ” “ทำอย่างไรเราจึงจะรู้ว่าหนังสือของท่านเป็นความจริง ท่านบอกเราว่าดังนั้น และถ้าเราบอกท่านว่าหนังสือของเราก็เป็นความจริง เหตุใดท่านจึงไม่เชื่อเรา ถ้าท่านต้องการให้เราเชื่อท่าน” สมเด็จเจ้าพ้ามงกุฎทรงคิดว่านิยายหลายเรื่องในคัมภีร์ใบเบิล “ไม่ถูกต้องกับสิ่งที่ควรจะเป็น” พระองค์ได้รับสั่งกับสหายของพระองค์ผู้นับถือศาสนาคริสเตียนหลายครั้งว่า “สิ่งที่ท่านสั่งสอนให้ประชาชนกระทำนั้นน่าชม แต่สิ่งที่ท่านสั่งสอนให้ประชาชนเชื่อนั้นโง่เขลา”

แต่ถ้ามีนิยายที่โง่เขลาอยู่หลายเรื่องในคัมภีร์ใบเบิล ก็มีนิยายเช่นนั้นเช่นเดียวกันในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา นักแต่งหนังสือในพุทธศาสนาเชื่อว่าโลกเรานี้เป็นแผ่นแบน อยู่ล้อมรอบภูเขาอันเป็นจุดศูนย์กลางและเป็นที่ประทับของเทวดา ความคิดเช่นนี้ย่อมตรงกันข้ามกับวิทยาศาสตร์ และสามัญสำนึกเช่นเดียวกับเรื่องการสร้างโลกในคัมภีร์ใบเบิล สิ่งที่ผิดแปลกเช่นนี้สมควรที่จะมองข้ามไป แล้วเราก็จะแลเห็นพระธรรมอันบริสุทธิ์ได้ การศึกษาพระคัมภีร์อย่างพินิจพิเคราะห์ให้ถูกต้องตามเหตุผล ไม่ใช่เฉพาะทางด้านความเลื่อมใสศรัทธาเท่านั้น ที่อาจทำให้เราแลเห็นพระธรรมอันบริสุทธิ์ได้ แต่อย่างไรก็ดี เราอาจเห็นได้ว่า พระคัมภีร์ในพุทธศาสนานั้นแสดงความคิด

ที่แตกต่างกันมาก อันอาจแยกออกได้เป็น ๒ ทาง

ทางหนึ่งนั้นมุ่งไปในทางเลื่อมใสศรัทธา ในคัมภีร์เหล่านี้พระพุทธองค์ก็เป็นเสมือนพระผู้เป็นเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ ทรงแสดงปาฏิหาริย์เหาะเหินไปในอากาศ ทรงทรมานให้บรรดาเทพยดาหันกลับมานับถือพุทธศาสนา และทรงสั่งสอนเวทมนต์คาถาให้ผู้ที่นับถือพระองค์ปราบปรามยักษ์ได้ ผู้นับถือพุทธศาสนาแบบนี้ย่อมเคารพบูชาพระองค์ด้วยความเลื่อมใสศรัทธาชนิดที่ไม่คำนึงถึงเหตุผล และพระองค์เองก็ย่อมยินดีรับคำสรรเสริญเยินยอที่โง่เขลาที่สุดอย่างเต็มพระทัย

อีกทางหนึ่งก็คือความคิดที่คำนึงถึงมนุษยธรรมและเหตุผล พระพุทธองค์ทรงเป็นมนุษย์สามัญ เป็นครูที่ฉลาดและอ่อนโยน ทรงฝึกหัดอำนาจทางจิต จนถึงขั้นพิเศษโดยที่ไม่ต้องอาศัยสิ่งนอกเหนือธรรมชาติเลย ความหลุดพ้นจากทุกขทรมานที่พระองค์ทรงสั่งสอนก็คือความดีและสามัญสำนึกที่นำไปยังผลที่ถูกต้อง ปรัชญาที่มีอยู่ในคำสั่งสอนก็ล้วนเต็มไปด้วยเหตุผลและแน่นอนทุกขทรมานย่อมเกิดจากวัตถุ น้อยยิ่งกว่าทางด้านจิตใจ สิ่งต่างๆ เป็นต้นว่า ตัณหา ราคะ ความเกลียด ริษยา ความโกรธและความโหดร้าย อวิชา ความเชื่อถือโชคลาง และความเกียจคร้าน สิ่งเหล่านี้ถ้าควบคุมได้แล้ว ทุกขทรมานก็จะลดน้อยลง และถ้ากำจัดให้หมดสิ้น ทุกขทรมานก็จะสูญหายไปด้วย

ในบทความซึ่งความคิดเช่นนี้มีอยู่ ก็คงเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธองค์อย่างแท้จริง เพราะเหตุว่าแสดงความจริง เป็นถ้อยคำของ

ผู้ซึ่งมีเหตุผลอย่างถ่องแท้ แต่เหตุใดบุคคลเดียวกันนี้จึงอาจยอมรับความโง่เขลาที่มีปรากฏอยู่ในบทความตอนอื่น ๆ ได้ สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎได้ทรงทราบมาแล้วว่า ถ้อยคำที่ผิด ๆ อาจเข้ามาอยู่ในสมุดที่คัดลอกกันต่อลงมาได้อย่างไร และทรงทราบด้วยว่าระยะเวลาระหว่างที่พระพุทธองค์ทรงพระชนม์อยู่กับระยะเวลาที่เขียนพระคัมภีร์เหล่านี้ขึ้นเป็นครั้งแรกนั้นห่างกันถึง ๔๐๐ ปี และระยะ ๔๐๐ ปีนี้เป็นเวลาที่คำสั่งสอนของพระพุทธองค์ ได้ผ่านจากชั่วหนึ่งไปยังอีกชั่วหนึ่งทางความทรงจำ บรรดาพระภิกษุสงฆ์ที่ใช้วิธีจดจำนี้ได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างดีเลิศ แต่ในขณะเดียวกันก็ต้องท่องจำคัมภีร์อรรถกถาและการยกตัวอย่างเพื่อสั่งสอนแก่ประชาชนทั่วไปด้วย สิ่งเหล่านี้อาจเข้ามาปะปนอยู่กับพระพุทธวจนะ และทำให้เข้าใจผิดคิดไปว่าเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ไป การปลอมแปลงเช่นนี้แม้ว่าจะเกิดขึ้นโดยไม่ได้ตั้งใจ แต่ก็ย่อมเป็นการประทุษร้ายต่อความหมายอันแท้จริงแห่งพระพุทธศาสนา และความผิดพลาดในการคัดลอกต่อ ๆ กันลงมาอีกหลายร้อยปี ก็ยิ่งทำให้พระคัมภีร์เหล่านี้พ้นเพื่อนมากขึ้นไปอีก

ในบทความตอนหนึ่งซึ่งมีความหมายจับใจและคงเป็นพระพุทธ-วจนะแท้แน่นอน ก็คือพระพุทธองค์ได้ทรงแนะถึงการเชื่อถืออย่างระมัดระวัง คือได้ทรงขอร้องต่อสานุศิษย์ของพระองค์ ไม่ให้เชื่อถือความเห็นอันใดที่สืบต่อกันลงมาตามประเพณีหรือสอนโดยศาสดาที่น่านับถือคนใดคนหนึ่ง แม้แต่พระองค์เอง พระองค์ก็รับสั่งว่าสานุศิษย์เหล่านั้นจำต้อง

ใช้เหตุผลของตนเองวิเคราะห์คำสั่งสอนทุกข้อเสียก่อน

วิธีนี้เป็นกฎที่สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎและสาวกของพระองค์ใช้ และย่อมเป็นวิธีที่อาจสร้างพระธรรมดั้งเดิมได้ ปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ย่อมเป็นสิ่งที่กล่าวเกินขอบเขต การอ้างถึงเทวดาและยักษ์ก็เป็นแต่เพียงนิยายที่เข้ามาปะปนอยู่ในเรื่องราวอันแท้จริง การอ้างถึงรูปสัณฐานของโลกก็เป็นแต่เพียงการเปรียบเทียบ ชาดกต่าง ๆ (แม้ว่าไม่ต้องตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ แต่ก็เทศน์สั่งสอนกันอย่างแพร่หลาย) ซึ่งกล่าวว่าพระพุทธองค์ได้ทรงเล่าถึงอดีตชาติของพระองค์ถึง ๕๕๐ เรื่อง ก็ไม่ใช่อื่นนอกจากนิยายพื้นเมืองที่พระสงฆ์รุ่นต้น ๆ ใช้เพื่อเทศน์สั่งสอนธรรมจรยา

สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎทรงใช้วิธีอย่างเฉลียวฉลาด เพื่อแสดงถึงความผิดพลาด โดยที่ไม่ต้องทรงแสดงความสงสัยเกี่ยวกับพระพุทธวจนะอันแท้จริง คัมภีร์อรรถกถาบางเล่มกล่าวว่าพระพุทธองค์ทรงสูงกว่าบุคคลธรรมดาประมาณ ๕ หรือ ๖ เท่า ถ้าสมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎจะทรงกล่าวว่าสิ่งนี้เป็นไปไม่ได้ ก็อาจทำให้บุคคลหลายคนโกรธเคืองและไม่เห็นด้วย ดังนั้นพระองค์จึงทรงอ้างถึงพระคัมภีร์ที่กล่าวว่าพระพุทธองค์มักเสด็จเข้าไปในบ้านของบุคคลสามัญ และครั้งหนึ่งก็ทรงเปลี่ยนจีวรกับสานุศิษย์ ถ้าพระองค์ทรงมีพระกายใหญ่โตมากก็คงจะไม่ทรงสามารถกระทำการเช่นนี้ได้

เมื่อสามารถตัดความผิดพลาดออกไปได้ พระธรรมอันบริสุทธิ์

ก็ย่อมปรากฏขึ้น และพระธรรมนั้นย่อมเป็นกฎที่คณะสงฆ์ธรรมยุตพึงยึดถือ แม้ว่าการครองจีวร การถือบาตร จะเป็นลักษณะภายนอกโดยเฉพาะของคณะสงฆ์ธรรมยุต แต่สิ่งที่สำคัญกว่าอย่างมากมายก็คือการศึกษาพระธรรม การไม่เชื่อในโชคลาง การตั้งใจฟื้นฟูธรรมจริยาและกฎต่าง ๆ ให้ถูกต้อง ในสงฆ์คณะนี้ไม่มีการบอกขายเครื่องรางหรือยาเสน่ห์ การทำนายโชคชะตา การบวงสรวงสังเวยภูตผีปีศาจหรือการเล่นละคอนเรื่องชาดก . ซึ่งเป็นเครื่องสนุกสนานของบรรดาฆราวาสตามงานวัดต่าง ๆ นิยายและการเปรียบเทียบก็จัดแยกออกจากความจริงอย่างระมัดระวัง พิธีทางพุทธศาสนาก็ไม่มีลัทธิพราหมณ์มาเจือปน เพราะเหตุว่าลัทธิหลังนี้คือการเชื่อถือโชคลางนั่นเอง

สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎและสาวกของพระองค์ ทรงทำให้จริยาธรรมเฟื่องฟูขึ้นใหม่ โดยการอธิบายหลักอันยุ่งยากซับซ้อนแก่ประชาชนส่วนใหญ่ด้วยถ้อยคำที่เขาเหล่านั้นอาจเข้าใจได้โดยง่าย สั่งสอนว่าพระพุทธศาสนานี้เป็นมรดกแก่ประชาชนทั้งหมด ไม่ใช่เฉพาะแก่พระสงฆ์เท่านั้น พิธีสงฆ์แต่ก่อนก็มีแต่เพียงการสวดมนต์ภาษาบาลี ซึ่งมีคฤหัสถ์เพียงบางคนเท่านั้นที่อาจเข้าใจได้ คณะสงฆ์ธรรมยุตได้เพิ่มการสวดมนต์ภาษาไทยลงไป และมีผู้นิยมฟังเป็นจำนวนมาก พระสงฆ์คณะนี้ได้ย้ำแล้วย้ำอีกถึงศีลห้าคือ ไม่พูดเท็จ ไม่ลักขโมย ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ดื่มเครื่องดองของเมา และผิดลูกผิดเมีย ได้แนะนำทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ให้แลเห็นถึงความสำคัญของการควบคุมตนเองความเมตตา

กรุณา และความอดทนในชีวิตประจำวัน

ด้วยการคัดเลือกอย่างยุติธรรมและการละทิ้ง สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎได้ทรงสร้างพระพุทธศาสนาขึ้นใหม่ หรืออย่างที่พระองค์ทรงคิดอย่างอ่อนน้อมว่าทรงฟื้นฟูพระธรรมดั้งเดิม พระองค์มักรับสั่งว่าไม่มีอะไรในพุทธศาสนาที่ขัดกับหลักวิทยาศาสตร์ปัจจุบัน พระองค์อาจชี้ถึงกฎทางฟิสิคส์ที่แสดงว่าเหตุเช่นไรย่อมก่อให้เกิดผลเช่นนั้น ถ้ากฎเช่นนี้ควบคุมวัตถุทั้งหมดในโลก ก็คงควบคุมทางจริยาธรรมด้วย คือกรรมทั้งหมดไม่ว่าดีหรือชั่วก็ย่อมมีผลเช่นเดียวกัน ติดตามมาโดยหลีกเลี่ยงไม่ได้ แม้ว่าไม่มีวิญญาณมาเกิดใหม่ แต่กำลังแรงแห่งกรรมก็ย่อมมีอยู่นั่นเอง ความคิดคำนึงเช่นนี้ย่อมเป็นสิ่งยากสำหรับประชาชนธรรมดา และถ้าบุคคลเหล่านี้สงสัยเกี่ยวกับสังสารวัฏ พระองค์ก็มักจะทรงตอบอย่างง่าย ๆ แบบเดียวกับที่พระพุทธองค์ได้เคยทรงกล่าวมาแล้วว่า “ถ้าท่านไม่แน่ใจท่านก็ควรอยู่ทางด้านที่ปลอดภัยดีกว่า ถ้าท่านเชื่อในสิ่งนี้ ท่านก็จะดำรงชีวิตอยู่อย่างเป็นสุข มีผู้นับหน้าถือตาและจะไม่เสียอะไรเลยแม้ปรากฏขึ้นในที่หลังว่าท่านหลงเชื่อในสิ่งที่ผิด แต่ถ้าท่านไม่ยอมเชื่อในสิ่งนี้ ท่านก็คงจะประพฤติตามความปรารถนาอันเลวร้ายของท่านต่อไป และถ้าปรากฏขึ้นเมื่อใดว่าท่านหลงผิด ท่านก็จะเปรียบเสมือนผู้เดินทางที่ไม่มีเสบียงกรังติดตนไปด้วย”

พุทธศาสนาแบบใหม่นี้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความแตกต่างในการทำบุญด้วยวิธีต่างๆ บางวิธีก็ผิดอย่างสิ้นเชิงเป็นต้นว่า เมื่อมีผู้ที่

เข้าใจผิดปลงชีวิตตนเองหรือตัดนิ้วเพื่อเป็นพุทธบูชา สิ่งเหล่านี้ถูกติเตียนอย่างแข็งขัน บางวิธีไม่มีอันตรายเป็นต้นว่าการก่อพระเจดีย์ทรายหรือแห่แหนพระพุทธรูป วิธีเหล่านี้คณะสงฆ์ธรรมยุตรับรองเพราะเป็นสิ่งที่ทำให้ระลึกถึงพระธรรม แต่สิ่งที่สงฆ์คณะนี้สนับสนุนที่สุดก็คือการทำบุญที่มีประโยชน์ต่อสังคม ในขณะที่คนมั่งมีอาจสร้างวัดหรือโรงพยาบาล คนจนก็อาจสร้างสะพานไม้ไผ่ข้ามลำธารหรือเก็บหนามไปทิ้งให้พ้นจากทางเดิน บุคคลทั้งหมดย่อมสามารถบำเพ็ญทานสุดแล้วแต่ความสามารถของตน ด้วยเงินหรือบริการ ทุกคนอาจแสดงความเมตตากรุณาและการระงับดับกิเลสของตนเองได้เสมอกัน

สมเด็จเจ้าฟ้า ฯ เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศทรงเป็นผู้ใหญ่ที่มั่นคงในหลักของพระองค์ และไม่ทรงเชื่อถือโชคลาง พระองค์กลายเป็นบุคคลอีกคนหนึ่ง ที่แตกต่างไปอย่างมากมายจากพระภิกษุหนุ่มผู้ไม่สบายใจต้องบวงสรวงสังเวยเทวดาและอ้อนวอนขอให้ได้สัญญลักษณ์มาแนะนำ ปัจจุบันนี้พระองค์ทรงทราบดีแล้วว่า เครื่องนำที่แน่นอนของมนุษย์ก็คือเหตุผลของเขาเอง ครั้งหนึ่งสหายที่นับถือศาสนาคริสเตียนของพระองค์เคยคิดว่า เขาอาจทำให้พระองค์ทรงเปลี่ยนศาสนาได้ แต่พระนิสัยอันชอบแสวงหาเหตุผลของสมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎ จึงไม่อาจทำให้พระองค์ทรงยอมรับศาสนาใด ๆ ที่เชื่อถือในพระผู้เป็นเจ้าได้ยิ่งกว่าการใช้เหตุผลอย่างธรรมดาของมนุษย์สามัญตามความคิดของพระองค์ ความเชื่อถือโดยไม่คิดค้นก็เป็นสิ่งขัดขวางการมุ่งกระทำความดี ยิ่งกว่าสนับสนุนไป

ในทางนั้น แต่ถ้าบุคคลอื่น ๆ เชื่อว่าความเชื่อถือเช่นนี้ช่วยให้เขาเป็นคนดีได้ ก็ไม่มีอันตรายอะไร ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงช่วยให้หมอสอนศาสนาได้รับความสะดวกทุกประการในการทำงานของเขา แทนที่พระองค์จะอิจฉาริษยาและขัดขวางต่อคำสั่งสอนของท่านเหล่านั้น พระองค์กลับเชิญให้หมอสอนศาสนามาเทศน์ในวัดของพระองค์ และแจกจ่ายคำโฆษณาของเขาเมื่อมีพิธีในพุทธศาสนา ธรรมจริยาในศาสนาคริสเตียนเมื่อแยกออกจากความเชื่อถือแล้ว ก็สอดคล้องกับเหตุผลและความรู้สึกในส่วนลึกของพระองค์ คำโต้แย้งของพวกหมอสอนศาสนาย่อมมีผลดี แม้ว่าจะไม่เป็นไปในทางที่ท่านเหล่านั้นต้องการ การที่หมอสอนศาสนาทำให้พุทธศาสนิกชนต้องตรวจค้นความเชื่อทั้งหมด ที่เคยยึดถือกันมาแต่ก่อน ก็เท่ากับทำให้การกำจัดความหลงผิดจากสิ่งที่เพิ่มเติมขึ้นในพระธรรมในพุทธศาสนาดำเนินไปได้รวดเร็วยิ่งขึ้น และทำให้พุทธศาสนามั่นคงยิ่งขึ้น ด้วยเหตุดังนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่า ศาสนาคริสเตียนมีส่วนในการสร้างพุทธศาสนาแบบใหม่ด้วย

การปฏิรูปเช่นนี้มิได้ทำให้ชาวพุทธทุกคนพอใจ พระสงฆ์บางรูปก็ยังคงยึดถือในประเพณีเดิมเนื่องมาจากความเคยชิน บางรูปก็จะกระทำเช่นนั้นเพื่อผลประโยชน์ของตนเอง อย่างไรก็ดีคณะสงฆ์ธรรมยุตก็ได้เป็นที่สนใจแก่ผู้มีปัญญาทั้งหลาย ทั้งนี้คงเป็นเพราะมีเหตุผลดีกว่า และคงเป็นเพราะบุคคลิกลักษณะอันน่าสนใจของสมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎเอง ไม่ช้าพระสงฆ์อื่น ๆ ก็จำต้องปรับปรุงความหละหลวมของ

ตนไปทีละเล็กละน้อย

สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎทรงเป็นประธานการสอบไล่ภาษาบาลีสำหรับพระสงฆ์ทั้งหมดมาตั้งแต่ยังมีพระชนม์เพียง ๒๔ พรรษา ตำแหน่งนี้มีความสำคัญมาก แม้ว่าพระองค์ไม่อาจที่จะเอาระเบียบวินัยของพระองค์มาใช้นอกวัดบวรนิเวศก็ตาม แต่ด้วยการสนับสนุนของพระองค์ มาตรฐานในความรู้ภาษาบาลีก็เจริญขึ้นอย่างมากมาย โรงเรียนสอนภาษาบาลีที่วัดบวรนิเวศก็อยู่ในระดับสูงเท่ากับแห่งอื่น ๆ ในโลก ถ้าไม่สูงกว่าความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาของพระองค์ ทำให้มีการฟื้นฟูพุทธศาสนาขึ้นโดยทั่วไปในสมัยรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างวัดที่ใหญ่บางวัดขึ้นในกรุงเทพฯ บรรดาเจ้านาย ข้าราชการชั้นสูง และบุคคลสามัญต่างก็กระทำตามอย่างพระราชกุศล สุดแล้วแต่ความสามารถของตน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ จะสวรรคต พระองค์ทรงมีพระราชปรารถนาแสดงความไม่พอพระทัยที่คณะสงฆ์ธรรมยุตครองจีวรตามแบบมอญ สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎก็ทรงยอมตาม และสาวกของพระองค์ก็หันไปครองผ้าตามแบบพระสงฆ์ไทย การยอมตามครั้งนี้ไม่ได้เป็นแต่เพียงการแสดงความกรุณาต่อผู้ที่กำลังจะตายเท่านั้น แต่ยังแสดงถึงว่าหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับความเมตตากรุณานั้น สำคัญยิ่งกว่ากฎเล็กน้อย

บทที่ ๔

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สวรรคตใน พ.ศ. ๒๓๙๔

สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎทรงลาผนวช และเสด็จขึ้นครองราชสมบัติมีพระปรมาภิไธยตามทางราชการของพระองค์เริ่มต้นด้วยคำว่า "พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ" และยังมีสร้อยตามต่อไปอีกมากมาย ชาวยุโรปมักเรียกพระองค์ว่า King Mongkut และบางครั้งก็มีผู้ถวายพระนามว่า "พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๔"

เรามีหลักฐานพระราชพิธีราชาภิเศกของพระองค์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เป็นภาษาอังกฤษ และส่งไปพระราชทานแก่สหาย คือนายบัตเตอร์เวอร์ธ (Butterworth) ผู้สำเร็จราชการแห่งเกาะสิงคโปร์ ฉบับภาษาอังกฤษเป็นสำนวนของพระองค์ แต่ก็คงมีผู้อื่นแก้ไขแล้ว

ลายพระราชหัตถเลขาฉบับนั้นกล่าวว่า ในวันที่ ๑๕ พฤษภาคม เวลา ๗.๓๐ น. ซึ่งเป็นฤกษ์ดีตามเวลาที่โหรหลวงคำนวณถวาย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ก็สรงน้ำมุรธาภิเศกต่อพระพักตร์พระพุทธรูปและเทวรูปพระคเณศ พราหมณ์เป่าสังข์ทั้งอุตราวัฏและทกขิณาวัฏ ต่อจากนั้น พระองค์ก็เสด็จขึ้นประทับบนพระที่นั่งอัฐทิศ ประทับหันพระพักตร์ไปแต่ละทิศ และมีพระราชดำรัสเป็นภาษาบาลีว่า จะทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาในพระราชอาณาจักร แล้วจึงเสด็จไปประทับ

บนพระที่นั่งภัทรบิฐ ขณะที่พราหมณ์อ่านคาถาสรรเสริญเขาไกรลาส ถวายพระพร และถวายพระราชอาณาจักรไทยแด่พระองค์ ขณะนั้น บรรดาเจ้าหน้าที่ถวายเครื่องราชกกุธภัณฑ์ เครื่องราชกกุธภัณฑ์เหล่านี้มีอำนาจศักดิ์สิทธิจากมนต์ที่สวดถวายแด่พระอิศวร แล้วพระองค์จึงทรงรับรองให้ทั้งคณะสงฆ์และประชาชน มีสิทธิใช้ต้นไม้ น้ำ และศิลา ทุกชนิด ตลอดจนวัตถุอย่างอื่น ๆ ที่ไม่มีผู้ใดเป็นเจ้าของภายในพระราชอาณาจักรแล้ว จึงทรงถวายอาหารและไตรจีวรแด่พระราชาคณะผู้ใหญ่ แล้วทรงให้ประกาศตั้งสมเด็จพระสังฆราช ต่อจากนั้นขุนนางผู้ใหญ่ก็เข้ามาถวายความจงรักภักดี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ จึงรับสั่งว่า ตั้งแต่นี้ไปบรรดาขุนนางผู้ใหญ่อาจเข้ามาเฝ้าพระองค์ได้เสมอถ้ามีราชการ และมีพระราชดำรัสว่า "อย่าเสียเวลาไปหาผู้อื่นให้เข้ามาแทนตัวเลย จงเข้ามาเองตามความสะดวก และไม่ต้องกลัว" บรรดาชาวต่างประเทศทั้งหมด ที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพ ฯ ทั้งชาวยุโรปและบรรดาเจ้าประเทศราช ต่างก็ได้เชิญให้มาชม พระบารมีของพระองค์ ขณะที่พราหมณ์คู่หนึ่งกำลังสวดสรรเสริญพระอิศวร ต่อจากนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ก็มีพระราชดำรัสแก่มหาสมาคม "ให้ชนทุกชั้นเข้าใจในพระเมตตากรุณาของพระองค์"

หลังจากนั้นมีพิธีทางศาสนาอีก ๒ วัน จึงบรรดาเจ้านายและขุนนางต่างก็กระทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒสัตยา

ในวันที่ ๒๐ และ ๒๑ พฤษภาคม มีขบวนแห่เสด็จพระราช

ดำเนินทางสถลมารคและชลมารคตามลำดับ ทั้งนี้เพื่อให้ "ประชาชนสามารถเข้าเฝ้าพระองค์ และถวายความเคารพได้"

ในการเสด็จพระราชดำเนินทางสถลมารค พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ จะประทับบนพระราชยาน ซึ่งตกแต่งด้วยประติมากรรมสีทองและฝังเพชรพลอย มีขบวนทหาร ๑๐,๐๐๐ คน แต่งกายตามเครื่องแบบทหารฝรั่งและทหารไทย นอกจากนี้ยังมีขบวนม้าและขบวนช้างอีกเป็นจำนวนมาก เมื่อขบวนเสด็จพระราชดำเนินมาถึงวัดโพธิ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ จึงเสด็จลงจากพระราชยาน ทรงเปลี่ยนเครื่องราชกกุธภัณฑ์บางชิ้น แล้วเสด็จเข้าไปถวายสักการะแด่พระพุทธรูป และถวายไตรจีวรแด่พระสงฆ์ ขณะเสด็จกลับมายังพระบรมมหาราชวัง พระองค์ก็ทรงทักทายชาวต่างประเทศอีกด้วย

สำหรับขบวนเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารค ก็มีเรือต่าง ๆ ที่สวยงาม เข้าขบวนแห่มากกว่า ๒๐๐ ลำ รวมทั้งเรือเล็ก ๆ อีกเป็นจำนวนมาก บรรดาเรือสลักเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ มีฝีพายแต่งกายสีแดงประจำเรือตั้งแต่ ๕๐–๑๐๐ คน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ประทับบนบุษบกในเรือพระที่นั่งยาว ๑๐๐ ฟุต บรรดาเจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่จะแต่งกายด้วยผ้าไหมสีดำหรือสีต่าง ๆ และสวมหมวกสูง ต่างก็มีเรือนั่งซึ่งงามน้อยกว่าเรือพระที่นั่งแต่เพียงเล็กน้อย นอกไปจากเรือไทย ก็ยังมีเรือญวน มอญ และจีนอีก เพื่อจะให้ฝีพายพายพร้อมกัน ก็มีเรือพิเศษอีก ๒ ลำ ซึ่งนอกไปจากฝีพายแล้ว ยังมีคนกระทุ้ง

เส้าประจำกิกลำละ ๒ คน เพื่อให้จังหวะ หลังจากแล่นขึ้นไปตามลำแม่น้ำแล้ว ขบวนเรือก็เลี้ยวขวาแล่นเข้าไปในคลองคูเมือง ณ วัดบวรนิเวศ ขบวนเรือก็หยุด พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เสด็จขึ้นเพื่อถวายของแด่พระภิกษุสงฆ์อีก ต่อจากนั้นขบวนเรือก็เคลื่อนกลับและการเสด็จพระราชดำเนินเลียบพระนครก็เป็นอันสิ้นสุดลง

* * *

พระราชพิธีราชาภิเศกเช่นนี้ อาจทำให้ผู้อ่านที่ได้ทราบเรื่องการปฏิรูปพระพุทธศาสนา ที่พระองค์ได้ทรงกระทำขึ้นก่อนเสด็จเสวยราชย์ แปลกใจ พระองค์ไม่ได้ทรงพยายามอย่างที่สุดที่จะกำจัดความเชื่อถือในศาสนาพราหมณ์ และเวทมนต์คาถาออกไปจากพุทธ-ศาสนาดอกหรือ พระองค์ทรงกล่าวว่า สิ่งเหล่านี้ก็เหมือนกับการนับถือโชคลาง ถ้าเช่นนั้น เหตุใดพระองค์จึงทรงยินยอมกระทำพิธีซึ่งเต็มไปด้วยเวทมนต์คาถา ตามพิธีทางศาสนาพราหมณ์ และเหตุใดพระองค์จึงสามารถนิมนต์พระสงฆ์ ให้มามีส่วนร่วมในพิธีเชื่อถือโชคลางเช่นนี้ได้

ความจริง การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เป็นแต่เพียงทางภายนอกเท่านั้น ถ้าพระองค์จะเป็นกษัตริย์ก็ต้องทรงประกอบพระราชพิธีราชาภิเศก และการพระราชพิธีราชาภิเศกนี้

ถ้ายิ่งโอ่อ่าได้มากเท่าใดก็ยิ่งเป็นการดีสิ่งเหล่านี้เป็นธุระของชาวบ้านและพุทธศาสนาก็ไม่เกี่ยวข้องด้วย เมื่อไม่มีพิธีทางพุทธศาสนาที่จะนำมาใช้แทนพิธีทางศาสนาพราหมณ์ได้ สิ่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ อาจทรงกระทำได้ก็คือ เปลี่ยนแปลงแก้ไขพิธีนั้นแต่เพียงเล็กน้อย เป็นต้นว่า ทรงทำให้พิธีสงฆ์ทางพุทธศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยมากยิ่งขึ้น และทรงเปลี่ยนแปลงทางด้านมนุษยธรรม ลักษณะสำคัญ ๆ ของพระราชพิธีราชาภิเศก จึงยังคงเป็นทางด้านศาสนาพราหมณ์อยู่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ไม่ทรงคัดค้านศาสนาพราหมณ์ตราบใดที่ไม่เข้ามาปะปนกับพุทธศาสนา สำหรับพระองค์บรรดาเทวดาทางศาสนาพราหมณ์ก็เป็นแต่เพียงสิ่งที่มนุษย์คิดขึ้น เทวดาเหล่านี้อาจใช้เป็นผู้สนับสนุนระบบกษัตริย์ ในพุทธศาสนาได้ ถ้าพุทธศาสนิกชนไม่หลงผิดว่าเทวดาเหล่านั้นคือ พุทธศาสนาเอง ถ้าจะใช้การเปรียบเทียบเราก็อาจเปรียบเทวดาเหล่านี้ได้ กับบรรดาเทพเจ้าของกรีกและโรมัน ที่ช่างเขียนอิตาเลียนสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาการนำมาใช้เป็นผู้สนับสนุนบรรดาพระราชา ที่นับถือศาสนาคริสเตียน หรือถ้าจะให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ก็คือเทพธิดาวีนัสในบทกวีนิพนธ์เรื่องลูเสียด (Lusiads) ได้ช่วยเหลือวาสโค ดา กามา (Vasco da Gama) ในการเผยแพร่ศาสนานิกายคาโธลิค และลงท้ายก็บอกแก่เขาว่า นางเองเป็นแต่เพียงสิ่งที่มนุษย์สมมุติขึ้นเท่านั้น

เมื่อพระราชพิธีราชาภิเศกเสร็จเรียบร้อยแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ก็โปรดเกล้า ฯ ให้จัดพระราชพิธีบวรราชาภิเศกตำแหน่งพระราชวังบวรนี้เป็นอีกตำแหน่งหนึ่ง ซึ่งชาวยุโรปไม่สู้เข้าใจในสมัยอยุธยาพระมหากษัตริย์มักทรงแต่งตั้งให้พระญาติวงศ์ที่สนิทเป็นผู้มีอำนาจรองลงไปจากพระองค์ และเจ้านายที่ได้รับการแต่งตั้งก็เป็นผู้บัญชาการกองทัพ ประทับอยู่ในวังซึ่งอยู่หน้าประตูพระราชวังหลวง เพื่อช่วยป้องกันพระราชวังหลวงนั้น วังของเจ้านายพระองค์นี้เรียกกันว่าวังหน้าและพระองค์เองก็มักได้รับขนานพระนามสั้นๆว่า "วังหน้า" ด้วยสมเด็จพระอนุชาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ สนพระทัยในกิจการทหาร การแพทย์แบบตะวันตก และวิทยาศาสตร์ด้านกลไกต่าง ๆ พระองค์ทรงขวนขวายจนมีความรู้ในวิชาการเหล่านี้ นอกจากนี้ยังทรงทราบภาษาอังกฤษดีกว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ คือทรงเขียนได้อย่างถูกต้อง ทั้งทางด้านพระชาติกำเนิดและคุณสมบัติพระองค์จึงเหมาะอย่างยิ่งที่จะทรงดำรงตำแหน่ง "วังหน้า" และเมื่อทรงแต่งตั้งให้พระองค์ดำรงตำแหน่งนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ก็มีพระราชประสงค์ที่จะแสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงเห็นความสามารถของพระอนุชาเพียงไร จึงโปรดให้พระองค์ทรงดำรงพระยศเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมทั้งให้มีพระราชอิสริยยศหลายประการ ดังพระมหากษัตริย์ (ตำแหน่งนี้มักแปลเป็นภาษาอังกฤษอย่างค่อนข้างเข้าใจได้ยากว่า Second King)

ครั้งนี้เป็นครั้งแรกที่ตำแหน่ง "วังหน้า" หรือพระราชวังบวร มี
ขบวนแห่เลียบรอบพระราชวังของพระองค์ ขบวนแห่นั้นมีลักษณะ
ทางทหารยิ่งขึ้น คือพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ ทรงเครื่องออกศึก
ถือพระแสงดาบและพระแสงหอก ประทับบนช้างทรงซึ่งตกแต่งอย่าง
สวยงาม มีปืนใหญ่ยิงสลุตถวาย ๒๑ นัด และทหารรักษาพระองค์
๕๐๐๐ คน ก็แห่แหนเป็นขบวน ๔ สาย

หลังจากพรรณนาถึงพิธีราชาภิเศกแล้ว ลายพระราชหัตถเลขา
ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ถึงผู้สำเร็จราชการบัตเตอร์เวอร์ธ
ก็กล่าวต่อไปถึงการตระเตรียมพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาท-
สมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ รวมทั้งการสร้างพระเมรุมาศสูง ๒๘๐ ฟุต เพื่อ
การนี้ด้วย ลายพระราชหัตถเลขากล่าวว่า "การตระเตรียมพระราชพิธี
ถวายพระเพลิงพระบรมศพใหญ่โตมาก ความจำเป็นเช่นนี้เนื่องมา
จากราชประเพณีโบราณแต่เก่าก่อน จำต้องใช้จ่ายเงินจากท้องพระ
คลังเป็นจำนวนมาก ประชาชนทุกชั้นในพระราชอาณาจักรต้องเสียสละ
ทั้งแรงงาน เวลา และกำลัง ความจริงเป็นประเพณีซึ่งไม่มีประโยชน์
อะไร แต่ก็เป็นประเพณีอันเก่าแก่ของประเทศ เป็นที่รู้จักและเคารพ
นับถือของประชาชนทั่วไป ถ้าจะฝ่าฝืนไม่กระทำ หรือทำแต่เฉพาะ
ที่จำเป็นจริง ๆ บรรดาหัวเมืองใหญ่ ๆ ในพระราชอาณาจักรและ
ประเทศราชต่าง ๆ ก็จะหาว่าไม่ถูกต้อง และเห็นว่าเป็นความคิดที่
เลวทรามมาก"

แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ไม่ได้ทรงกล่าวถึงความคิดเห็นเช่นเกี่ยวกับพระราชพิธีราชาภิเศกของพระองค์ แต่พระองค์ก็อาจมีความคิดเห็นเช่นเดียวกันด้วย

* * *

เซอร์จอห์น บาวริง (Sir John Bowring) ซึ่งเข้ามาเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ใน ๔ ปีต่อมา ได้บันทึกไว้ว่า "พระราชาทรงสูงขนาดปานกลาง มีพระรูปผอมบาง และพระพักตร์ค่อนข้างเคร่งขรึม"

พระบรมรูปที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้ ก็มาจากหนังสือเรื่อง "ประเทศและประชาชนไทย (The Kingdom and People of Siam) ของเซอร์จอห์น" ขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงมีพระชนมายุราว ๕๐ พรรษา แต่พระองค์ก็ดูอ่อนกว่าพระชนมายุ พระบรมรูปนี้ไม่ได้แต่งให้ผิดจากความจริง เพราะยังแสดงให้เห็นถึงพระกรรณขวาที่มีตำหนิ และพระโอษฐ์เบี้ยวไปข้างหนึ่ง อันเกิดจากอัมพาตอย่างอ่อน ๆ ส่วนใหญ่พระพักตร์ก็ได้สัดส่วน พระฉวีขาว พระเนตรแสดงความซื่อ แม้ว่าพระพักตร์จะไม่งดงาม แต่ก็แสดงถึงพระคุณลักษณะของพระองค์ คือกำลังแรงอันเกิดจากสามัญสำนึกและอารมณ์เย้ยหยัน ซึ่งผสมอยู่กับความอ่อนโยน

แม้ว่าปัจจุบันนี้ พระองค์ทรงเป็นพระราชาแล้ว แต่พระองค์ก็ไม่ทรงลืมว่า พระองค์ยังคงเป็นแต่เพียงมนุษย์คนหนึ่งในมนุษย์โลก

พระองค์ไม่ได้ทรงคิดว่า ประชาราษฎรของพระองค์เป็นแต่เพียงสังหาริมทรัพย์ พระองค์เคยรู้จักเขาอย่างปุถุชนสามัญ เคยร่วมประทับฉันมิตรสหายกับพี่หรือน้องชายและบุตรของเขาเหล่านั้นในวัด เคยทรงรับทานและความเอื้อเฟื้อจากบุคคลเหล่านั้นเมื่อเสด็จธุดงค์ไปไกล ๆ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงรู้จักชาวบ้านนอกดีเท่ากับชาวกรุง พระองค์เคยประสบมาแล้วว่า ข้าราชการบางคนก็ยุติธรรมและมีเมตตากรุณา แต่บางคนก็คดโกงและละโมภ พระองค์เคยทรงสนทนามามากกับชนชั้นต่ำ เป็นต้นว่าพวกกุลีและทาส ชาวนาและพรานโพนช้าง ชาวประมงและนักดำหาหอยมก เคยทอดพระเนตรเห็นโจรที่ดร้าย และผู้ที่ชอบย้ายที่อยู่ไปตามทะเล พระองค์เคยเสด็จขึ้นไปบนภูเขาที่อยู่ห่างไกลออกไป และทอดพระเนตรเห็นชาวป่าชาวเขาดั้งเดิมที่อาศัยอยู่เปรียบประดุจสัตว์ซุ่มซ่อนตัวอยู่ในป่า ทรงรู้จักชุมนุมชนที่ปกครองโดยสตรี มีหญิงหน้าตาดุร้ายเป็นผู้ปกครอง และมีบุรุษสวยงามหลายคนเป็นสามี เคยทอดพระเนตรเห็นพวกเงาะทางทิศใต้ และทรงทราบด้วยความสยดสยองว่า บรรดามหาราชาแห่งมลายู ได้ล่าพวกเหล่านี้เป็นกีฬา เขาเหล่านี้ทั้งหมดเป็นประชาชนของพระองค์ โลกของพระองค์จึงไม่ได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะในกำแพงพระบรมมหาราชวังหรือวัด และความรับผิดชอบของพระองค์ ก็ไม่มีอยู่เฉพาะแต่ความสุขสบายของขุนนางและพระภิกษุสงฆ์เท่านั้น

ความรู้สึกของพระองค์ในหน้าที่ ที่ทรงมีต่อประชาชนทั้งหมด

จะเป็นเครื่องนำที่สำคัญของกิจการที่สำคัญทุกอย่างในพระชนม์ชีพ ตลอดไปจนพระราชกำหนดกฎหมายทุกข้อ และการปฏิวัติทุกอย่างที่ทรงริเริ่มขึ้น

เป็นเวลา ๕๐๐ ปีมาแล้ว ที่พระมหากษัตริย์ไทยได้ทรงรับคำสาบานว่า จะซื่อสัตย์จงรักภักดีจากบรรดาเจ้านายและข้าราชการเป็นจำนวน ๒ ครั้งต่อปี ท่านเหล่านี้ได้ประชุมกัน กระทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒสัตยา และขอให้ตนเองต้องถูกทำลายไป ถ้าไม่จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ในสมัยก่อนพระราชาย่อมไม่ทรงมีส่วนในพิธีนี้ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ก็ได้ทรงแก้ไขเปลี่ยนแปลงพระราชพิธีนี้อย่างสำคัญ คือเมื่อบรรดาเจ้านายและขุนนาง ต่างแสดงความจงรักภักดีต่อพระองค์ พระองค์ก็ทรงแสดงความซื่อสัตย์ของพระองค์ตอบแทนแด่ท่านเหล่านั้นด้วย

การทูตและการติดต่ออย่างมีเหตุผลกับชาวยุโรป ก็ถูกขัดขวางโดยประเพณี ซึ่งบังคับให้ทั้งชนต่างชาติและชาวไทยต้องหมอบคลานเมื่อเข้ามาใกล้ "พระยุคลบาท" แม้พระมหากษัตริย์สมัยก่อนพระองค์จะได้ทรงผ่อนผันกฎหมายนี้บ้าง แต่ก็ทรงรับรองชนต่างชาติตามแบบพิธีการ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ได้ทรงออกประกาศว่าชาวต่างชาติอาจยืนได้ เมื่อเข้าเฝ้าพระองค์หรืออาจจะกระทำวิธีอื่น ซึ่งในประเทศของเขาถือว่าเป็นการแสดงความเคารพ สำหรับประชาชนไทย พระองค์ก็ทรงอนุญาตให้กระทำตามประเพณีเดิม ทั้งนี้เพราะเหตุว่า

เคยคุ้นกันมาช้านานแล้ว แม้ว่าท่าหมอบคลานเช่นนี้ชาวอเมริกันอาจถือว่า เป็นสิ่งน่าเกลียดน่าแปลกใจ แต่ชาวไทยในขณะนั้นก็คงถือว่าน่าประหลาดน้อยกว่าการยืนอยู่ต่อหน้าผู้ที่สูงกว่าตน

ในรัชกาลก่อน ๆ การค้าขายกับต่างประเทศ ส่วนใหญ่เป็นอภิสิทธิ์ของพระมหากษัตริย์ และขุนนางผู้มีอำนาจบางคน และแม้ว่าการค้าขายเหล่านี้จะมีกฎอยู่มาก แต่เรือพาณิชย์ของยุโรปและอเมริกาก็เดินทางเข้ามามีจำนวนมากขึ้นทุกที ขุนนางหนุ่มของไทยผู้หนึ่งเห็นว่าเรือเหล่านี้ดีกว่าเรือสำเภาจีน จึงว่าจ้างให้ชาวเรืออังกฤษและโปรตุเกสควบคุมการต่อเรือแบบใหม่ลำแรกของเขา และถวายเรือลำนี้แด่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ รัฐบาลไทยจึงได้ต่อเรือแบบนี้มากขึ้น และใช้ลูกเรือภายใต้ความควบคุมของนายเรือชาวยุโรป อย่างไรก็ดีพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ ก็ยังคงโปรดนโยบายอยู่อย่างโดดเดี่ยวและคณะทูตการค้าที่มาจากประเทศอังกฤษ ก็ไม่สามารถทำข้อตกลงอันใดได้

ท่าทีของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ แตกต่างไปอย่างสิ้นเชิง ใน พ.ศ. ๒๓๙๘ พระองค์ทรงต้อนรับคณะทูตอังกฤษ ซึ่งมีเซอร์จอห์น บาวริง เป็นหัวหน้าคณะอย่างชื่นชม และไม่ช้าก็มีการเซ็นสัญญาพระราชไมตรีทางการทูตและการค้า ผลจากการเซ็นสัญญานี้มีอยู่เป็นอันมาก คือได้ยกเลิกกฎและภาษีต่าง ๆ สร้างระบบภาษีขึ้นใหม่ชดเชยรายได้ที่ขาดไป การค้าขายกับประเทศอังกฤษได้เจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว ต่อมาก็มีการเซ็นสัญญาทางพระราชไมตรีแบบนี้กับประเทศ

อื่น ๆ อีก เมื่อธุรกิจเจริญขึ้น ความรุ่งเรืองมั่งคั่งก็ย่อมติดตามมาด้วย ในเวลานั้น ทั้งชาวยุโรปและอเมริกัน ย่อมไม่เป็นสิ่งที่หาได้ยากในประเทศไทยดังแต่ก่อน เขาเหล่านั้นได้นำผลิตผล วิธีการและความคิดใหม่ ๆ เข้ามา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ และชาวไทยบางท่านย่อมทราบว่าการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ เป็นทั้งสิ่งที่จำเป็นและมีประโยชน์ แต่ประชาชนส่วนใหญ่ก็คงเพิกเฉยหรือไม่ชอบ ขุนนางที่เคยมีอภิสิทธิ์ย่อมไม่พอใจ ประชาชนที่นิยมรักษาขนบประเพณีเดิมก็สงสัยว่าสิ่งใหม่ ๆ เหล่านี้จะทำอันตรายแก่สิ่งที่ดีงามในขนบประเพณีแบบเก่าหรือไม่ โดยปกติชาวไทยโดยทั่วไปไม่เกลียดชังชาวต่างประเทศ แต่กลับกระตือรือร้นอยากรู้อยากเห็น อย่างไรก็ดีการอยู่อย่างโดดเดี่ยวมาร่วมร้อยปีย่อมทำให้เขาต้องระมัดระวัง ในระยะนั้นอิทธิพลจากประเทศจีนมีอยู่อย่างมากมาย และสำหรับชาวยุโรปแล้วนอกไปจากหมอสอนศาสนาก็มักมีแต่พวกนักผจญภัยที่ไม่มีระเบียบวินัยหรือผู้แสวงหาเมืองขึ้น สำหรับชาวไทยที่สุภาพและอ่อนโยน พวกชาวต่างประเทศที่มีหนวดเครา ชอบแสดงอำนาจ เสียงห้าวและงุ่มง่าม ก็มักเป็นตัวตลกที่น่ารังเกียจ ความคิดเห็นใหม่ ๆ จึงเปรียบเสมือนว่ามากระทบกับกำแพงที่คงทนอย่างยิ่งยง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงพระราชดำริว่าเป็นการดีที่พระองค์ทรงปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ทำอย่างไรพระองค์จึงจะทรงสามารถทำลายการต้านทานสิ่งใหม่ ๆ อย่างมั่นคงเช่นนี้ได้ แม้ว่าพระองค์จะทรง

ผิดหวังหลายครั้ง แต่พระปณิธานของพระองค์ก็ไม่เคยเปลี่ยนแปลง และพระปรีชาสามารถของพระองค์ก็ไม่เคยเสื่อมถอย

ประกาศของพระองค์แสดงให้เห็นวิธีปฏิรูปอย่างน่าสนใจ ประกาศแต่ละฉบับตั้งต้นอย่างโอ่อ่า มีพระนามเต็มของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ และคำที่ว่า "มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า" จากนั้นจึงมาถึงคำนำที่เกือบเป็นเรื่องราวสนทนากัน เล่าถึงเรื่องราวและเหตุที่ทำให้ต้องทรงออกประกาศ คำนำนี้มักมีข้อความที่เย้ยหยันอย่างเบา ๆ รวมอยู่ด้วย ต่อจากนั้นจึงมาถึงตัวประกาศ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงสนพระทัยในวิถีชีวิตของชาวไทยทุกชนิด ยากที่จะมีกิจกรรมอันใดที่พระองค์ไม่ได้เคยทรงชมเชยหรือติเตียน "พระบัณฑูรสุรสิงหนาท" มีอยู่แก่เรื่องราวที่สามัญที่สุด เป็นต้นว่ามีประกาศแนะนำเรื่องการก่อเตาให้ถูกต้อง ประกาศทรงตักเตือนไม่ให้ทิ้งศพสัตว์ลงในน้ำ จนกระทั่งประกาศแนะนำให้เรียกชื่อสิ่งปรุงอาหารบางชนิดให้ถูกต้องตามหลักภาษาศาสตร์ แต่เมื่อ "เจ้าชีวิต" ทรงทราบว่าถ้อยคำที่ประกาศให้ใช้นี้ราษฎรไม่นิยม ก็ทรงออกประกาศอีกฉบับหนึ่งยกเลิกประกาศฉบับก่อน

ประกาศส่วนใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เกี่ยวกับเรื่องสำคัญ เป็นต้นว่า ประกาศฉบับหนึ่งก็แสดงถึงพระปณิธานของ

พระองค์ที่จะไม่เก็บพระองค์จากประชาชน โดยกล่าวว่า “บัดนี้พระบาทสมเด็จพระบรมนาถบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า เสด็จพระราชดำเนินไปทางสถลมารคและทางชลมารค กรมเมืองและนายอำเภอพวกนั่งกองจุกช่องล้อมวง ม้านำรี่และตำรวจและเรือประตูหน้าประตูหลัง เรือดั้งเคยไล่คนเสียมิให้อยู่ใกล้ทางเสด็จพระราชดำเนิน แล้วให้ชาวบ้านบีดประตูโรงประตูร้านประตูหน้าถังเสียหมดก็มิได้เป็นการที่จะป้องกันอันตรายอย่างใดอย่างหนึ่งได้ ไม่เห็นเป็นคุณเลย เห็นเป็นโทษเป็นหลายประการ คือมิได้ทอดพระเนตรเห็นราษฎรที่เคยเฝ้าแลทรงรู้จักมาแต่ก่อน ประการหนึ่งบีดประตูโรงประตูร้านประตูหน้าถังไว้ก็จะเป็นที่คนแอบแฝง คนที่แอบแฝงอยู่ในโรงร้านในหน้าถังนั้น จะเป็นคนดีหรือคนเสียจริตประการใดก็ไม่รู้

จึงโปรดให้มีประกาศห้ามว่า ตั้งแต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าเสด็จพระราชดำเนินไปทางสถลมารคทางชลมารคก็อย่าให้กรมเมืองนายอำเภอ และกรมไพร่หลวงที่ไปนั่งกองจุกช่องล้อมวงไล่ราษฎรชาวบ้านไปไกลเลย และอย่าให้บีดประตูบ้านและประตูโรงประตูร้านประตูเรือนประตูแพ ประตูหน้าถังเสียดังแต่ก่อน ให้ราษฎรเจ้าของบ้านเป็นผู้ใหญ่ในบ้านในเรือน ออกมาคอยเฝ้ารับเสด็จถวายบังคมให้ทอดพระเนตรเห็น ถ้าทรงรู้จักจะได้ทรงทักทายปราศรัยบ้างตามสมควรให้ได้ความยินดี”

ตามประเพณี มีกลองใหญ่ตั้งอยู่หน้าประตูพระบรมมหาราชวัง

และเมื่อผู้ใดมีทุกข์ร้อนต้องการถวายฎีกาก็อาจตีกลองนี้เพื่อทูลร้องทุกข์ แต่กลองนี้ไม่มีผู้ใช้มานมนานแล้ว เพราะไม่มีผู้ใดกล้าที่จะรบกวน “พระยุคลบาท” พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะฟื้นฟูประเพณีเก่า แต่ราษฎรก็ยังขลาดอยู่ พระองค์จึงทรงกะกำหนดที่จะเสด็จออกมาจากพระราชวังเป็นครั้งคราว และทรงรับฎีกาจากประชาชนด้วยพระองค์เอง พระองค์ทรงทราบดีว่าจักรกลทั้งในด้านการปกครองและการศาลของประเทศกำลังทรุดโทรม และย่อมมีผู้นำไปใช้ในทางที่ผิดเป็นจำนวนมาก แม้แต่ในกรุงเทพ ฯ เอง ข้าราชการผู้น้อยก็มักทุจริต และในถิ่นที่อยู่ห่างไกลออกไป บรรดาเจ้าประเทศราชก็ปกครองโดยไม่พึงเสียงผู้ใด พระองค์ไม่ทรงสามารถปฏิรูปการปกครองได้ในทันทีทันควัน แต่พระองค์ก็ค่อย ๆ ทำลายอภิสิทธิ์ของพวกขุนนางที่มีอยู่เหนือกฎหมาย ทรงตระเตรียมการปรับปรุงประเทศไปสู่แผนใหม่ ซึ่งต้องดำเนินการไปทีละขั้น ในระยะนั้น พระองค์ก็ทรงสนับสนุนประชาราษฎรของพระองค์ตามกรณีที่สมควร ให้กระทำผิดจากวิธีที่เคยทำมาแต่เก่าก่อน คือกราบทูลโดยตรงถึงพระองค์ได้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงสนับสนุนหลักการประนีประนอมในระบบทางด้านการปกครอง แต่ก่อนพระราชาทรงแต่งตั้งผู้พิพากษาตามอำเภอพระทัย แต่ปัจจุบันผู้พิพากษาบางคนจะได้รับการเลือกตั้ง การเลือกตั้งเช่นนี้ย่อมไม่อาจมาจากประชาชน (ซึ่งไม่

อาจทำได้ในขณะนั้น เพราะยังไม่มีสิ่งที่เรียกกันว่า "การศึกษาสาธารณะ") แต่มาจากบรรดาเจ้านายและขุนนาง ณ ที่นั้นมีประกาศของพระองค์เกี่ยวกับกฎแห่งการเลือกตั้งว่า "มิได้บังคับว่าให้เลือกเอาแต่ข้าราชการในพระบรมมหาราชวังแลพระบวรราชวัง ถึงข้าเจ้าบ่าวข้าราชการ ถ้าเห็นว่ามีสติปัญญาควรจะเป็นผู้ตัดสินความโดยสัตย์โดยธรรม ตามพระราชกำหนดกฎหมายให้สันสงสัยชอบใจแก่คนทั้งปวงได้ ก็ให้เขียนชื่อส่งมอบให้อาลักษณ์ผู้เอาโครงจดหมายไปถามหารือพระบรมวงศานุวงศ์ ก็ให้เขียนถวายเข้ามาองค์ละฉบับทุก ๆ องค์ ข้าราชการก็ให้เขียนเข้ามาถวายคนละฉบับ ๆ จงทุก ๆ คน โปรดเกล้า ฯ ว่า อย่าให้รังเกียจสงสัยว่าจะทรงล่อลวงล้อเลียนอย่างใดอย่างหนึ่งเลย อย่าให้คิดวนเวียนรั้งรอว่า เมื่อจะเลือกผู้นั้น ๆ เข้าไปตามใจตัวจะไม่ถูกพระกระแสดอกกระมังก็ดี แลจะเลือกเข้าไปแล้วจะไม่ได้เป็นดังว่าเข้าไป จะต้องอายเขาดอกกระมังก็ดีเช่นนี้ ก็อย่างเก่า ๆ อย่างนี้ขอเสียเถิด นิสัยใจคนต่าง ๆ กัน ก็ถึงจะเลือกชอบใจต่าง ๆ บัดนี้จะต้องพระราชประสงค์ก็ตั้งตามใจคนทั้งหลายเป็นอันมาก เลือกชอบใจท่านผู้ใดมากด้วยกัน ก็จะให้ผู้นั้นเป็นที่พระมหาราชครูทั้งสองนั้น"

มีประกาศหลายฉบับเกี่ยวกับทาส ฉบับหนึ่งกำหนดเงื่อนไขที่อาจขายผู้ต้องพิพากษาลงเป็นทาส อีกฉบับหนึ่งยกเลิกช่องโหว่ในกฎหมายที่บ่งไว้ว่าเจ้าของทาสต้องยอมรับเงินค่าไถ่ตัว ถ้าทาสสามารถหามาได้ สิ่งนี้เป็นการคุ้มครองที่สำคัญ เพราะเหตุว่าถ้าทาสไม่พอใจในนายของ

ตน ก็อาจหยิบยืมเงินค่าไถ่ตัวมาจากบุคคลอื่น และไปอยู่กับบุคคลนั้นแทน ทาสในประเทศไทยจึงไม่มีสถานะร้ายแรงดังในประเทศอื่น เซอร์จอห์น บาวริง ได้เขียนไว้ว่า "ข้าพเจ้าได้เห็นการประพฤติอย่างรุนแรงแก่ทาสบ้าง ๒–๓ ครั้ง แต่โดยทั่วไปพวกทาสก็รื่นเริงร้องเพลงและเล่นหัวกันในขณะที่ทำงานต่าง ๆ" ท่านกล่าวถึงข้อความที่สหายชาวยุโรปผู้อาศัยอยู่ในกรุงเทพ ฯ ได้กล่าวแก่ท่านว่า "ในครอบครัวเล็ก ๆ ทาสก็ได้รับการเลี้ยงดูดังกับลูกหลานของผู้เป็นนาย เมื่อจะทำอะไรก็ปรึกษาหารือกัน และทาสแต่ละคนก็คิดว่าเมื่อนายของเขาร่ำรวย เขาก็ร่ำรวยด้วย ทาสเองก็ซื่อสัตย์ และเมื่อนายยากจนลงก็จะขอทานหรือขโมยมาเพื่อนาย ตราบใดที่นายยังรักษาเขาไว้ เขาก็จะยอมทนทุกข์ลำบากทุกอย่าง ท่านยากที่จะเห็นความผูกพันเช่นนี้ระหว่างนายจ้างและลูกจ้างในประเทศอังกฤษ"

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงมีพระราชหฤทัยกว้างขวางในกิจการศาสนาเช่นเดียวกัน ประกาศของพระองค์ฉบับหนึ่งกล่าวถึง "ว่าธรรมเนียมผู้ครองแผ่นดินที่เป็นยุติธรรม มิได้ห้ามราษฎรทั้งปวงในการถือศาสนาเป็นที่พึ่งของตัว ๆ ในเวลาที่สุด แลกาลเบื้องหน้าทรงอนุญาตให้คนถือศาสนาตามอัธยาศัย "เนื่องจาก" ด้วยว่าการถือศาสนาลางสิ่งก็ถูกต้องกัน" ดังนั้น จึงเป็นการเหมาะสมที่แต่ละคนจะอนุญาตให้บุคคลอื่น ๆ ประพฤติปฏิบัติสิ่งที่ดีงามตามทางของเขา การกำจัดคนในศาสนาอื่นเป็นสิ่งที่ไม่เคยมีในพุทธศาสนา ดังนั้น ประกาศ

ฉบับนี้จึงสอดคล้องกับประเพณีที่มีมาแต่โบราณ ชาวไทยมักบอกแก่หมอสอนศาสนาว่า "ศาสนาทุกศาสนาย่อมมีความดี ทุกศาสนาก็คือหนทางต่าง ๆ กัน ที่มุ่งไปยังจุดหมายปลายทางเดียวกัน" และชาวไทยก็หมายความเช่นนี้จริง ๆ แต่พวกหมอสอนศาสนามักเข้าใจไปเสียว่าเป็นคำแก้ตัวของคนอ่อนแอ ผู้ไม่อาจแลเห็นประโยชน์ของศาสนาคริสเตียนได้

ไม่ว่าจะทรงมีความคิดเห็นเช่นไร พระราชาผู้ทรงนับถือพุทธศาสนาย่อมต้องป้องกันศาสนาต่าง ๆ ทั้งหมดที่ปฏิบัติอยู่ในราชอาณาจักรของพระองค์ ตราบเท่าที่ผู้ปฏิบัตินั้น เคารพกฎหมายของบ้านเมือง พระมหากษัตริย์แห่งประเทศไทย ทรงเคารพยกย่องสิทธิในการนับถือศาสนาอยู่เสมอ นอกจากนี้ พระองค์ยังมักทรงกระทำไปยิ่งกว่านั้น คือมักพระราชทานที่ดินและวัตถุในการก่อสร้าง สำหรับสร้างสุเหร่าในศาสนาอิสลามและวิหารในศาสนาคริสเตียนด้วย ในระยะยุ่งยากราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๓ พวกหมอสอนศาสนาชาวฝรั่งเศสถูกจำกัดชั่วระยะเวลาอันสั้น แต่สิ่งนั้นก็เกิดขึ้นไม่ใช่เพราะหมอเหล่านั้นนับถือศาสนาคริสเตียน แต่เป็นเพราะความเชื่อว่าเขากำลังละเมิดกฎหมายของประเทศหรือยั่วยุให้ผู้อื่นกระทำเช่นนั้น และด้วยเหตุเช่นนี้จึงมีกฎกำหนดกิจกรรมของหมอสอนศาสนาชาวฝรั่งเศสเป็นครั้งเป็นคราวตลอดระยะเวลา ๑๕๐ ปีต่อมา ตลอดระยะเวลานั้นชาวโปรตุเกสที่นับถือศาสนาคริสเตียนนิกายคาโธลิคอย่างไม่ค่อยเคร่งครัดนัก ก็ไม่ถูกกำจัดเลย

ชาวเวียตนามที่นับถือศาสนานิกายคาโธลิคเป็นจำนวนมากมาย และหลบหนีมาจากการถูกข่มเหงทางศาสนาในประเทศของตนเอง ก็อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยได้อย่างสะดวก และสามารถตั้งหลักแหล่งตลอดจนประกอบกิจในศาสนาของตนอย่างเป็นสุข

เซอร์จอห์น บาวริง กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงมีพระทัยกว้างขวางจนได้พระราชทานเชลยศึก ๓๐๐๐ คน แก่พวกหมอสอนศาสนานิกายคาโธลิค และรับสั่งว่า "ท่านอาจทำให้พวกเหล่านี้นับถือศาสนาคริสเตียนได้" หลังจากพระองค์เสด็จขึ้นเสวยราชย์เพียงเล็กน้อย พระองค์ก็ทรงทำให้สังฆราชปัลลกัวส์แปลกใจโดยมีรับสั่งให้ท่านสังฆราชเข้าเฝ้าในที่รโหฐาน และมีพระราชดำรัสว่า "ถ้าท่านสามารถทำให้บุคคลจำนวนหนึ่งเข้ารีตได้ ณ ที่ใด จงบอกให้ข้าพเจ้าทราบ ข้าพเจ้าจะให้เขาเหล่านั้นมีผู้ปกครองที่นับถือศาสนาคริสเตียน เพื่อเขาจะได้ไม่ถูกรบกวนจากเจ้าหน้าที่ไทย" ในขณะนั้นท่านสังฆราชกำลังเตรียมจะเดินทางไปประเทศฝรั่งเศส และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ก็โปรด ฯ พระราชทานเงินช่วยค่าเดินทางด้วย อย่างไรก็ดีท่านสังฆราชปัลลกัวส์ แม้ว่าจะพยายามอย่างฉลาดและกระตือรือร้นเพียงใด รวมทั้งได้รับพระราชานุเคราะห์ด้วย แต่ก็ไม่สามารถเผยแพร่ศาสนาคาโธลิคได้มาก จำนวนผู้ที่นับถือศาสนาคาโธลิคทั้งหมดในประเทศไทยมีมากกว่า ๗๐๐๐ เพียงเล็กน้อย ส่วนใหญ่ก็ไม่ได้เปลี่ยนศาสนา แต่สืบเชื้อสายลงมาจากผู้ที่นับถือศาสนา

คริสเตียนชาวญวนและชาวโปรตุเกส

พวกหมอสอนศาสนานิกายโปรเตสตันท์ ยิ่งทำงานได้น้อยกว่านิกายคาโธลิคเข้ารีตน้อยกว่า ๑๐๐ คน และส่วนใหญ่ก็เป็นชาวจีนที่ทำงานให้แก่หมอสอนศาสนาเหล่านั้น พวกหมอสอนศาสนานิกายโปรเตสตันท์เสียเปรียบเพราะว่าเพิ่งเข้ามา พวกคาโธลิคก็รังเกียจพวกโปรเตสตันท์และพวกโปรเตสตันท์เองก็แบ่งออกเป็น ๓ นิกาย ไม่ช้าพวกโปรเตสตันท์ก็เรียนรู้ถึงสิ่งที่พวกคาโธลิคได้ทราบมาแต่ก่อนนานแล้ว คือการพูดติเตียนพุทธศาสนานั้นไม่ก่อให้เกิดประโยชน์อันใดเลย ชั่วระยะเวลาหนึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ไม่โปรดพวกโปรเตสตันท์เพราะทรงคิดว่าหมอสอนศาสนานิกายโปรเตสตันท์ผู้หนึ่ง เป็นผู้ส่งข่าวที่ไม่เคารพต่อพระองค์ไปลงตีพิมพ์ที่เกาะสิงคโปร์ และโปรด ฯ ให้วางกฎลงโทษหมอสอนศาสนานิกายโปรเตสตันท์อย่างเบา ๆ แต่ไม่ช้าก็ทรงคืนดีกับหมอสอนศาสนาเหล่านี้ พระองค์ประทานที่ดินให้เขาสร้างวิหาร และเมื่อพระอาจารย์เก่าของพระองค์ คือ ด ร. แคสเวลล์ ถึงแก่กรรม พระองค์ก็ทรงสร้างหลักศิลาประกอบหลุมฝังศพอย่างงดงามพระราชทานภายในบ่าช้า นิกายโปรเตสตันท์ หมอสอนศาสนาผู้หนึ่งได้เขียนไว้ว่า ภายในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ประเทศไทย “มีรัฐบาลที่อะลุ่มอล่วยต่อศาสนาอื่นที่ดีที่สุดในโลกนี้”

แม้ว่าพวกหมอสอนศาสนานิกายคาโธลิค และโปรเตสตันท์จะทำงานไม่ใคร่ได้ผลในการเกลี้ยกล่อมคนให้มาเข้ารีต แต่เขาก็ยังทำ

ประโยชน์ในด้านอื่น ๆ เป็นอันมาก เป็นต้นว่าการแต่งพจนานุกรม ตีพิมพ์หนังสือในภาษาไทย สร้างโรงเรียนและโรงพยาบาล สนับสนุนการศึกษาทางด้านการแพทย์และวิทยาศาสตร์ สิ่งเหล่านี้เป็นผลงานที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงชื่นชมอย่างที่สุด

พระองค์ทรงมีพระหทัยกว้างขวางและมักทรงสนับสนุนแก่ศาสนาอื่น ๆ ในพระราชาอาณาจักรเช่นเดียวกัน พระองค์ทรงมีประชาชนที่นับถือศาสนาอิสลามอยู่เป็นจำนวนมากในจังหวัดต่าง ๆ ในแหลมมลายูและรอบ ๆ กรุงเทพ ฯ ทรงมีประชาชนเชื้อสายอินเดียเป็นจำนวนมาก บางคนก็นับถือศาสนาอิสลาม บางคนก็นับถือศาสนาพราหมณ์ ชาวจีนซึ่งเป็นชนกลุ่มใหญ่และมีจำนวนมากที่สุดก็นับถือศาสนาที่ผสมกันหรือไม่นับถือศาสนาใดเลย ชาวจีนส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนาลัทธิ-มหายานแต่เพียงในนาม การเคารพบูชาบรรพบุรุษและเวทมนต์คาถาก็ยังมีอยู่เป็นจำนวนมาก ชาวญวนที่ไม่นับถือนิกายคาโธลิคก็นับถือพุทธศาสนาลัทธิมหายาน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงสนพระทัยในชาวญวนเป็นพิเศษ มักทรงสนทนากับพระญวนและเชื้อเชิญให้ท่านเหล่านี้เข้ามาร่วมในการพระราชพิธีต่าง ๆ

สำหรับบรรดาพราหมณ์ในราชสำนัก กิจพิธีทางศาสนาของท่านเหล่านี้ก็ไม่มีความหมายอย่างแท้จริงอะไรอีกแล้ว พระบาทสมเด็จ-พระจอมเกล้า ฯ ทรงสนับสนุนกิจพิธีเหล่านี้ต่อไป และยังทรงยึดถือในความสำคัญของกิจพิธีอันโอ่อ่าเหล่านี้ ที่ได้รับมาจากขนบประเพณี

ของชอม แต่ความจริงพระองค์ทรงนิยมประเพณีที่ง่ายกว่าของชนชาว ไทย ประเพณีเช่นนี้มีปรากฏอยู่อย่างบริสุทธิ์ในศิลาจารึกของพ่อขุน-รามคำแหง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ได้ทรงค้นพบศิลาจารึกหลักนี้ในซากเมืองสุโขทัย หลายปีมาแล้ว ได้ทรงพยายามอ่านจารึกหลักนี้ จนทรงทราบความซึ่งพระมหากษัตริย์ไทยในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ทรงกล่าวไว้ในภาษาไทยอย่างง่าย ๆ ว่า

" เมื่อชั่วพ่อกู กูบำเรอแก่พ่อกู กูบำเรอแก่แม่กู.....พ่อกู ตายยังพี่กู กูพร่ำบำเรอแก่พี่กู ดังบำเรอแก่พ่อกู พี่กูตาย จึงได้เมืองแก่กูทั้งกลม

เมื่อชั่วพ่อขุนรามคำแหง เมืองสุโขทัยนี้ดี ในน้ำมีปลาในนามีข้าว เจ้าเมืองบ่เอาจกอบในไพร่ลูทาง เพื่อนจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย ใครจักใคร่ค้าช้างค้า ใครจักใคร่ค้าม้าค้า ใครจักใคร่ค้าเงินค้าทองค้า..... ไพร่ฟ้าลูกเจ้าลูกขุน ผิแลผิดแผกแสกว้างกัน สวนดูแท้แล้วจึงแล่งความแก่ข้าด้วยซื่อ.....ได้ข้าเสือกข้าเสือหัวพุ่งหัวรบกัด บ่ฆ่าบ่ตี

ในปากประตูมีกระดิ่งอันหนึ่งแขวนไว้นั่น ไพร่ฟ้าหน้าปก กลางบ้านกลางเมือง มีถ้อยมีความ เจ็บท้องข้องใจ มันจักกล่าวถึงเจ้าถึงขุนบ่ไร้ ไปลั่นกระดิ่งอันท่านแขวนไว้ พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองได้ยินเรียก เมื่อถามสวนความแก่มันด้วยซื่อ ไพร่ในเมืองสุโขทัยนี้จึงชม.....พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาวแม่ชาวเจ้าท่วยบั่วท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุน ทั้งสั่นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิง ฝูง

ท่วยมิศรัทธาในพระพุทธศาสนา”

เราอาจคาดคะเนได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ คงทรงระลึกถึงข้อความในศิลาจารึกนี้อยู่เสมอ เพื่อเป็นแบบฉบับที่พระองค์จะดำเนินตาม เป็นการบังเอิญอย่างแปลกประหลาดที่ว่าทั้งพ่อขุนราม-คำแหงและพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ต้องทรงรอให้พระเชษฐาสวรรคตไปเสียก่อน จึงจะได้ครองราชสมบัติของพระบิดา อย่างไรก็ดี ทั้งสองพระองค์ก็ได้ทรงปฏิบัติต่อพระเชษฐาด้วยความจงรักภักดี แม้ว่าในสมัยปัจจุบัน เราไม่อาจยกเลิกภาษิอากรทั้งหมดได้ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ก็ทรงเปลี่ยนแปลงระบบภาษี และทำให้ประชาชนทั่วไปต้องเสียภาษีน้อยลง พระองค์ทรงลดกฎทางการค้าขายให้น้อยลงเท่าที่สามารถจะทรงกระทำได้ และแทนที่จะทรงฆ่าหรือเฆี่ยนตีเชลยศึก ก็โปรด ฯ ยกพวกเหล่านี้ให้แก่หมอสอนศาสนานิกายคาโธลิค พระองค์พยายามที่จะปฏิรูประบบการศาล เมื่อพระองค์ทรงทราบว่า ประชาชนของพระองค์ไม่กล้าที่จะตีกลองวินิจฉัยเภรี ซึ่งใช้แทน “กระดิ่ง” หน้าพระราชวัง พระองค์ก็ทรงกำหนดเวลาโดยเฉพาะขึ้นเพื่อจะเสด็จออกรับฎีกาจากราษฎร

ข้อความอีกตอนหนึ่งในศิลาจารึกกล่าวว่า บางวันพระภิกษุชื่ออาวุโส “ขึ้นนั่งเหนือขะดารนี้สวดธรรมแก่อุบาสกฝูงท่วยจำศีล”[๔๕] ขะดารนี้คือพระแท่นมนังคศิลา ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงค้นพบพร้อมกับศิลาจารึก เมื่อยังทรงผนวชอยู่ และพระองค์

คงทรงนึกถึงบทความตอนนี้เมื่อพระองค์ขึ้นประทับบนพระแท่นมนังคศิลา ณ วัดสมอราย สวดพระธรรมแก่หมู่อุบาสกอุบาสิกา

ในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง หลังจากพรรณนาถึงเมืองสุโขทัยแล้วก็กล่าวว่า "เบองตะวันตกเมืองสุโขทัยนี้ มีอรัญญิกพ่อขุนรามคำแหงกระทำโอยทานแก่มหาเถร สังฆราชปราชญ์เรียนจบบีฎกไตรย" ณ ที่นี้เราไม่ควรจะเปรียบเทียบให้มากเกินไปนัก เพราะเหตุว่าวัดสมอรายก็ไม่ใช่วัดที่เป็นศูนย์กลางทางด้านการศึกษา และวัดบวรนิเวศก็เป็นวัดของพระสงฆ์คามวาสี อย่างไรก็ดีพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ก็ได้ถวายวัดบวรนิเวศแด่พระภิกษุสมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎผู้ "เรียนจบบีฎกไตรย"

ต่อมาศิลาจารึกก็บ่งว่าพ่อขุนรามคำแหงทรงตั้งตัวหนังสือไทยขึ้น โดยกล่าวว่า "เมื่อก่อนลายสือไทยนี้บ่มี ๑๒๐๕ ศกบี่มะแม (พ.ศ. ๑๘๒๖) พ่อขุนรามคำแหงหาใคร่ใจในใจแส่ใส่ลายสือไทยนี้ ลายสือไทยนี้จึงมีเพื่อขุนผู้นั้นใส่ไว้" สมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎเองก็ได้ทรงตั้งอักษรอริยกะขึ้นเพื่อใช้เขียนภาษาบาลี และทรงตั้งโรงพิมพ์สำหรับพิมพ์หนังสือทางพระพุทธศาสนาขึ้นเป็นแห่งแรก

ศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมีข้อความที่เพิ่มเติมขึ้นในตอนท้ายกล่าวว่า "พ่อขุนพระรามคำแหงนั้นหาเป็นท้าวเป็นพระยาแก่ไทยทั้งหลาย หาเป็นครูอาจารย์สั่งสอนไทยทั้งหลาย ให้รู้บุญรู้ธรรมแท้แต่คนอันมีในเมืองไทย ด้วยรู้ด้วยหลวก ด้วยแกล้วด้วยหาญ ด้วย

แคะด้วยแรง หาคนจักเสมอมิได้” เราอาจสงสัยได้หรือ ว่าพระบาท-สมเด็จพระจอมเกล้า ฯ จะไม่ทรงนำข้อความเหล่านี้มาเป็นเรื่องบันดาลพระทัย

นักประวัติศาสตร์และโบราณคดี ย่อมต้องระลึกถึงพระคุณของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯด้วยพระองค์ทรงยอมรับอย่างเสียพระทัยกับเซอร์จอห์น บาวริง ว่า “ประวัติศาสตร์สมัยโบราณของประเทศไทยยังค่อนข้างมืดมนและเต็มไปด้วยนิยายอันเหลือเชื่อต่าง ๆ” แต่พระองค์ก็ไม่ทรงยอมให้เป็นดังนั้นตลอดไป ความยากลำบากย่อมมีอยู่มาก เพราะว่าสรรพตำราเก่าต่าง ๆ ส่วนใหญ่ก็ถูกเผาไปเสียพร้อมกับกรุงศรีอยุธยา บุคคลที่ได้รับมอบหมายให้พยายามสร้างประวัติศาสตร์ไทยขึ้นมาใหม่จากความทรงจำและเอกสารต่าง ๆ ที่ยังคงเหลืออยู่ ก็ไม่มีความสามารถพอ เขามักไม่เอาใจใส่ต่อศักราชอันแน่นอน หรือใช้สามัญสำนึก นอกจากนั้นสิ่งที่ร้ายที่สุดก็คือเขามักโยนเอกสารเก่า ๆ ทิ้งไปหลังจากที่ได้ตรวจดูแล้วว่าได้ข้อความอะไรบ้างจากเอกสารเหล่านั้น สิ่งที่ท่านเหล่านี้รวบรวมขึ้นก็มักเป็นการผสมกันระหว่างเรื่องจริงและนิยาย แต่ถึงกระนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ก็ทรงคิดว่าสมควรที่จะค้นหาความจริงในเอกสารเหล่านี้ สมควรที่จะวินิจฉัยและเปรียบเทียบหลักฐานทั้งหมดที่มีอยู่ ประวัติศาสตร์ควรที่จะได้รับการสังคายนาเช่นเดียวกับพระไตรปิฎกดังที่เคยกระทำกันมาแล้ว จึงปรากฏว่าพระองค์ทรงพระราชนิพนธ์บทความวินิจฉัยประวัติศาสตร์

หลายเรื่องและบางเรื่องก็มิได้พิมพ์อยู่ในหนังสือของเซอร์จอห์น บาวริง ตั้งแต่สมัยนั้นเป็นต้นมาเราก็ได้รู้เรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ตอนต้นของไทยเพิ่มขึ้นอีกเป็นอันมาก แม้ว่าบางครั้งพระราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ จะใช้ไม่ได้ในปัจจุบัน แต่ถึงกระนั้นพระราชวินิจฉัยเหล่านี้ก็เต็มไปด้วยความเฉลียวฉลาดและมุ่งตรงไปยังผลอย่างแน่ชัด ถ้าพระองค์ไม่ได้ทรงเริ่มต้นไว้ก่อน เราก็คงจะไม่สามารถทราบได้ดีถึงเท่าในขณะนี้

เซอร์จอห์น บาวริง เคยได้เห็นหอพระสมุด และการเริ่มต้นจัดพิพิธภัณฑสถานของพระองค์ ท่านได้เขียนว่า "มีเครื่องประดับทุกชนิด หลายชนิดเกี่ยวกับธรรมชาติ เป็นต้นว่า นอแรดรูปร่างแปลกประหลาด และงาช้าง ประติมากรรมหลายชิ้นจากทวีปยุโรป แจกันกระเบื้องถ้วยจากประเทศจีน เครื่องทรงสมัยโบราณของพระมหากษัตริย์ที่ล่วงลับไปแล้ว งาช้างและไม้จำหลักอย่างงดงาม เครื่องประดับทองและเงินพร้อมด้วยเครื่องเพชรนิลจินดาเป็นจำนวนมาก พระพุทธรูปหลายองค์ และองค์หนึ่งก็ว่าเป็นทองแท้ทั้งองค์" ต่อมาอีก ๒—๓ ปี สิ่งของเหล่านี้เพิ่มจำนวนมากขึ้น จนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ต้องทรงสร้างอาคารเป็นพิเศษสำหรับจัดตั้งขึ้นในพระบรมมหาราชวัง เมื่อพระองค์เสด็จสวรรคตแล้ว สิ่งของเหล่านี้ก็กลายมาเป็นสมบัติของชาติ และเป็นศูนย์กลางของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติซึ่งปัจจุบันนี้ ได้จัดตั้งอยู่ในพระบวรราชวังอันสง่างาม

ในระหว่างที่เสด็จธุดงค์เมื่อยังดำรงภิกษุภาวะอยู่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ได้ทรงพิจารณาซากเมืองสุโขทัย ทอดพระเนตรศาสนสถานอันใหญ่โตเร้นลับเหล่านั้นที่ปรักหักพังอยู่ในป่าต่าง ๆ ด้วยความเศร้าพระทัย โบราณสถานเหล่านี้ไม่ว่าจะเป็นแบบขอมหรือไทย ย่อมมีความหมายต่อพระองค์และประชาชนของพระองค์ ถ้าสามารถทราบความหมายรู้เรื่องได้ พระองค์จึงได้ทรงเชื้อเชิญให้นักโบราณคดีชาวฝรั่งเศสเข้ามาศึกษาซากโบราณสถานเหล่านี้ เพื่อเปิดเผยความลับในอดีตด้วยการใช้เทคนิคแบบใหม่ สิ่งนี้นับว่าเป็นการเริ่มต้นที่ดีและจะมีผลยิ่งขึ้นในรัชกาลต่อ ๆ มา

ในบริเวณพระบรมมหาราชวัง ณ กรุงเทพ ฯ ใกล้กับพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ยังมีรูปจำลองปราสาทนครวัดขนาดใหญ่ ซึ่งเป็นศาสนสถานขนาดมโหฬารที่มีชื่อเสียงในประเทศกัมพูชา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ก็โปรด ฯ ให้สร้างรูปจำลองนี้ขึ้นในราว พ.ศ. ๒๔๐๕

ขณะเดียวกับที่ทรงกระทำสิ่งต่าง ๆ เพื่อรักษาขนบประเพณีในอดีต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ก็ทรงสนับสนุนอย่างแข็งขันต่อวัฒนธรรมในสมัยปัจจุบัน พระองค์ทรงมีรสนิยมอันดีเลิศในทางด้านวรรณคดีและศิลป เมื่อทรงพระเยาว์ เคยประทับที่พระบาทของสมเด็จพระบรมชนกนาถซึ่งเป็นยอดกวี ฟังพระราชดำรัสเกี่ยวกับบทประพันธ์ของพระองค์ หรือมิฉะนั้นก็ตามเสด็จพระราชดำเนิน

ไปทรงตรวจตราจิตรกรรมฝาผนังในวัดหรือในพระราชวัง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงสามารถพระราชนิพนธ์คาถาภาษาบาลีที่เป็นแบบวรรณคดีอย่างแท้จริง ตลอดจนบทกวีนิพนธ์ที่ใช้ศัพท์ภาษาสันสกฤตได้อย่างไพเราะยิ่ง แต่พระองค์ทรงทราบว่าสิ่งเหล่านี้มีประโยชน์น้อยต่อประชาชนโดยทั่วไป ด้วยเหตุนี้จึงมักทรงเขียนเป็นภาษาไทยอย่างชัดเจนและสามัญ นอกจากนี้ยังทรงตระหนักด้วยว่าจิตรกรรมและประติมากรรม ไม่สมควรสร้างขึ้นสำหรับความเพลิดเพลินของบุคคลเพียง ๒–๓ คนเท่านั้น แต่ควรใช้เพื่อสั่งสอนประชาชนพลเมือง ชีวิตทางสังคมของประชาชนมีศูนย์กลางอยู่ในเขตวัด ณ ที่นั้นมีพิธีและงานต่าง ๆ ซึ่งประชาชนอาจผสมความสนุกสนานรื่นเริงเข้ากับการทำบุญ พระมหากษัตริย์องค์ก่อน ๆ ได้ทรงสนับสนุนการใช้วัดเพื่อการศึกษา แม้ว่าหนังสือจะมีอยู่น้อย แต่จิตรกรรมฝาผนังก็อาจใช้สอนได้ทั้งเรื่องราวของชาวบ้านและทางศาสนา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ เมื่อทรงปฏิสังขรณ์วัดโพธิ์ ก็มีพระบรมราชโองการให้ช่างทำวัดโพธิ์ให้เป็นเสมือนสารานุกรมที่สร้างด้วยศิลาและรูปภาพ ทั้งนี้เพื่อสั่งสอนวิชาการต่าง ๆ ที่เคยเล่าเรียนกันมา คือ โหราศาสตร์และภูมิศาสตร์ เชื้อชาติของมนุษย์ และยักษ์ วิชาทหาร ดาราศาสตร์ สมุนไพร และตำราหมอนวดแบบโยคะ แต่เมื่อมีความคิดทางวิทยาศาสตร์ใหม่ ๆ มาจากทางทิศตะวันตก วิชาเหล่านี้ก็ล้าสมัยไป สมควรที่จะรักษาไว้เพื่อเหตุผลทางด้านประวัติศาสตร์

เท่านั้น แต่ก็ไม่ควรใช้สอนอย่างจริงจังต่อไป ด้วยเหตุนี้วัดบวรนิเวศจึงเป็นวัดที่ถูกต้องตามสมัยยิ่งกว่า บนผนังในวัดนี้ ขรัวอินโข่งช่างเขียนในสมัยนั้นก็วาดรูปเรือกลไฟ รถไฟ และภาพต่าง ๆ จากต่างประเทศในสมัยนั้น เป็นต้นว่า ภาพภูเขาเวอร์นอน (Mouut Vernon) ในสหรัฐอเมริกา และภาพเดอร์บี (Derby) ในประเทศอังกฤษ ทั้งหมดนี้ดูคล้ายกับว่าลอกแบบมาจากภาพพิมพ์ของอัลเกน (Alken) คือ ศิลปินชาวอังกฤษในพุทธศตวรรษที่ ๒๔

งานรุ่นแรก ๆ ของขรัวอินโข่งวาดขึ้นตามประเพณีของจิตรกรรมไทยสมัยโบราณ คือมิรูปบุคคลที่มีชีวิตจิตใจแต่ไม่เหมือนจริง วาดขึ้นอย่างละเอียด รูปเหล่านี้วาดขึ้นหน้าภาพภูมิประเทศชนิดที่ทำให้เห็นกิริยาท่าทางอย่างชัดเจน มากกว่าที่จะให้กลืนไปกับภาพภูมิประเทศนั้น และไม่เคารพต่อกฎแห่งทัศนียวิสัย (perspective) จากภาพเขียนและภาพพิมพ์ของยุโรปที่เขาได้เห็น ขรัวอินโข่งก็เริ่มศึกษาถึงกฎแห่งทัศนียวิสัย และโดยเฉพาะอย่างยิ่งผลแห่งการแลเงา งานของท่านที่วัดบวรนิเวศแสดงถึงความลึกลับของสิ่งเหล่านี้ ท่านต้องลอกแบบมากกว่าที่จะใช้ความพิจารณาจากของจริง ทั้งนี้เพราะท่านไม่เคยไปต่างประเทศ และประเพณีที่ดีที่สุดในศิลปไทยก็คือ การขยายภาพออกจากของเดิมที่เล็กกว่า โดยใช้ความคิดอ่านที่เฉลียวฉลาดต่อเติมสิ่งที่ขาดหายไปเอาเอง งานชิ้นเอกของขรัวอินโข่ง ก็คือภาพแสดงถึงประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา วาดขึ้นบนผนังชั้นในของหอราชกรมานุสรณ์

ภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ณ ที่นี้ท่านวาดภาพเกี่ยวกับประชาชนไทยในภูมิประเทศไทย และแม้ว่าท่านจะวาดภาพเหล่านี้ขึ้นจากความทรงจำยิ่งกว่าจากชีวิตจริง ๆ ก็เป็นที่สังเกตเห็นได้อย่างชัดเจนว่าท่านได้ใช้ความสังเกตเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้อย่างแหลมคม โดยที่ไม่ได้เสียสละความชัดเจนของภาพตามประเพณีเดิม ท่านก็สามารถวางภาพบุคคลลงได้อย่างน่าดู ภายในภาพภูมิประเทศ คือบุคคลที่อยู่ไกลก็แลเห็นได้ชัดน้อยลง และภาพกลางคืนซึ่งมีไต้และไฟประกอบก็ขัดแย้งกับเงาสีดำลึกอย่างงดงาม การผสมกันระหว่างประเพณีเก่าและใหม่เช่นนี้ ก่อให้เกิดภาพที่งดงามอย่างน่าประหลาด ไม่เหมือนกับจิตรกรไทยรุ่นหลัง ๆ ขรัวอินโข่งแสดงได้ทั้งประเพณีแบบเก่าและใหม่ที่ดีที่สุด ลักษณะความมุ่งหมายในการวาดภาพของท่านก็เหมือนกับลักษณะความมุ่งหมายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ในการปกครองประเทศ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงเป็นนักก่อสร้างที่สำคัญ พระองค์โปรดดัดแปลงสถาปัตยกรรมแบบยุโรปให้เข้ากับความต้องการของชาวไทย ที่โปรดมากก็คืออาคารปูนชั้นเดียวที่เย็นสบาย มีหลังคาเป็นรีวและมีแนวเสาอยู่ด้านหน้า อาคารแบบนี้มีลักษณะคล้ายกับการฟื้นฟูสถาปัตยกรรมแบบกรีกรุ่นหลัง ในแคว้นคาโรไลนาภาคใต้ (South Carolina) และแคว้นหลุยเซียนา (Louisiana) ในสหรัฐ-อเมริกา แต่มีรูปร่างเรียบ ๆ กว่า สถาปัตยกรรมในรัชสมัยพระบาท

สมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ตกแต่งด้วยลวดลายเครื่องประดับแบบจีน อย่างงดงาม ลวดลายแบบนี้เป็นที่นิยมกันมากในรัชกาลก่อน การผสมกันเช่นนี้ได้สัดส่วนและเหมาะสม ไม่สู้แปลกประหลาดเหมือนดังที่อาจคาดคิด ทั้งนี้ เพราะส่วนผสมก็เป็นเช่นเดียวกับชิปเปนเดล (Chippendale) คือเครื่องเรือนของประเทศอังกฤษในพุทธศตวรรษที่ ๒๓ แสดงการผสมกันของศิลปหลายแบบ นั่นเอง

พระราชวังฤดูร้อนของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ซึ่งสร้างขึ้นที่เมืองเพชรบุรีงามน่ารักอย่างเงียบสงบ บนยอดเขาใหญ่ซึ่งตั้งเด่นอยู่กลางทุ่งนาก็มีหมู่ตึกสีขาวรูปสี่เหลี่ยมตั้งอยู่คละกันไป รอบ ๆ และในระหว่างตึกเหล่านั้นมีต้นลั่นทมขึ้นอยู่เป็นร้อย ๆ ต้น ต้นลั่นทมเหล่านี้ปัจจุบันขึ้นสูงจนดูคล้ายป่า ส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกับส่งความอาลัยสมชื่อ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ได้ทรงสำนึกถึงภัยอันตรายจากต่างประเทศ ต่อประเทศไทยมานานแล้ว ในระยะต้นรัชกาลที่ ๓ รัฐในแหลมมลายูบางแห่ง ซึ่งเคยเป็นประเทศราชขึ้นต่อประเทศไทย ได้ถูกประเทศอังกฤษยึดเอาไป แต่เนื่องจากดินแดนเหล่านี้อยู่ไกล ประชาชนก็พูดภาษาและนับถือศาสนาอื่น ชาวไทยจึงไม่ใคร่รู้สึกถึงการสูญเสียครั้งนี้นัก ในราว พ. ศ. ๒๔๐๕ เมื่อการแสวงหาอาณานิคมของชาวยุโรปใกล้เข้ามา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ก็ไม่ได้ทรงเตรียมพร้อม ครั้งนี้อันตรายมาจากประเทศฝรั่งเศส

แปลงรูปอยู่ในสิ่งซึ่งพระองค์ตรัสเรียกว่า “วาจาอันมีดมนและคำเสนอที่หลอกลวงอย่างน่าอิดอัด”

ประเทศกัมพูชาเป็นประเทศราชของประเทศไทย เป็นเวลาหลายร้อยปีมาแล้ว ที่มีการสมรสและผสมกันอย่างสนิทสนมระหว่างประชาชนทั้งสองชาติ แม้ว่าภาษาของชาติทั้งสองนี้แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงก็จริง แต่ต่างก็ขอยืมศัพท์มาจากอีกภาษาหนึ่งอย่างมากมาย ในระยะนี้ชาวกัมพูชาได้นับถือพุทธศาสนามาเป็นเวลาราว ๕๐๐ ปี และมีการติดต่อทางศาสนาอย่างสนิทชิดเชื้อกับชาวไทย แคว้น ๒ แคว้นในประเทศกัมพูชาคือ เสียมราฐ และ พระตะบอง ซึ่งมีชนชาติไทยอาศัยอยู่เป็นชนกลุ่มน้อย แต่ก็ได้ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทย สถานการณ์ยุ่งยากขึ้น เพราะเหตุว่า ชาวญวนก็อ้างว่าตนมีอำนาจเหนือประเทศกัมพูชาด้วย ประเทศฝรั่งเศสหลังจากปราบปรามดินแดนภาคใต้ของพระราชาแห่งประเทศเวียตนามแล้ว ก็ยื่นมือเข้ามาคุ้มครองประเทศกัมพูชาโดยอ้างว่าจะทำให้ประเทศกัมพูชาไม่ต้องขึ้นทั้งแก่ไทยและญวน คำเสนอนี้มีการแสดงอำนาจข่มขู่อยู่ด้วยอย่างเงียบ ๆ และประเทศกัมพูชาก็ตกลงรับคำเสนอนั้นใน พ. ศ. ๒๔๐๗

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงตระหนักดีว่าถ้าพระองค์ทรงพยายามที่จะสู้รบกับประเทศฝรั่งเศสก็คงจะพ่ายแพ้ สิ่งที่ดีที่สุดที่พระองค์ควรทรงกระทำก็คือการจำกัดขอบเขตแห่งการขยายอำนาจครั้งนี้ด้วยการทูตอย่างเชี่ยวชาญของพระองค์และมีประเทศอังกฤษสนับสนุน

เพราะเหตุว่าอังกฤษย่อมไม่ชอบการขยายตัวของคู่แข่งขันในภูมิภาคแถบนี้ จึงมีการประนีประนอมกัน และก็มีการเซ็นสัญญาสละอำนาจของประเทศไทยเหนือประเทศกัมพูชา แต่ฝรั่งเศสยอมรับว่าแคว้นเสียมราฐและพระตะบองยังคงเป็นของไทยอยู่

* * *

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงมีพระสนมหลายคน ในจำนวนนี้ ๒๗ คนมีพระราชโอรสธิดา พระราชโอรสธิดามีจำนวนทั้งหมด ๘๒ พระองค์ การมีสนมเป็นจำนวนมากเช่นนี้ไม่ได้หมายความว่าเป็นการสนุกสนานส่วนพระองค์ของพระราชาเท่านั้น แต่คล้ายกับพระอินทร์ เทพเจ้าผู้มีนางอัปสรเป็นจำนวนพัน ๆ บำรุงบำเรออยู่บนสวรรค์ ประเพณีสนับสนุนด้วยว่าพระราชาควรต้องมีสนมหลายคน นอกจากนี้การมีสนมหลายคนก็เป็นเครื่องสนับสนุนทางด้านการเมืองด้วย พระราชาอาจผูกพันความซื่อสัตย์ของเจ้าประเทศราชและขุนนางผู้มีอำนาจได้โดยทรงรับธิดาของท่านเหล่านั้นมาเป็นเจ้าจอมนอกจากนี้พระมหากษัตริย์สมควรที่จะมีผู้สามารถสืบราชสมบัติต่อลงมาจากพระองค์อีกหลายองค์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงผนวชอยู่ถึง ๒๗ ปี ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่ของพระองค์ที่จะต้องทดแทนเวลาที่เสียไป จึงทรงมีพระราชโอรสธิดาให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้

พระสนมของพระองค์แม้ว่าจะมีอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ก็ยังน้อยกว่าในรัชกาลก่อน ๆ และนอกไปจากบางคนที่พระองค์โปรดปราน

เป็นพิเศษแล้ว ส่วนใหญ่พระองค์ก็ไม่ได้สนพระทัย ราษฎรของพระองค์ก็ต้องการที่จะได้พระองค์เป็นบุตรเขย และอยากที่จะมีหลานเป็นเจ้าจึงพยายามที่จะถวายบุตรสาวแก่พระองค์ยิ่งกว่าที่พระองค์จะทรงยินดีรับ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ มีพระราชดำรัสอยู่เสมอว่าพระองค์ทรงมีพระสนมเกินพระราชประสงค์ และประกาศฉบับหนึ่งของพระองค์ก็วางกฎขึ้นเป็นพิเศษพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้สนมเหล่านี้กราบถวายบังคมลาออกไปสมรสกับบุคคลสามัญได้

พระองค์ทรงตระหนักดีว่าเมื่อพระราชโอรสของพระองค์เจริญพระชนมายุขึ้นหลายพระองค์คงจะได้ทรงเข้ารับราชการในตำแหน่งที่สำคัญ ๆ ดังนั้นจึงมีพระราชประสงค์ที่จะให้พระโอรสเหล่านี้ได้ทรงรับการศึกษาตามแบบแผนใหม่ พระองค์ทรงเล็งเห็นความจำเป็นที่ว่าพระราชโอรสเหล่านี้จะต้องทรงศึกษาภาษาอังกฤษตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ด้วยเหตุนั้นเมื่อภรรยาของหมอสอนศาสนาบางคนอาสาที่จะสอนถวายเจ้านายเหล่านั้น พระองค์ก็ทรงยินดีรับ แต่ในที่สุดก็ตัดสินพระราชหฤทัยที่จะจ้างครูชาวอังกฤษเป็นพิเศษ สำหรับสอนภาษาอังกฤษแก่พระราชโอรสธิดา ดังนั้นใน พ.ศ. ๒๔๐๕ จึงทรงจ้างนางแอนนา ลิโอโนเวนส์ (Mrs. Anna Leonowens) เข้ามา

แต่การจ้างนางลิโอโนเวนส์นี้ก็เป็นสิ่งที่ผิด เพราะเหตุว่าเธอไม่ประสบผลสำเร็จมากนักในการสอน และอีก ๕ ปีต่อมาก็เดินทางกลับ ต่อมาเธอได้แต่งหนังสือขึ้น ๒ เล่ม คือ “ครูหญิงชาวอังกฤษ ณ ราช-

สำนักไทย (The English Governess at the siamese court)" และ "ความรักในฮาเร็ม (The Romance of the Harem)" ทั้ง ๒ เล่มกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ไปในทางไม่ดี เนื่องจากหนังสือทั้ง ๒ เล่มนี้มีผู้นำมาเขียนขึ้นใหม่โดยได้รับความสำเร็จอย่างงดงาม รวมทั้งแต่งเป็นบทละคอนและเล่นเป็นภาพยนตร์ด้วย ดังนั้นจึงน่าที่จะสำรวจดูนิสัยใจคอของนางลิโอโนเวนส์ และวิธีแต่งหนังสือของเธอไว้ ณ ที่นี้

นางลิโอโนเวนส์เป็นหม้ายแต่ยังสาว เหตุนั้นจึงต้องตกอยู่ในความยากลำบาก แต่ความยากลำบากนี้ก็ไม่ทำให้เธอท้อถอย เธอเป็นผู้หญิงที่กล้า และความจริงแล้วกกล้ากว่าที่ควร เพราะเหตุว่าบางครั้งความหวาดระแวงของเธอก็ไม่มีเหตุผลเลย เธอไม่ค่อยมองดูอะไรตามความเป็นจริง แต่ชอบคิดฝัน ดังนั้นจึงเป็นผู้ที่ไม่ค่อยมีเหตุผล และชอบสร้างเรื่องราวขึ้นตามอารมณ์ ข้าพเจ้าคิดว่าลักษณะเช่นนี้เป็นนิสัยใจคอของนางลิโอโนเวนส์ ดังที่อาจจะเห็นได้จากข้อความบางตอนในหนังสือของเธอ

เมื่อเธอตั้งใจ เธอก็สามารถแสดงภาพของตัวเธอเองได้อย่างบริสุทธิ์ผุดผ่อง ณ ที่นี้เธอเป็นหญิงที่เสียสละ มีความงามชนิดที่อาจก่อให้เกิดอันตรายได้ และค่อย ๆ ยกฐานะของชนชาติป่าเถื่อนขึ้นภาพของตัวเธอเองเธอได้วาดขึ้นอย่างสูงส่ง และเต็มไปด้วยชีวิตจิตใจ แต่ภาพเช่นนี้ก็ไม่ใช่ภาพที่เป็นจริง เธอเข้าใจพระราชประสงค์ของ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ผิด พระองค์เพียงแต่ต้องการให้เธอสอนภาษาอังกฤษเท่านั้น พระองค์ไม่ได้พยายามเกี่ยวพาราสีเธอและไม่เอาพระทัยใส่ต่อการพยายามสั่งสอนศาสนาของเธอ

นางลิโอโนเวนส์สามารถแต่งหนังสือได้ดี ภาษาของเธอมีชีวิตจิตใจและส่วนใหญ่ก็พรรณนาอย่างง่าย ๆ เธอมีตาคมสำหรับสังเกตภาพภูมิประเทศ และเมื่อบรรยายถึงภาพประทับใจทางสายตาแล้วเธอก็ทำได้ดีที่สุด สำหรับผู้อ่านตามธรรมดา เราก็อาจมองข้ามความผิดพลาดเล็ก ๆ น้อย ๆ และลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่สับสนของเธอไปได้ บทความตอนที่ดีที่สุดของเธอเกี่ยวกับพุทธศาสนาก็คัดลอกมาอย่างเงียบ ๆ จากนักเขียนสมัยเก่ากว่า ความคิดเห็นของเธอเองเมื่อกล้าแสดงออกมา ก็ไม่มีคุณค่าอะไร เธอไม่สามารถเข้าใจได้ว่าเพราะเหตุใด ในราชสำนักของพระราชาที่ทรงนับถือพุทธศาสนา จึงยังคงประกอบพิธีพราหมณ์อยู่ และเธอก็หลงผิดเอาวัดที่มีชื่อเสียงที่สุดในกรุงเทพ ฯ วัดหนึ่งว่าเป็นโบสถ์พราหมณ์

เมื่อเธอวาดภาพด้วยการเยินยอเธอเอง ภาพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ก็กลับกลายเป็นสิ่งที่ตรงกันข้าม จึงทำให้ผู้อ่านหนังสือของเธอเข้าใจผิด เพราะเหตุว่าดูคล้ายกับว่าเธอกำลังพยายามที่จะบรรยายถึงนิสัยใจคอของบุคคลที่ค่อนข้างสับสนอย่างเป็นกลางและระมัดระวัง เธอชมเชยพระองค์ทางด้านความรู้ความเฉียบแหลมว่องไว ความรักใคร่ของพระองค์ ต่อประชาราษฎรและความ

มุ่งมั่นที่จะทรงเปลี่ยนแปลงประเทศให้ดีขึ้น ลักษณะเช่นนี้เธอได้ยกตัวอย่างอันเหมาะสมขึ้นประกอบอย่างมากมาย แต่ในขณะเดียวกันนางลิโอโนเวนส์ก็กล่าวขยายเกินความจริงเกี่ยวกับความโหดร้าย ความโมโหโทโส และตัณหาราคะ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เธอสรุปว่า "แม้ว่าพระองค์จะโมโหร้ายและชอบแสดงอำนาจ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ก็ยังเป็นเจ้าชายทางทิศตะวันออกที่น่าชมที่สุดในศตวรรษนั้น ทรงก้าวหน้ายิ่งกว่าพระมหากษัตริย์ทั้งหมดที่เคยปกครองประเทศไทยมา.....พระองค์ทรงเลื่อมใสในปรัชญาชั้นสูงและคำสอนอันบริสุทธิ์ของพระพุทธองค์ตราบจนเสด็จสวรรคต ทางด้านการปกครองบ้านเมือง พระองค์ก็ทรงปกครองอย่างเฉลียวฉลาด ทรงสนพระทัยในความเป็นอยู่ของประชาราษฎร ทรงมีความเที่ยงธรรม เอาพระทัยใส่ในขนบประเพณีอันบริสุทธิ์และถ้อยคำที่ใช้ในราชสำนัก พระองค์ทรงระมัดระวังที่จะแสดงให้เห็นพระราชอำนาจของพระองค์ในประเทศไทย และพระเกียรติยศในนานาประเทศ นอกไปจากทางด้านชีวิตในครอบครัวแล้ว พระองค์ก็เป็นนักปกครองที่สามารถและเต็มไปด้วยคุณความดี .....แต่ถ้าพูดทางด้านการเป็นสามีและหัวหน้าครอบครัวแล้ว พระนิสัยของพระองค์ก็กลับกลายเป็นอีกอย่างหนึ่งชนิดตรงกันข้าม"

การกลับหน้ามือเป็นหลังมือเช่นนี้ ระหว่างพระอัธยาศัยของพระองค์ในทางด้านการปกครอง และทางชีวิตส่วนพระองค์นั้นเป็นจริงหรือ

แต่การปกครองประเทศของพระองค์เป็นที่รู้จักกันดี จนนางลิโอโนเวนส์ไม่สามารถปฏิเสธได้ สำหรับด้านชีวิตในครอบครัวของพระองค์เมื่อเธอกล่าวถึงความไม่ดีต่าง ๆ จนไม่มีขอบเขตจำกัด ถ้าพระองค์ทรงปฏิบัติต่อพระสนมอย่างโหดร้ายทารุณเช่นนั้น ก็คงจะมีพระสนมเป็นจำนวนมากที่กราบถวายบังคมลาออกตามประกาศที่พระองค์ทรงตั้งไว้แต่ที่ตรงกันข้าม จากเรื่องราวที่อาจทราบได้จากบรรดาผู้ที่สืบเชื้อสายลงมาจากพระสนมเหล่านั้น บรรดาพระสนมส่วนใหญ่ดูก็มีความจงรักภักดีต่อพระองค์ เป็นที่เห็นได้ชัดว่าส่วนใหญ่ก็มีความพึงพอใจในสถานะของตน

ไม่มีข้อสงสัยว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ จะทรงมีพระนิสัยฉุนเฉียวง่าย แต่ก็มีตัวอย่างแสดงอยู่บ่อย ๆ ว่าพระองค์ไม่ได้ทรงพระพิโรธไปเป็นเวลานาน และพระองค์มักทรงยินดีพระราชทานอภัยแก่ผู้ที่ทำให้ทรงขุ่นเคือง คงจะเป็นด้วยทรงทราบดีถึงพระนิสัยอันฉุนเฉียวง่ายของพระองค์เอง ที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงสั่งสอนอยู่เสมอถึง "ความอดกลั้นไม่โกรธ" และพระองค์ก็ทรงทราบดีถึงคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ที่ว่า "ถ้าบุคคลใดพูดใส่ร้ายตถาคตก็ไม่มีเหตุผลที่ท่านจะต้องโกรธบุคคลเหล่านั้น ถ้าท่านโกรธ ท่านไม่เพียงแต่ขุ่นหมองใจเท่านั้น แต่ยังไม่สามารถพิจารณาได้ด้วยว่าคำกล่าวหาของเขาเหล่านั้นเป็นจริงหรือไม่"

นางลิโอโนเวนส์คงกล่าวถูกต้องเมื่อพูดว่า พระบาทสมเด็จพระ-

จอมเกล้า ฯ ทรงฉุนเฉียวง่าย แต่เธอก็ขยายลักษณะนี้ออกไปเกินเหตุผล สำหรับพระนิสัยอันไม่ดีอื่น ๆ ของพระองค์ที่เธอกล่าวอ้างถึงนั้น เราก็อาจตัดออกเสียได้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ไม่โปรดทอดพระเนตรความเจ็บปวดของผู้อื่น แต่กลับทรงลดโทษที่มีอยู่อย่างรุนแรงแก่ผู้กระทำผิดลงมา พระองค์ไม่โปรดแม้แต่ลงพระปรมาภิไธยประหารชีวิตผู้ร้ายฆ่าคน และเมื่อใดพระองค์ต้องทรงกระทำเช่นนั้น ก็มักประทับอยู่ตลอดคืนด้วยพระหทัยอันขุ่นหมอง และทรงท่องบ่นข้อความต่าง ๆ จากคัมภีร์พระไตรปิฎก สำหรับสตรีชาวยุโรปในสมัยนั้น การมีภรรยาหลายคนก็เป็นเครื่องแสดงอย่างดีถึงตัณหาราคะอันไม่มีขีดขั้น แต่ถ้าเรามองดูในแง่ที่ถูกต้องแล้วก็ไม่ใช่เช่นนั้นเลย ผู้ที่รู้จักพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ดีเล่าว่าพระองค์มักทรงอายเมื่ออยู่ต่อหน้าสุภาพสตรีชาววัง สิ่งนี้ก็ไม่น่าประหลาดใจถ้าเราคิดว่าพระองค์ได้ทรงผนวชเป็นพระภิกษุอยู่เป็นเวลานาน

นางลิโอโนเวนส์ได้กล่าวอย่างค่อนข้างออกตัวในหนังสือเล่มแรกของเธอว่า “ข้าพเจ้าได้พยายามที่จะเล่าอย่างเต็มที่และตรงไปตรงมาถึงเหตุการณ์และลักษณะที่ค่อย ๆ ปรากฏขึ้นแก่ข้าพเจ้า ในขณะที่ข้าพเจ้าเริ่มจะเข้าใจภาษาที่ใช้พูดกัน” แต่ภาษาไทยก็เป็นภาษาที่ต้องระมัดระวัง และปรากฏว่านางลิโอโนเวนส์เองก็ไม่สามารถทราบภาษานี้ได้ดี ดังในหนังสือของเธอก็มักมีประโยคและถ้อยคำต่าง ๆ ที่สมมุติว่าเป็นภาษาไทย แต่ก็สับสนจับต้นชนปลายไม่ถูก และแม้

จะพยายามสักเพียงไรก็ไม่สามารถทราบได้ว่าเธอหมายความว่ากระไร เมื่อสภาพสตรีชาววังหรือคนใช้ของท่านเหล่านั้นพยายามเล่าความจริงให้เธอฟัง จึงน่าสงสัยว่านางลิโอโนเวนส์จะสามารถเข้าใจเรื่องเหล่านั้นได้เพียงใด แต่เมื่อเขาเหล่านั้นพยายามเล่าเรื่องเท็จ ไม่ว่าจะด้วยความตั้งใจ หรือเพื่อให้สนุกสนาน เขาย่อมพยายามอย่างที่สุดที่จะให้เธอเข้าใจเรื่องที่กำลังเล่าอยู่นั้น อย่างไรก็ดีนางลิโอโนเวนส์คงใช้เรื่องราวเหล่านี้น้อยกว่าที่เธอตั้งใจให้เราเชื่อว่าเป็นเช่นนั้น และคงใช้คำซุบซิบของชาวยุโรปในขณะนั้น ตลอดจนความนึกฝันของเธอเองมากกว่าบางครั้งบางคราวเธอก็จะอ่านหนังสือที่มีผู้เขียนไว้ก่อน เกี่ยวกับประเทศไทยหรือประเทศข้างเคียง และเมื่อไปพบเรื่องแปลกประหลาดที่เธอสนใจ เธอก็จะยึดเอาเรื่องนั้น หรือเธออาจจะยกเรื่องนั้นออกมาจากหนังสือที่เธออ่าน และเอามาใส่เข้าที่กรุงเทพ ฯ ในราว พ.ศ. ๒๔๐๕ และหลังจากไตร่ตรองอยู่ชั่วครู่ เธอก็จะเขียนเรื่องนั้นขึ้นใหม่พร้อมด้วยรายละเอียดของเหตุการณ์ที่แวดล้อมในระยะนั้น และมีประชาชนทั้งหญิงและชายในขณะนั้นเป็นตัวเรื่อง

ลักษณะเช่นนี้คือท้องเรื่องของหนังสือ “ครูหญิงชาวอังกฤษ” เมื่อนางลิโอโนเวนส์แต่งหนังสือเรื่อง “ความรักในฮาเร็ม” นั้น เธอออกจากประเทศไทยไปนานแล้ว และความจริงต่าง ๆ ที่เธอเคยรู้อยู่ก็ร่อยหรอลงไป ในหนังสือเล่มหลังนี้เธอคัดลอกมาจากหนังสืออื่น ๆ มากยิ่งขึ้น แต่ได้เปลี่ยนแปลงและปรับปรุงเสียจนคล้ายกับว่าเธอ

ได้เห็นมาด้วยตนเอง หรือได้ยินมาจากวงการที่ควรเชื่อถือได้ เธอได้กล่าวไว้อย่างไม่อดสูในคำนำของเธอว่า "แม้ว่าเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่จะเล่าต่อไปในหนังสือเล่มนี้ บางเรื่องออกจะดูแปลกประหลาดมากสำหรับผู้อ่านชาวตะวันตก แต่ข้าพเจ้าก็เห็นเป็นความจำเป็นที่จะต้องแถลงให้ทราบว่าเหตุการณ์เหล่านี้เป็นเรื่องจริง"

เป็นการน่าเบื่อหน่ายที่จะสำรวจดู "เหตุการณ์ที่แปลกประหลาด" เหล่านั้นที่เธอเล่าไว้ จะขอยกตัวอย่างในที่นี้เพียง ๓ เรื่อง คือ

เรื่องที่ ๑ ซึ่งเราอาจละทิ้งไปได้อย่างรวดเร็ว เธอบอกว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงขังสุภาพสตรีที่ไม่เชื่อฟังพระองค์ไว้ในคุกใต้ดินในพระบรมมหาราชวัง ท่านผู้ใดที่เคยอยู่ในกรุงเทพ ฯ ก็ย่อมทราบแล้วว่า ณ ที่นั้นไม่อาจมีห้องใต้ดินได้ แม้แต่ปัจจุบันก็ยังเป็นการยากลำบากที่จะสร้างห้องใต้ดิน ไม่ว่าแบบใดลงในพื้นที่เต็มไปด้วยน้ำเช่นนั้น ก่อนที่จะรู้จักการใช้คอนกรีตเสริมเหล็ก ย่อมเป็นไปไม่ได้เลยที่จะสร้างคุกใต้ดินขึ้นในกรุงเทพ ฯ

เรื่องที่ ๒ เธอเล่าว่าเมื่อพระสนมคนหนึ่งหลบหนีออกไปกับพระสงฆ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ก็โปรดให้เผาคนทั้งสองเสียทั้งเป็น เราอาจตั้งข้อสงสัยได้ว่าเมื่อนางลิโอโนเวนส์กล่าวว่าการเผาทั้งเป็นนี้ทำขึ้นต่อหน้าประชาชนทั้งกรุงเทพ ฯ เหตุใดเรื่องนี้จึงไม่ปรากฏในหนังสืออื่น ๆ ที่เขียนขึ้น ไม่ว่าโดยชาวไทยหรือชาวยุโรปที่อยู่ ณ กรุงเทพ ฯ ในขณะนั้น นอกจากนี้นายเรื่องนี้ก็ไม่ตรงกับ

บคลิกลักษณะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เลย นางลิโอโนเวนส์ เองก็ต้องออกตัวไว้ในเรื่องนี้ ซึ่งเธอเขียนไว้ว่า “เพื่อจะถวายความยุติธรรมแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ข้าพเจ้าต้องกล่าวไว้ณ ที่นี้ว่า เนื่องจากพระองค์ได้เคยทรงดำรงภิกษุภาวะมาแล้ว พระองค์จึงได้รับการสั่งสอนให้แลเห็นว่า โทษที่บุคคลทั้งสองได้ประพฤติขึ้นนั้น เป็นโทษที่ชั่วช้าที่สุดที่อาจกระทำลงไปได้” เธอกล่าวว่าพระองค์มีพระราชดำรัสว่า “กฎหมายของเราเข้มงวดมากสำหรับความผิดเช่นนี้”

แต่ความจริงเป็นเช่นนั้นหรือ กฎหมายเพียงแต่กล่าวว่าพระสงฆ์ที่ไม่บริสุทธิ์จำต้องสึก ถูกเฆี่ยน และส่งไปเป็นตะพุ่นหญ้าช้าง ในคณะสงฆ์ที่มีอยู่เป็นจำนวนพัน ๆ รูป พระสงฆ์ที่ไม่บริสุทธิ์ก็ย่อมหาได้ง่ายและช้างก็ไม่อดหญ้า ถ้าการลงโทษมีจริงอย่างที่นางลิโอโนเวนส์กล่าว การเผาคนทั้งเป็นเช่นนี้ก็ย่อมเป็นของธรรมดา หรือเราจะต้องเชื่อว่าโทษให้เผาทั้งเป็นนี้ใช้เฉพาะแก่พระสงฆ์ที่หนีไปกับสตรีชาววัง แม้ว่ากฎหมายเก่าจะลงโทษถึงตายก็จริง แต่ก็ไม่ใช่โดยการเผาทั้งเป็น และกฎหมายนี้ก็ไม่ได้ใช้แล้วในขณะนั้น ความจริงมีจดหมายเหตุปรากฏอยู่ว่า ชายผู้หนึ่งที่หลบหนีไปกับสตรีชาววังของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ก็ถูกปล่อยแต่โดนปรับเงินเป็นจำนวน ๑๒๐ บาท

เรื่องที่ ๓ กล่าวถึงประตูใหม่ของพระบรมมหาราชวังที่สร้างขึ้น

ใน พ.ศ ๒๔๐๘ นางลิโอโนเวนส์เล่าว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ โปรดให้มีการบูชายัญมนุษย์ในโอกาสนั้นต่อหน้าข้าราชสำนักทั้งหมด คือผู้ไม่มีความผิดบางคนจะถูกจับ ฆ่าและฝังไว้ใต้เสาประตู เพื่อว่าวิญญาณของเขาจะได้มาสิงอยู่ ณ ที่นั้น และบอกข่าวให้รู้เมื่อจะมีอันตราย เรื่องนี้ไม่มีความจริงเลยแม้แต่น้อย ถึงแม้ว่าเราอาจผสมกิจการอันโหดร้ายและไม่มีเหตุผลนี้ ให้เข้าได้กับบุคลิกลักษณะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ แต่ความจริงก็มีว่า ไม่มีหนังสือเล่มใดกล่าวอ้างถึงเหตุการณ์เช่นนี้เลย แต่เนื่องจากเรื่องนี้มีนักประวัติศาสตร์ชาวยุโรปสมัยใหม่เชื่อถือบ้าง จึงสมควรที่จะนำมากล่าวให้หมดจด

เป็นความจริงที่ว่าการบูชายัญมนุษย์ที่ประตูนี้ได้กระทำกันในสมัยโบราณทั้งในประเทศอินเดียและภาคอาเซียอาคเนย์ (ถ้าจะไม่กล่าวถึงในทวีปยุโรป) มีปรากฏอยู่ในชาดกเรื่องหนึ่ง ชาดกเหล่านี้ก็คือนิยายอันเก่าแก่ที่นำมาปรับปรุงใหม่เพื่อสอนธรรมจริยา และเป็นที่แพร่หลายอย่างยิ่งในดินแดนที่นับถือพุทธศาสนา ประเพณีเช่นนี้จึงเป็นที่รู้จักกันดีในนิยายพื้นเมือง และแม้ว่าจะเลิกใช้มาหลายร้อยปีแล้ว แต่ก็ยังฝังอยู่ในความทรงจำของประชาชน สิ่งเช่นนี้คงเป็นต้นเค้าของรายงานที่บาทหลวงฝรั่งเศส คือ สังฆราชบรูกิแยร์ (Monseigneur Bruguiere) ได้เขียนขึ้นใน พ.ศ. ๒๓๗๔ ท่านได้ให้เรื่องราวละเอียดของการบูชายัญที่ประตู และบอกว่าเป็น "ประเพณี" ซึ่งไม่กระทำแต่เฉพาะเจ้านายเท่านั้น แต่บุคคลธรรมดาก็ประพฤติด้วย

สังฆราชบรูกิแยร์ได้เข้ามาอยู่ในประเทศไทยเพียงประมาณ ๒ ปี และคงเข้าใจผิด ท่านไม่ได้บอกว่าท่านได้เรื่องนี้มาจากแหล่งใด แต่คำบรรยาของท่านก็เป็นแบบกวีนิพนธ์จนไม่อาจเชื่อถือได้ว่าเป็นความจริง และดูคล้ายกับว่าเป็นการแปลตามใจมาจากนิยายพื้นเมืองอันเก่าแก่ ท่านสังฆราชปัลลกัวส์ซึ่งเป็นผู้รู้เรื่องเมืองไทยดีกว่า ได้คัดลอกรายงานฉบับนี้ไว้ในหนังสือของท่านชื่อ "คำพรรณนาเกี่ยวกับราชอาณาจักรไทย (Description du royaume thai)" และได้กล่าวเพิ่มเติมไว้ว่าท่านเองก็ไม่ยู่เชื่อถือรายงานนี้นัก เซอร์จอห์น บาวริงก็ได้อ้างถึงรายงานฉบับนี้เช่นเดียวกัน และกล่าวว่าท่านไม่สามารถค้นพบถึงร่องรอยแห่งการใช้ประเพณีนี้ได้ เหตุนั้นจึงคง "เลิกใช้มานานแล้ว"

นางลิโอโนเวนส์ไม่ระมัดระวังเท่าท่านทั้งสอง ในขณะที่เราไม่สามารถอ้างหลักฐานของท่านสังฆราชบรูกิแยร์ได้ เราก็อาจอ้างถึงหลักฐานของเธอได้ คือ เธอได้มาจากท่านสังฆราชบรูกิแยร์นั่นเอง เรารู้ว่าเธอได้อ่านหนังสือของท่านสังฆราชปัลลกัวส์ เพราะเหตุว่ามีข้อความอยู่หลายตอนในหนังสือของเธอที่คัดลอกมาจากบทความของท่านสังฆราช โดยที่ไม่ได้กล่าวออกชื่อไว้ และผู้ใดที่ได้อ่านคำพรรณนาของนางลิโอโนเวนส์ เกี่ยวกับการบูชายัญที่ประตูเทียบเคียงกับรายงานของท่านสังฆราชบรูกิแยร์ในหนังสือของสังฆราช-ปัลลกัวส์แล้ว จะเห็นว่ามีข้อความคล้ายคลึงกันอย่างน่าประหลาดใจ

เธอให้รายละเอียดอย่างแปลกประหลาดเช่นเดียวกับท่านบรูกิแยร์มิการใช้ประโยคที่เป็นแบบกวีเช่นเดียวกัน และแสดงข้อพิสูจน์ถึงการคัดลอกของเธอจากการแปลคำภาษาฝรั่งเศสว่า “cordes (เชือก)” เป็น “cords (เชือกอย่างบาง ๆ)” แทนที่จะใช้คำว่า “ropes” เธอได้ใช้ถ้อยคำของสังฆราชบรูกิแยร์เป็นของเธอเอง และเลื่อนเหตุการณ์นี้ลงไปใน พ.ศ. ๒๔๐๘ และกล่าวว่ากิจการนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงจัดทำขึ้น ทั้งนับว่าตรงกันข้ามกับสามัญสำนึกและเหตุผลต่าง ๆ อย่างสิ้นเชิง

น่าประหลาดที่ว่าเรื่องการบูชายัญมนุษย์ที่ประตูนี้ แม้ว่าเป็นเรื่องที่นางลิโอโนเวนส์ได้กุขึ้นอย่างไม่อับอายก็ดี แต่ก็ปรากฏขึ้นในหนังสือเล่มแรกของเธอซึ่งไม่ค่อยโลดโผนเท่าเล่มที่สอง อย่างไรก็ดี ไม่ช้าเธอก็ลืมเรื่องนี้เสีย และในบทต่อมา หลังจากที่เธออ้างถึงลายพระราชหัตถเลขาอันแสดงความเป็นมิตรที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงมีไปพระราชทานเธอจากชายทะเล ในขณะที่ประทับอยู่กับพระราชโอรสธิดาบางพระองค์แล้ว เธอก็กล่าวสรรเสริญว่าเธอรู้สึกปลาบปลื้มเพียงไรในการที่ไม่ได้นึกถึงพระราชาองค์นี้ว่าเป็นพระราชา แต่หากเป็น “สุภาพบุรุษ สหาย บิดาผู้กำลังพักผ่อนหย่อนใจของเขา ท่ามกลางความกรุณาอย่างง่าย ๆ และความรักอย่างอิสระ”

เราจะคิดอย่างไรกับผู้หญิงที่มีความรู้สึกเช่นนี้กับบุรุษซึ่งเธอกล่าวหาว่าเป็นผู้ร้ายฆ่าคน เราอาจเห็นได้ชัดว่าเธอเป็นหญิงที่มีอารมณ์

ไม่แน่นอน แต่เธอก็มีเหตุผลอย่างแท้จริงสำหรับนวนิยายของเธอด้วย หลายปีต่อมาในกรุงลอนดอน เมื่อราชทูตไทยได้ติเตียนเธอว่าใส่ความแด่ผู้ที่เคยว่าจ้างเธอมาแต่ก่อน เธอก็แก้ตัวว่าผู้อ่านต้องการเรื่องที่โลดโผนเกี่ยวกับทางทิศตะวันออก และเธอก็ต้องจัดให้มันสิ่งที่พอใจแก่สำนักพิมพ์

สิ่งนี้เป็นสิ่งที่ทำให้นักประวัติศาสตร์อย่างแท้จริงแค้นเคืองหนังสือของเธอ แม้ว่าหนังสือของนางลิโอโนเวนส์จะมีสิ่งดี ๆ อยู่เป็นอันมาก แต่ก็ไม่มีประโยชน์ เพราะเหตุว่าเราไม่อาจยอมรับข้อความตอนใดได้ว่าเป็นความจริง ถ้าไม่มีหลักฐานยืนยันจากที่อื่น การวิจัยย่อมแสดงให้เห็นว่าวิธีแต่งหนังสือของเธอนั้นใช้ไม่ได้

ชาวตะวันตกมักเชื่อกันว่าความดีใด ๆ ที่พระราชวงศ์จักรีของไทยได้ทรงบำเพ็ญหลังจากนางลิโอโนเวนส์เดินทางเข้ามานั้น เป็นเพราะเธอได้นำเอาอุดมคติตามศาสนาคริสเตียนมาฝังไว้ให้ แต่ความดีเหล่านี้ก็เป็นที่รู้จักกันมานานแล้วในประเทศไทยก่อนที่เธอจะเข้ามาถึง และความชาเย็นที่ปรากฏอยู่ก็แสดงว่านางลิโอโนเวนส์ไม่ได้มีอิทธิพลนักทั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ และพระราชโอรสธิดาของพระองค์.

บทที่ ๕

เมื่อมีสุริยคราสเกิดขึ้นเมื่อใด ประชาชนที่มีหัวโบราณก็มักคิดว่ามียักษ์กำลังอมพระอาทิตย์และพยายามที่จะกลืนพระอาทิตย์ลงไป และแล้วเขาก็จะทำเสียงต่าง ๆ เป็นต้นว่าเขย่าของบางอย่าง ตีกลอง หรือจุดประทัด ทั้งนี้เพื่อจะให้ยักษ์นั้นตกใจหนีไป

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงสนพระทัยในสุริยคราสไปในทางด้านวิทยาศาสตร์ แม้พระองค์จะทรงมีพระราชภาระมากมายในด้านการปกครองประเทศ แต่พระองค์ก็ยังคงโปรดศึกษาวิชาดาราศาสตร์อยู่เช่นเดิม เซอร์จอห์น บาวริง ได้เขียนเล่าไว้ว่า "ที่ประทับส่วนพระองค์ในพระบรมมหาราชวัง เต็มไปด้วยเครื่องมือต่าง ๆ ทั้งทางด้านปรัชญาและการคำนวณ มีนาฬิกาทั้งตั้งและแขวนแบบปารีส เครื่องวัดอุณหภูมิ เครื่องวัดความกดของอากาศ กล้องส่องทางไกล กล้องจุลทัศน์ ..... หรือจะกล่าวสรุปได้ก็คือเครื่องมือและเครื่องใช้สอยทั้งหมดที่อาจหาได้ในห้องทำงาน หรือห้องสมุดของนักปรัชญาเมธีที่เชี่ยวชาญในทวีปยุโรป"

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงคำนวณหาเวลาได้อย่างถูกต้องของสุริยคราสเต็มดวงใน พ.ศ. ๒๔๑๑ พระองค์ทรงคำนวณดแล้วว่าสุริยคราสครั้งนี้อาจเห็นได้ดีที่สุดจากหมู่บ้านที่อยู่ห่างไกลออกไปทางภาคใต้ของประเทศไทย ใกล้ฝั่งตะวันออกของแหลมมลายู จึงตกลงพระทัยจะทรงจัดงานมหาสมาคมขึ้นระหว่างผู้รู้เพื่อคอยดูสุริยคราสเต็ม

ดวงครั้น พระองค์ได้ทรงเชื้อเชิญเซอร์ฮารี่ ออร์ด (Sir Harry Ord) ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการเกาะสิงคโปร์แทนนายบัตเตอร์เวอร์ธ ให้แล่นเรือขึ้นมากับนายทหารและภรรยา และมาเฝ้าพระองค์ที่นั้น รัฐบาลฝรั่งเศสก็จะส่งนักวิทยาศาสตร์มาร่วมจากกรุงปารีส พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เองก็จะทรงพาพระราชโอรสธิดา พระสนม ขุนนางจำนวนหนึ่ง และชาวไทยบางคนที่สนใจเป็นพิเศษ ในวิชาดาราศาสตร์ลงไปที่นั่นด้วย คณะจากกรุงเทพ ฯ นี้มีผู้รักษาการกงสุลอังกฤษที่กรุงเทพ ฯ คือ นาย อาลาบาสเตอร์ (Alabaster) สหายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ร่วมเดินทางไปด้วย ท่านผู้นี้กำลังแต่งหนังสือ ซึ่งต่อมา ท่านได้ตีพิมพ์ในชื่อเรื่องว่า "พระธรรมจักร (The Wheel of the Law)" หนังสือเล่มนี้ปัจจุบันก็ยังคงเป็นหนังสือที่ดีที่สุดในภาษาต่างประเทศ ที่แต่งเกี่ยวกับพุทธศาสนาในประเทศไทย

คณะจากกรุงเทพ ฯ ได้แล่นเรือลงไปตามลำแม่น้ำเจ้าพระยาออกอ่าวไทย และไปขึ้นบกบนฝั่งใกล้จุดที่ต้องการ ณ ที่นั้นคนงานได้ถากถางป่าใกล้ฝั่งทะเลมาเป็นเวลาหลายเดือนแล้ว เพื่อสร้างเป็นที่ประทับขึ้นชั่วคราวตลอดจนบ้านพักแขกเมืองและหอดูดาว ผู้รับเชิญชาวยุโรปส่วนใหญ่ที่ยังไม่คุ้นเคยกับการรับรองด้วยไมตรีจิตของชาวไทย และไม่ค่อยสบายใจนักที่จะต้องมาทนทรมานอยู่กลางป่า แต่ก็รู้สึกแปลกประหลาดใจมาก ทั้งนี้เพราะเหตุว่าอาหารที่รับรองนั้นทำโดยพ่อครัวชาวฝรั่งเศส และเหล่าองุ่นก็มีหัวหน้าผู้รับใช้ชาวอิตาเลี่ยนเป็นผู้รัน

แซมเปญ ซึ่งเป็นของฟุ่มเฟือยที่หาได้ยากที่สุดในขณะนั้น ก็แช่น้ำแข็งเสียจนเย็น ในตอนเย็นขณะที่มีการแสดงโขน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ก็จะทรงสนทนาอย่างเป็นกันเองกับบรรดาผู้ได้รับเชิญทั้งหลาย เขาเหล่านั้นไม่เคยคาดคิดเลยว่าจะได้พบกับสุภาพสตรี (เพราะเหตุว่าพระราชาทางทิศตะวันออก มักกักขังสนมของพระองค์ให้อยู่แต่ภายในพระราชวัง) แต่ ณ ที่นั้นก็มีบรรดาสุภาพสตรีปะปนอยู่ด้วย เธอไม่อายหรือปลีกตนไปอยู่ห่างไกล แต่กลับอ่อนน้อมและวางตนอย่างสบาย สิ่งที่น่าดูที่สุดก็คือบรรดาพระราชโอรสธิดา ต่างก็มีมารยาทสุภาพอ่อนน้อมและอาจรับสั่งภาษาอังกฤษได้บ้าง

ตอนเช้าตรู่ของวันที่จะมีสุริยคราสอากาศก็เลวลง มีกลุ่มเมฆหนาผ่านมาจากทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ และฝนก็ตก เมื่อสุริยคราสเริ่มจับกลุ่มเมฆก็บดบังดวงอาทิตย์ แต่ในไม่ช้าก็กระจายหายไปหมด การคอยสังเกตดูสุริยคราสจากนักวิทยาศาสตร์หลายกลุ่มคือ ทั้งไทยอังกฤษและฝรั่งเศส จึงสำเร็จลงอย่างงดงามด้วยความพอใจยิ่ง

ขณะนั้นหมู่ชาวบ้านที่อยู่ใกล้เคียงได้ก็กลอง และจุดประทัดขึ้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ แย้มพระสรวลและมีพระราชดำรัสแก่ผู้รับเชิญของพระองค์ว่า ท่านไม่ควรจะคิดว่าชาวบ้านเหล่านั้นกำลังพยายามที่จะทำให้ยักษ์ตกใจ แต่เขากำลังแสดงความยินดีที่ว่าพระมหากษัตริย์ของเขาทรงสามารถคำนวณเวลาสุริยคราสได้แม่นยำดีกว่านักดาราศาสตร์ชาวยุโรป

* * *

งานมหาสมาคมก็เป็นอันสุดสิ้นลง ราชสำนักไทยได้แล่นเรือกลับขึ้นไปยังกรุงเทพ ฯ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ต้องประชวรไข้ระหว่างเสด็จพระราชดำเนินกลับ และพระอาการของพระองค์แทนที่จะดีขึ้นเมื่อเสด็จกลับถึงกรุงเทพ ฯ ก็กลับทรุดหนักลง

พระพุทธเจ้าทรงเป็นแบบอย่างของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทั้งในเวลาที่ยังดำรงพระชนม์อยู่และเวลาที่จะเสด็จสวรรคต ผู้ที่มิเหตุผลย่อมไม่คิดว่าพระพุทธองค์เป็นพระผู้เป็นเจ้า และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ก็ทรงสั่งสอนคัดค้านความหลงผิดเช่นนี้มาเป็นเวลานานแล้ว พระองค์ทรงคิดด้วยความเคารพว่าพระพุทธองค์ย่อมทรงพระเกียรติในการเป็นมนุษย์สามัญยิ่งกว่าเป็นเทพเจ้า เพราะเหตุว่าด้วยความดีและความฉลาดของสามัญชนนี้แหละ ที่พระองค์ทรงสั่งสอนให้มนุษย์รู้จักปลดเปลื้องทุกข์ และดังนั้นจึงทรงประทานประโยชน์ให้แก่มนุษยชาติยิ่งกว่าที่บรรดาเทวดาได้เคยกระทำมาแล้วทั้งหมดด้วยอิทธิฤทธิ์ของตน บรรดาเทวดาในศาสนาพราหมณ์ต่างก็เห็นแก่ตนและไม่สมควรที่จะประพฤติตามอย่าง สิ่งที่ใกล้ที่สุดแก่พระผู้เป็นเจ้าในศาสนาคริสเตียนที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ จะทรงยอมรับได้ก็คือ สิ่งที่ไม่มีตัวตนที่พระองค์ทรงเรียกด้วยความเคารพว่า "สิ่งที่อยู่เหนือจักรวาล" แต่เราก็ไม่อาจเลียนแบบสิ่งนี้ได้ ในขณะเดียวกันมนุษย์ก็สมควรที่จะเลียนแบบจากพระพุทธองค์ ผู้ทรงเป็นสุภาพ-

บุรุษที่อ่อนน้อมที่สุด เป็นปรัชญาเมธีที่ฉลาดที่สุด และครูที่ใจดีที่สุด ด้วยความพยายามที่จะเลียนแบบพระพุทธองค์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ จึงมีพระราชประสงค์ที่จะสวรรคตในวันคล้ายวันพระบรมราชสมภพของพระองค์เอง คือวันเพ็ญเดือน ๑๑ ได้แก่วันที่ ๑๗ ตุลาคม พ. ศ. ๒๓๔๗ พระองค์เริ่มประชวรในเดือนสิงหาคม พ. ศ. ๒๔๑๑ และก็ดูเหมือนจะเป็นไปไม่ได้ที่จะทรงพระชนม์อยู่จนถึงวันคล้ายวันพระบรมราชสมภพ อย่างไรก็ดีด้วยกำลังแห่งพระหทัย ซึ่งพระองค์ได้เคยทรงศึกษามาแล้วในเรื่องระเบียบวินัยที่อาจบังคับให้ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติอยู่ใต้อำนาจแห่งจิตได้ สามารถทำให้พระองค์ทรงกระทำการนี้สำเร็จ เพื่อแสดงว่า พระองค์ทรงมีพระสติสัมปชัญญะ จนถึงวาระสุดท้าย ขณะประชวรพระองค์ยังได้รับสั่งเป็นภาษาอังกฤษและทรงท่องบ่นคาถาภาษาบาลีเกี่ยวกับความตายที่พระองค์ได้เคยทรงพระราชนิพนธ์ไว้แต่ก่อน พระองค์ได้พระราชทานคำปรึกษาแก่คณะเสนาบดีเป็นครั้งสุดท้ายให้เลือกผู้ที่จะขึ้นครองราชสมบัติต่อสืบไปว่า ขอให้ท่านผู้นั้นสามารถรวมความสามัคคีไว้ได้และกระทำการปฏิรูปบ้านเมืองให้ดีขึ้นดังที่พระองค์ได้เคยทรงกระทำมา แล้วพระองค์รับสั่งบอกสาส์นอำลาเป็นภาษาบาลีแด่พระภิกษุที่เคยอยู่ร่วมสำนักมากับพระองค์ ณ วัดราชประดิษฐ์ พระองค์ทรงขอร้องต่อสหายที่สนิท "ไม่ให้โศกเศร้าหรือแปลกประหลาดใจ ทั้งนี้เพราะสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายที่อุบัติขึ้นมาในโลกย่อมต้องตาย ไม่อาจหลีกเลี่ยงไปได้"

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงทราบซึ้งพระทัยถึงคาถาภาษาบาลีอันจับใจ เกี่ยวกับวาระสุดท้ายของพระพุทธองค์บนพื้นพิภพ ทรงทราบดีว่าพระองค์ทรงอำลาสานุศิษย์อย่างไร ทรงผ่านฌานต่าง ๆ อย่างไร และทรงผ่านเข้าไปในฌานขั้นสุดท้ายซึ่งกิเลสทั้งหลายอันเป็นต้นเค้าแห่งการเวียนว่ายตายเกิดได้ดับสูญไปดุจเปลวไฟอันสิ้นเชื้ออย่างไร ผู้มีใจบุญสุนทานทั้งหลายก็หวังที่จะสืบชีพกันด้วยวิธีทั้งสิ้นผู้ที่โง่เขลาย่อมเชื่อว่าฌานเหล่านี้เป็นทางลัดไปบังเกิดในสวรรค์ ผู้ที่ฉลาดกว่าย่อมเชื่อว่าฌานเหล่านี้เป็นเครื่องทำให้จิตใจบริสุทธิ์ แต่บางท่านก็เชื่อว่าทำให้ความเจ็บปวดของร่างกายบรรเทาลงไป ในระยะนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ คงทรงเข้าฌานเหล่านี้

พระองค์ทรงเห็นอะไร ฌานเหล่านี้ทำให้พระองค์ทรงเห็นกาลเบื้องหน้าดังที่บางคนกล่าวอ้างกระนั้นหรือ ถ้าพระองค์ทรงแลเห็นกาลเบื้องหน้าได้ พระองค์คงจะปลาบปลื้มพระหทัยเป็นอย่างยิ่ง เพราะจะทรงเห็นว่าราชบัลลังก์ได้ผ่านต่อไปสู่สมเด็จพระราชโอรสดังที่พระองค์ทรงคาดหวังไว้คือสมเด็จเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ผู้มีพระชนม์เพียง ๑๖ พรรษา สมเด็จเจ้าฟ้าพระองค์นี้ จะทรงครองราชย์อย่างร่มเรืองอยู่เป็นเวลานาน กระทำการปฏิรูปปรับปรุงบ้านเมืองให้เป็นผลสำเร็จ สำหรับพระราชโอรสองค์อื่น ๆ ก็จะทรงสืบต่อกิจการที่พระองค์ได้เคยทรงกระทำไว้แต่ก่อน คือแต่ละพระองค์ก็จะชำนาญในวิชาสาขาต่าง ๆ ที่พระองค์ได้เคยสนพระราชหฤทัย เป็นต้นว่าทางด้านศาสนา การทูต การ

ปกครอง กฎหมาย ภาษาศาสตร์ วรรณคดี ประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และโบราณคดี ในบรรดาพระราชนัดดาก็จะมีอยู่หลายองค์ที่สืบต่องานที่พระองค์ทรงวางรากฐานไว้แล้ว สำหรับในพระราชปนัดดานั้นเล่าก็มีเป็นต้นว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบัน ผู้ทรงรักษาราชประเพณี โดยทรงได้รับความรักใคร่จากประชาชนพลเมือง และในขณะเดียวกันก็อุทิศพระองค์เองตอบแทนแก่เขาเหล่านั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ อาจทรงเล็งเห็นสิ่งที่แปลกประหลาดด้วย คือสิ่งที่อาจทำให้พระองค์ทรงรู้สึกเยาะหยัน คือในขณะที่มีผู้ระลึกถึงพระองค์อย่างรักใคร่และด้วยความเที่ยงธรรมในประเทศไทย แต่ในสหรัฐอเมริกา พระองค์ก็กลับกลายเป็นคนป่าเถื่อนที่ฉุนเฉียวง่ายและตัวตลกในละคอนเพลง

แต่ฌานต่าง ๆ ของพระองค์กลับไม่ได้นำเอาอนาคตมาให้ทอดพระเนตรเห็น ดังนั้น พระองค์ไม่ทรงคำนึงถึงอำนาจของฌานในแบบนี้ แต่ทรงเยาะเย้ยความคิดที่ว่า ฌานเป็นหนทางที่อาจนำให้ไปเกิดในสวรรค์ได้ พระองค์ทรงเป็นปรัชญาเมธีที่ชาญฉลาดเกินไปจนกว่าที่จะทรงคิดว่าการเวียนว่ายตายเกิดนั้น เกี่ยวข้องกับวิญญาณส่วนตัวที่ยังคงเหลืออยู่ ลักษณะทางจิตก็เหมือนกับลักษณะทางกาย คือย่อมเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอจากขณะหนึ่งไปยังอีกขณะหนึ่ง สิ่งเดียวที่อาจ "เกิดใหม่" ได้ก็คือกำลังแรงแห่งกรรม ไม่ว่าดีหรือชั่ว และจะคงอยู่ตลอดไป เมื่อผู้ไม่มีสติปัญญาลึกซึ้งสงสัยเรื่องสังสารวัฏ พระองค์

ก็จะเตือนให้เขาระลึกถึงคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ที่ว่า ให้อยู่ในข้าง
ปลอดภัยไว้ดีกว่า แต่พระองค์ก็ทรงทราบดีว่าคำแนะนำเช่นนี้ง่ายเกิน
ไป ซึ่งถูกดัดแปลงขึ้นเฉพาะผู้พังที่ไม่ค่อยมีสติปัญญาเท่านั้น

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ เองก็ทรงอยู่ทางด้านปลอดภัย
แต่ไม่ใช่เพื่อเหตุผลอันง่าย ๆ เช่นนั้น แต่เพื่อเหตุผลที่ลึกซึ้งยิ่งกว่า
พระองค์ทรงทราบดีว่าตามกฎแห่งธรรมชาติ ซึ่งแน่นอนเช่นเดียวกับ
กฎแห่งพีสิคซ์ กรรมทุกอย่างของพระองค์ย่อมต้องมีผลติดตามมา
แม้ว่าพระสติสัมปชัญญะของพระองค์อาจจะไม่รู้สึกถึงผลอันนี้ แต่ผล
นี้จะมีอยู่แก่โชคชะตาของบุคคลอีกหลายชั่วในพันแผ่นดินที่พระองค์
รักใคร่ พระองค์ทรงประพฤติดีตลอดพระชนมายุ และได้รับความ
นับถือจากทุกคน (ยกเว้นนางลิโอโนเวนส์) ณ บัดนี้แม้จะปรากฏว่า
พระองค์มิได้ทรงคาดคิดไว้ถูกต้อง แต่พระองค์ก็ไม่ได้สูญเสียอะไรเลย
จึงไม่มีผู้ใดอาจเปรียบเทียบพระองค์ได้ว่า ทรงเป็นนักเดินทางที่ไม่มี
สะเบียงกรังติดพระองค์.

KING MONGKUT OF SIAM

I

In 1851, when King Mongkut mounted the throne of Siam, the European powers had taken possession of large parts of Asia, and they were preparing to increase their holdings still further. He was one of the very few Asian leaders who could match the empire-builders in skill. While other rulers were either fighting hopeless battles or giving in to the conquerors, he kept his country free. While others sought to withdraw into safety by shutting out western influences, he recognized, as the Japanese were to recognize a few years later, that the only way for an Asian country to survive was to absorb these influences and modernize itself. He had seen what happened when China tried to shut out the west: almost alone among his countrymen he realized that the Chinese were really beaten in the Opium Wars; he did not believe their propaganda that they were granting treaty rights to the British only as a gracious compromise. The Siamese must not follow their example; they would have to break with the conservative isolationism of the recent past, admit foreign trade and foreign ideas, revamp their old institutions. Their future rulers would have to learn the intricacies of western thought and science, diplomacy and statecraft.

He had a sense of urgency. What western nations had taken centuries to to do, Siam must accomplish in decades. During his seventeen year reign he transformed the country's whole outlook. Establishing diplomatic relations with England, France and America he opened the land to a life-giving flow of foreign commerce. He opened men's

minds to new ideas. He set up printing presses, built roads and canals, and issued the first modern currency to take care of the requirements of his country's expanded trade. He reformed the administration, installed foreign advisers in government departments, called in European officers to improve the army and organize a police force. He reaffirmed the freedom of religion and encouraged the Christian missionaries in their educational and medical work. He improved the condition of the slaves. He insisted that the law should treat all ranks of men impartially.

His reforms constitute one of the strangest revolutions in history. They were not at all dictated by popular opinion, for there was no such thing at the time. Nor were they concessions extorted from a monarch by a group of young liberals—for he himself was both the monarch and the leader of the liberals.

The spectacle of an absolute monarch voluntarily taking such bold steps in the direction of modern democracy at a time when his subjects had never even dreamed of the idea is a paradox that bewilders a westerner's imagination. Yet it is a spectacle that fits well with the best traditions of Buddhism: he was neither the first nor the last Siamese ruler to prove himself more progressive than his subjects.

His reforms in the religious field have an even deeper meaning. Rejecting the superstitious beliefs that had attached themselves to Buddhism in the course of centuries, he preached the Doctrine in its pure form. The superstitious beliefs, he knew, would sooner or later lose their hold on the people under the impact of improved education; and it was vital that they should not carry the solid structure of Buddhist ethics down with them. He showed that the

Doctrine, if properly understood, contains nothing that is contrary to common sense or in conflict with science(A); it is primarily a moral system, thoroughly suited to modern needs.

Some day, when history adopts a more comprehensive view of the world, King Mongkut's name will rank higher than the names of the empire-builders. For the moment, however, he is hardly known in the west except in a series of grotesque caricatures presented under such names *Anna and the King* and *The King and I.*[1]

II

Prince Mongkut was born in 1804. He was a grandson of Râma I, the founder of the dynasty, and a son of Râma II, who ascended the throne in 1807. In addition to a younger brother, of whom he was very fond, he had a great many half-brothers and sisters, both older and younger, as well as a numerous company of stepmothers: polygamy on a generous scale was the custom for royalty. Prince Mongkut was the King's eldest son by the Queen. He was therefore regarded as the heir-apparent; but there was no fixed law to regulate the succession. When a ruler died the new king was chosen by the Royal Council of princes and high officials; they usually chose his first-born son by a queen, but they were not compelled to do so.

At that time Siam was rapidly recovering from the disasters of the Burmese wars which had laid the country waste a generation before.

The ancient capital, forty miles north of Bangkok, still lay in ruins. The City of the Gods, Ayudhyâ the Impregnable, had been larger than London in its day. Because of the canals that threaded their way among the tall white palaces and monasteries with their gilded spires, the Europeans who saw it in its splendour could hardly avoid calling it the Venice of the East (a *cliche* that tourist agencies have since adopted for Bangkok). Royal barges, carved in the shape of slim dragons saddled with gleaming pavilions, passed in stately procession along its waterways. In its hundred monasteries the yellow-robed monks did obeisance to the Buddha, whose images were endlessly repeated in bronze or gilded stucco. The merchants of

Europe and Asia traded in its markets, while tributary princes sent silks and jewels and golden trees in offering to its ruler. The kingdom was rich, but its armies were weak. In 1767 the Burmese captured the lovely city, stripped it of its greatest treasures, and left it a smoking ruin.

A few mouths later the Siamese drove out the invaders, but they did not attempt to rebuild the old capital. Instead they founded a new one, farther down the river at Bangkok. First on the right bank and later on the left, palaces and monasteries began to rise, their architecture reproducing the remembered glories of the past. Massive white walls supported tier on tier of tile roof which overlapped one another like the bright-colored capes of some fantastic cloak. Huge gilded cobras writhed along the ridge-poles or swooped down upon the gable ends to terrify evil spirits. Artists, painting the interior walls in rich and sober colors, created timeless landscapes in which the Buddha received the homage of princes who wore the costume of the Siamese court, while the heroes of Sanskrit poetry sat serenely in palaces that were the very image of those now rising in the new City of the Gods. Boat after boat came down the river laden with treasures that had been hidden from the invaders, raft after raft bearing huge old statues of the Buddha rescued from the ruined cities. Most of the ordinary people lived in floating houses built of woven bamboo or paneled wood, the gable ends reproducing in humbler convention the protective cobras of the mighty. These floating houses were comfortable and convenient, for in the fierce heat of the tropics there was always at least a little breeze on the water; the river was a ready-made laundry, bathroom, and highway; and the people were

amphibious, learning to swim and paddle a canoe almost as soon as they learned to walk.

At that time Siam was still a mediaeval country with little interest in the outside world. Wars at home, plus the French Revolution and its succeeding troubles in Europe, had brought to a standstill her once-thriving trade with Britain, France and Holland. She remembered almost nothing of those old contacts except how to cast cannon and use musketry, how to make up one or two medical recipes, and how to prepare a certain kind of French confectionery. She had no diplomatic relations with any country except China, no commerce with any countries but China and India. There was not a single pure-blooded Siamese who could speak any European language, while the only European residents were the French missionaries and a handful of Portuguese traders: the American missionaries did not arrive until 1828. When commercial relations with Europe were at last resumed, progress was slow, and the first British trade missions that arrived were not able to accomplish much.

As there were few roads people relied for the most part on water transport—the rivers of the country supplemented by a vast network of canals. Medicine consisted chiefly of herbal remedies coupled with sorcery, while circulatory and nervous disorders were treated with skilful techniques of massage. Notions of geography and astronomy were based on the traditions of Indian myths. There were no universities, and no schools outside the monasteries. Printing was unknown, books were scarce and expensive, for they existed only in the form of palm-leaf or paper volumes laboriously copied by hand.

Most people certainly believed in rebirth. Not only

human beings, but all living creatures, were subject to it. The actions, good or bad, of any creature in this life would determine his status in following ones. Neither demons nor gods were immortal: they have once been men, and were now undergoing temporary punishment or reward for actions in some past life. The chain of rebirths would go on endlessly: the creature who was an animal today might raise himself by good actions to be reborn as a prince in some future life, while today's god, if he behaved badly, might be reborn as a pauper's child or cripple. People who wished to store up a credit balance that would entitle them to a fortunate rebirth performed *acts of merit*, each of which had a predetermined value—so much for endowing a monastery, so much for presenting food to monks; so much for freeing a caged bird, so much for giving alms to a beggar. But if Buddhism, with its countless opportunities for merit-making, took care of the future life, there were the everyday problems of present existence to be faced—getting money, warding off accident and disease, softening the heart of the beloved. These matters were controlled by myriads of unseen spirits who haunted land and sea and sky. There was a spirit in every tree and rock, in every pool and stream, in every cloud and star. Spirits caused rain or drought, good crops or bad, success or failure in love and gambling and warfare. Though their malice was easy to incur and hard to escape, they could be placated with offerings of food and flowers or coerced with spells. Today only the simple take such spirits seriously; but in those times nearly everyone, no matter how cultivated, believed in them and devoted much effort to their propitiation.

The Siamese were then, as they are now, adherents

of the form of Buddhism called *Theravada*, the Doctrine of the Elders (less correctly known as *Hinayana*, the Lesser Vehicle). It is often described as a *religion without a God*; and in fact it is an ethical and psychological system in which no Deity has a significant part. It has one aim and one only: to abolish suffering. It proposes to do so, not by the aid of divine intervention, but by purely human means: that is, by examining the law of cause and effect, and acting accordingly. The causes of suffering are craving, malice and ignorance; if they can be eradicated, suffering will disappear. The remedy sounds simple, but no one supposes it is easy to apply. On the negative side, all Buddhists are expected to avoid the five sorts of bad conduct; taking life, taking what is not given, sexual misconduct, false speech, and all kinds of intoxicants; on the positive side, they should practice self-restraint, tolerance, and kindness to all living creatures. This is a kind of minimum standard. Few laymen have any means of taking a direct part in the struggle against ignorance, but they can all take an indirect part in it by helping to support the monks, who are more especially charged with that task.

The rules of the monkhood include not only the minimum standard, but a great deal more besides. Family ties, earning money, and all the innocent pursuits of daily life are permissible and necessary for the laity; but things of this sort would distract the monks from their assigned tasks. They are bound to lead a life of celibacy and strict discipline, and to rely for food and shelter on the alms offered them by the laity. Like a modern university which engages in both education and research, they divide their duties: some of them specialize in studying Pali, the

language of the scriptures, mastering the Doctrine, and preaching to the public; others in perfecting their own minds for spiritual leadership by special techniques of meditation.

On the whole, over the centuries, they performed their duties faithfully in the lands where the Theravâda flourished—Ceylon and Burma, Cambodia and Laos. But sometimes, in one or another of these countries, the monkhood became dislocated and stood in need of purification. Something of this sort had recently occurred in Siam.

The war with Burma had caused inestimable disaster. The old capital, Ayudhyà, had been the chief seat of monastic learning; and when it was destroyed in 1767, most of its monasteries, together with their books, went up in flames. The monks scattered and took refuge where they could; and since a starving population could hardly practise regular almsgiving, they were forced to seek their livelihood by other means. Some went to work in the fields or the forests; some sold charms and love-philtres for money; a few, in desperation, even turned to robbery.

Eventually order was restored, almsgiving was resumed, and the new capital was well—provided with monasteries. Slowly the damage that had been done to the monkhood began to be repaired. Though learning was neglected in most of the monasteries, there was still a sufficient nucleus of monks who were deeply versed in Pali to undertake the huge task of reconstructing the scriptures; they knew long passages by heart, and they were able to consult fragmentary manuscripts that survived in provincial centers. Meditation was practiced less to clarify the mind than to gain supernatural power; yet though the aim had gone wrong, there were a great many monks who still understood the technique,

living as hermits, submitting their bodies to ascetic rigours, and taming with their gentleness the birds and timid deer of the forest.2

* * * *

Ever since he could remember, the monks were a part of Prince Mongkut's life. Early each morning a long line of them, clad in yellow robes, entered the gate of the palace and stood in silence while food was placed in their alms-bowls; often the King served the bowls with his own hand. Whenever there was a ceremony at the palace—and that was very often—a chapter of monks were invited to dine, around eleven o'clock in the morning, since the monastic rule forbids eating after noon; and facing each monk sat a prince, in an attitude of respect, not eating anything himself, but making sure that his reverend guest lacked nothing.

The monkhood was one of the centers about which Siamese cultural life revolved; the aristocracy was the other. The princes and high officials were patrons of architecture and painting, music and ballet. Cunning artisans made furniture for them, carving or painting it in neat wildernesses of flowers and tendrils, or inlaying it with mother-of-pearl. For the dancers they fashioned costumes stiff with embroidery, and masks of papier-mâché, handsome, terrifying or whimsical. Scrupulous workmanship and a sure sense of design marked all the paraphernalia of princely life —from niello bowls to gold jewelry accented with rough gems, from palanquins and howdahs to gaming tables and chessmen. The ladies of the palace, hidden away from the sight of all men except their lord, beguiled their uneventful leisure with graceful pastimes. They accompanied their

singing with instruments of music no less lovely to look at than sweet to hear. They carried the domestic arts to an unheard-of virtuosity, weaving and embroidering delicate cloths, preparing exquisite foods, devoting a whole day to the making of intricate flower-structures whose beauty must soon fade in the cruel heat.

In theory the King of Siam was an absolute monarch, the Lord of Life, and all his subjects were his chattels, to dispose of as he wished. All who approached him, whether ministers or slaves, crawled on knees and elbows, reverently keeping their heads at a lower level than the August Feet. Even people passing by the palace gates made a respectful obeisance. The king seldom left the palace, and when he did so the people were forbidden to look at him. When proceeding by land, he rode on a magnificently-caparisoned elephant, or else in a gilded palanquin carried by a dozen men. When he alighted, he was shaded by a magnificent ceremonial parasol of silk at the top of a long pole carried in the hands of an attendant. When proceeding by water, his barge, carved in the shape of some mythical animal, was propelled by eighty or a hundred paddlers, and escorted by scores of other barges carrying splendidly-dressed officials.

Yet he was much less absolute in reality than in theory. This reality was deeply rooted in the traditions of the Tai, who have ruled Siam since the 13th century, whereas the theory was inherited from the Cambodians, who ruled it before them.

The Cambodians, at the time they conquered Siam (11th century), were mainly followers of the Hindu religions, which differ from Buddhism on the most essential point: they are dedicated to the service of the gods. The

King, reigning in his splendid capital at Angkor, was himself a god, an incarnation of Shiva, Vishnu, or another. The cult of the God-King was the central fact of Cambodian life, the object of vast programmes of temple-building, the spiritual power that held the kingdom together. Royalty and the Brahmins shared the power and the glory between them, supported by a system of castes in which the rest of the population had no function except to serve them. The Brahmins, rich with the heritage of Sanskrit learning were the statesmen at the highest level, the priests and astrologers, the doctors and jurists, the philosophers and poets, the leaders in the arts, the interpreters of the will of the gods. Such was the system the Cambodians imposed on their empire, though it naturally could not operate as intensively in the more distant provinces as in Cambodia itself. Most of the educated population of Siam at that time were of Mon race; and the Mons, being Buddhists, would hardly take questions of caste as seriously as the Brahmins.

The Tai who have given their name and their language to the modern Siamese. were comparative newcomers. They had been drifting in from China, where they contituted a large non-Chinese minority. They were sturdy people, brave in war and good-natured in peace, quick-witted, and not to be overawed by displays of pomp. Traditionally they were organized into small autonomous communities, paternalistically ruled by feudal lords with the consent of the governed. Each community was a close-knit unit, whose members had a strong sense of mutual dependence and loyalty.

Seeking richer lands and freedom from Chinese domination, many of these Tai communities moved into

Southeast Asia. Settling in the outlying provinces of the Cambodian Empire they were ruled by Tai lords as vassals of the suzerain power. They were worshippers of ancestors and nature-spirits, but under the influence of the Mons they became staunch supportors of Theravāda Buddhism: its gentleness and common sense appealed to them.

In the 13th century two Tai lords, who lived in the region of Sukhodaya in central Siam, renounced their allegiance to Cambodia and declared their independence. In the next generation, under the warrior-king Rāma Kamhèng the Great, the Tai kingdom expanded rapidly, and by the end of his reign it included most of Siam. The Tai kings of Sukhodaya seem to have been rather easygoing, liking to circulate among their subjects on familiar terms; at any rate they regarded themselves as fathers of their people, no less deeply concerned for their welfare than a father is for the welfare of his children. There was a practical advantage in this too: except for the home provinces, they ruled the kingdom through a system of vassal lords, whose friendship and loyalty it was essential to retain.

By the end of the 14th century, the centre of power in Siam had shifted from Sukhodaya to Ayudhyā. Here the aristocracy, though nominally Tai, were of mixed blood and their patterns of behavior were very different from those of Sukhodaya. The differences increased when they conquered Cambodia and appropriated many of its royal traditions to their own uses. They remained faithful to the Theravāda, but took over a large body of Brahmin ceremonial for secular purposes. Pali remained the language of religion, and Tai the language of ordinary life; but quantities of Cambodian and Sanskrit words were incorporated

into the the language of the Court and the administration. The vast store of Sanskrit learning available to the Brahmins concerned matters that the Theravāda monkhood considered to be *inferior sciences*, perhaps not intrinsically false, but misguided in purpose, for they were of no direct help in the great task of putting an end to craving, malice and ignorance. The king, however, had to govern the country, and it would have been difficult for him to take so detached a view. So he made full use of the knowledge and experience of the Brahmins, supporting then handsomely, though reserving his greatest generosity for the Theravāda. With the Brahmins exercising so large an influence in secular matters, it was inevitable that they should have some effect on religion. The people in general, while professing Buddhism, were incurably attached to their old nature-spirits; and they could see no objection to adding Shiva, Vishnu, and the rest to the list of beings that required to be worshiped.

So it came about that the King of Siam, though himself a Buddhist, was regarded as the incarnation of a Hindu god, and surrounded with Brahmin ritual.

This ambivalent conception of kingship, which has been a source of bafflement to foreign writers, was still intact when Prince Mongkut was born. But the Brahmins no longer had very much to offer in support of the principle of absolutism. By this time they had little learning and less ability. Practically all they could do was to cast horoscopes and perform impressive ceremonies, though these things were not negligible as long as people believed in them.

While the mongkood stood aloof from politics, there

would be trouble if the monarch were foolish enough to interfere improperly in their affairs. In 1782 a king who tried to make them submit to some eccentric regulations was deposed, since his actions showed that he was mentally unbalanced.

King Rāma I, who was whosen to succeed him, was thoroughly aware of the limitations an absolute monarch should impose on himself. So was his son, Rāma II, as the following story will show.

At the edge of the city there was an establishment of the Forest-Dwelling monks, called the "Monastery of the Anchor-Stones in a Row" (Wat Smorai), because of the stones set up alongs the shore in front of it for people who wanted to moor their boats. The Forest-Dwellers had an exaggerated respect for all forms of life, and would not even allow the trees in their precinct to be pruned. On one occasion, in preparation for a state visit the King was scheduled to make, an officer proposed to cut some branches to make room for the passage of the ceremonial parasols. When the Abbot demured, the King sustained his objection and told the officer to desist. Later on, as we shall see, Prince Mongkut was to spend many years as that same Anchor-Stone Monastery.[3]

* * * *

He was still a small boy when he was introduced to public affairs. The Mon people, who had formerly been so important in Siam, had by this time largely been absorbed by the Siamese, but there were still communities near Bangkok where Mon was spoken. In Lower Burma another Mon state had survived intermittently until more recent

times, but the Burmese at length extinguished it, and a large number of its people fled to Siam to take refuge with their kinsmen there. The little Prince was sent with one of his uncles to welcome the refugees to their new homes.

At the age of fourteen, in accordance with custom, he entered a monastery as a novice, to familiarize himself with religious practices and learn the rudiments of Pali. His novitiate, which lasted seven months, was passed at the Great Relic Monastery, a large establishment in the centre of the town not far from the main gate of the Grand Palace.

After that the King took personal charge of his education. Rāma II was the leading poet of his day, and he aroused a love for language and self-expression in the boy, laying the foundations for the clear and forceful literary style he later developed. At the same time his uncles gave him instructions in statecraft. The King always more interested in literature than in government, had long since turned over most of the affairs of state to one of his sons by a non-royal wife, an elder half-brother of Prince Mongkut.

So far as possible it was the custom, then as now, for any young man who has passed his twentieth birthday to become a monk for a certain period of time, with the intention of gaining a more exact understanding of the Doctrine which would later serve to guide him in secular life. Prince Mongkut by the time he was twenty was already married and had two children, but in accordance with custom he left them and assumed the yellow robe. In doing so he put aside his titles and even his name; like everyone else entering the order he was given a Pali name preceded by the word *bhikkhu*, mendicant.

Prince Mongkut — for convenience, we shall continue to refer to him by that name — doubtless intended to remain a monk only a few months, but an unforeseen event changed his plans. A fortnight after his ordination, King Rāma II suddenly died. The Royal Council, meeting to choose a successor, unexpectedly passed over Prince Mongkut, on the grounds of his inexperience in government, and chose his elder half-brother instead. The latter, who thereupon mounted the throne, is known to history as Rāma III.

It is sometimes said that Prince Mongkut, believing the Council had acted under pressure, felt cheated; but there is strong evidence that he recognized the wisdom of the decision and yielded voluntarily. In any case he decided to remain a monk for an indefinite period, protected, if need be, by the yellow robe from the dangers of politics. As it turned out, he did not return to lay life until twenty-seven years later, when Rāma III died and he succeeded to the throne in his place.4

III

A WESTERNER might suppose that such a long withdrawal from the cares of ordinary life would be the worst possible preparation for a ruler. On the contrary, it gave him an acute sense of reality and a knowledge of people he could not possibly have got amid the artificialities of palace life. The monkhood is a startlingly democratic institution. Its members are drawn from all levels of society, and distinctions of rank depend on function and seniority rather than birth or worldly position. To follow the Discipline strictly, the monks must not only abstain from stealing, lying and idle talk, taking life, handling money, indulgence in sex, intoxicants, luxuries and frivolous amusements; they must also obey no less than 227 rules that govern all the minutiae of daily conduct and manners. They can have no possessions except the yellow robe, the alms-bowl, and a few personal necessaries. They get their food by going forth in the morning, travelling with downcast eyes on foot along the road or by canoe in the canals, pausing when invited by a householder who offers to fill their alms-bowl.

Such a discipline as this leaves its stamp on a man's character. Prince Mongkut learned at first hand the meaning of humility and self-abnegation, the meaning of loyalty and friendship. In accordance with the usual practice, he made long pilgrimages on foot to different parts of the country, living on such food as the peasants and fishermen put into his alms-bowl. His travels gave him a knowledge of geography that was rare in those days of poor communications, while his friendly talks with the

people gave him an insight into their minds and needs such as few rulers ever attain.

In his monastic career, religious fervor and restless energy spurred him on; but common sense and a rather skeptical mind guided him. The Anchor-Stone Monastery, where he took up his residence, is known today as Wat Rājādhivāsa. It is stuated on the left bank of the river in a populous section of Bangkok; but the city was much smaller then, and the monastery stood far from its centre, in a quiet wood. In taking up his residence among the Forest-Dwellers he was following the usual custom of princes; those intending to stay only a few months in the order could hardly hope to learn very much from the Town-Dwellers, who specialized in teaching Pali and expounding the scriptures. The Forest-Dwellers, on the other hand, specialized in exercises of a different sort, which a diligent pupil could learn rapidly and so acquire techniques that were supposed to assure success in all sorts of undertakings.

The process is usually called "meditation" in English, but it is really a great deal more than that: it is an orderly system of breath-control and other exercises leading progressively to mental concentration, absorption, and insight that enabled the Buddha himself to gain Enlightenment and to formulate the Doctrine. But that was far away and long ago: the Buddha lived in northern India, in the 4th century B. C. In 19th-century Siam its aims were less sublime.

The young monk worked indefatigably. He visited other monasteries and took instruction from the most competent masters of the different techniques of meditation. In due time he himself became an acknowledged expert in the

exercises. Without any doubt they sharpened his mind; but where were the supernatural powers they were supposed to confer?

He determined to learn more about the history of the system, and its place in the Buddha's teachings. His companions at the Anchor-Stone Monastery could not inform him; they disdained intellectual processes and the study of texts.

He therefore went to the Great Relic Monastery and entered the school of Pali studies. In due course he learned the answer to his question: the Buddha taught meditation for the purpose of clarifying the mind, gaining a deeper insight into reality, and achieving complete detachment. To use a term that is more familiar to us, is was a kind of self-imposed psychoanalysis; but it was a great deal more besides — a means of arriving rapidly at conclusions and then testing them, going back step by step to make sure that the logical sequence was complete and coherent.

At the end of three years the Prince passed his examinations in Pali and received a degree; by his time he not only had a thorough command of the language, but an intimate knowledge of the scriptures as well.

His half-prother, King Rāma III, was a pious man who took a great interest in the affairs of the monastic order. Glad to recognize the Prince's outstanding scholarship, he placed him at the head of the Board of Pali Examinations. In effect, since Pali studies involved the interpretation of the Buddha's word, that meant assuming a certain degree of control over the religious instruction of the entire monkhood.

In spite of his successes, these were years of inward spiritual distress for Prince Mongkut. His studies had

shown him that the scriptures contain a wide variety of teaching; perhaps he already felt there was a certain inconsistency in them. One thing at least he was sure of; the Siamese monkhood as is was in those days was a sorry representative of the devoted community the Buddha himself had organized to carry on his Teachings. The rites were observed in a mechanical and sometimes slovenly way, discipline was lax, many monks were corrupt, and few of them cared for scholarship. He thought of quitting the order altogether: was it not a travesty of the Doctrine for him to remain among men who gave it only lip service? In an agony of doubt he went with candles and flowers into the monastery hall, where a great gilded image of the Buddha, remote but gentle, gleamed in the semi-darkness. Here he offered flowers and incense, beseeching the spirits of heaven to send a sign to guide him.

These spirits were ancient Hindu divinities who, according to the accepted helief, had long ago been "converted" to Buddhism; they had dwindled to the status of something like angels who merely expedite the operation of the laws of nature in deserving cases. They were therefore very different from gods like Shiva and Vishnu, who retained strong personalities of their own and were object of worship by the Brahmins and their followers. It is hard to say exactly what the Prince thought of them at the time. Perhaps, like everyone else, he believed in them and hoped they would answer his prayer. But in later life he considered them to be merely abstractions, symbols of one or another aspect of the human being who addresses them. His studies must already have shown him that this was a possible interpretation. It may be, therefore, that he was not really praying at all, but rather performing a ritual intended to calm his

mind, refine his understanding, and strengthen his resolve.

A few days later, having heard of a certain Abbot who was considered to be an authority on matters of doctrine and discipline, he went to see him and was much impressed with what he learned. The Abbot was a Mon, who had been ordained in Lower Burma and later moved to Bangkok; the Mon brotherhood, not having been disrupted like the Siamese, remained more faithful in carrying out the ancient rites. The Prince resolved to follow all their practices with the greatest strictness, even in such small details as the pronunciation of Pali words and the manner of wearing the yellow robe. He could not do so at the Great Relic Monastery, for the regulations were different there; so he returned to the Anchor-Stone Monastery where the individual monks were allowed greater freedom.

The Mon brotherhood were very particular about the ordination of a monk: it had to be performed in a consecrated place, and any piece of land might be subject to certain disabilities. Water was a different matter, and an ordination duly performed on a floating raft was of unquestionable validity. Prince Mongkut was not quite sure that his own ordination was valid; so he caused a raft to be moored in the river in front of the monastery and there had the ceremony performed again.

He was no less preoccupied with monastic discipline. There was a good reason for every one of the 227 rules of conduct, and no matter how inconvenient they might be, a monk should never infringe them.

Necessary as such formalities were, he realized there were more important things. If it was wrong to break one of the minor rules, it was far worse to infringe the major

rules that forbade self-indulgence. Above all, a monk should not be satisfied to work only for his own salvation. Avoiding evil was not enough. He should set an example of virtue and kindness, wisdom and scholarship, and constantly help others—both monks and laymen –in the struggle against craving, malice and ignorance.

Prince Mongkut had about thirty disciples, both monks and novices, to whom he gave regular instruction. Some had followed him from the Great Relic Monastery, some had more recently attached themselves to him. In addition, a good many laymen formed the habit of coming to hear him preach.

His disciples in the monastery lived according to the strictest discipline; they studied the Doctrine in all its phases, examining every part of it to be sure they interpreted it rightly. Before teaching to them the higher stages of meditation he required them to understand its real purpose. The example he constantly held before them to imitate was the monkhood in the days of the Buddha himself.

One of the customs of early Buddhism appealed to him— the making of long pilgrimages to carry the Doctrine to the countryside. It is rather difficult for us in the 20th century to appreciate how necessary that was. If we have a message to impart to a whole population, we can reach them quickly by radio and newspaper. If personal pressure is needed, we can go by plane or motor to the chief cities and address massed audiences through loudspeakers.

Prince Mongkut, like the Buddha before him, had no such resources. He went from village to village, stopping often to exchange ideas with the local monks,

and preaching to the people in simple terms they could understand. Travelling on foot or by canoe, alone or with a few companions, there was no outward sign to distinguish him from the humblest members of the brotherhood. He often visited the old capital, Ayudhyā; he made trips to all the provinces that were not too distant; and he even went to Sukhodaya, over 200 miles north of Bangkok. There, one day in 1833, he discovered among the ruins two great blocks of stone that had been set up by Rāma Kamhêng, the great 13th-century Tai ruler. One was a throne or judgement-seat; the other was a shaft inscribed with a long text in archaic letters. He had them both brought to Bangkok; he placed the stone seat under a huge tamarind tree at the Anchor-Stone Monastery, and often used to sit on it when expounding the Doctrine; the inscription, as we shall see, became a guide to his conduct many years later when he succeeded to the throne.

The King, though he did not like Prince Mongkut's insistence on following the Mon manner of wearing the yellow robe and carrying the alms-bowl, was deeply gratified at the progress he had made in improving discipline and raising the standard of scholarship. He therefore decided to give him a monastery of his own, where he could exert influence more widely.

The monastery he selected for the purpose was the "Excellent Abode" (Wat Pavaranivesa), founded a few years before by one of his uncles. The founder died before the monastery was finished, and for a time it remained almost uninhabited, having a community of no more than five monks. The King completed the construction, and added a two-storeyed residence of European style for the new Abbot; and on January

11, 1837, Prince Mongkut, seated in a stately barge hung with a red canopy, escorted by several other boats occupied by his retinue, was conveyed to it.

This water-procession was formed up by the King's direct command with every mark of honour pertaining to the rank of the heir to the throne. The more capable of his sons had died; and it is said that he used the occasion to symbolize his recognition that when he himself should die Prince Mongkut would be the proper person to succeed him on the throne.

As Abbot of the Excellent Abode, Prince Mongkut was in a position of great influence in the monkhood. Several of his disciples from the Anchor-Stone Monastery joined him. and with them as a nucleus he founded a special group or "sect" to spearhead the reform movement in the order. In the technical sense, it was not yet a separate sect; but it eventually became one. Its name, Dhammayutta, was a constant reminder to its members that they were to *adhere to the Doctrine*. They rejected all practices that had no authority other than custom. They accepted all canonical regulations, not merely following them mechanically, but endeavoring to keep their significance ever present in consciousness. They were expected to understand the formulas they recited, the reasons for the rules they were subject to, and the meaning of the acts they performed. In short, the Doctrine they were to adhere to was the Doctrine exactly as the Buddha had taught it, stripped of all apocryphal additions. Prince Mongkut did not expect them to follow his lead with blind obedience; in any matter of doubt, if they began with an open mind, an objective study would lead to the right answer.

The most essential thing for all of them was a thorough knowledge of the scriptures. Prince Mongkut instituted a school of Pali studies at the Excellent Abode, obtaining the cooperation of the best scholars in the kingdom. Unfortunately the texts they had to work with were both defective and incomplete; despite the most earnest efforts, it had not been possible to replace in full the manuscripts lost in the destruction of Ayudhyā.

From time to time a religious mission would be sent from one Theravāda country to another to give help, or to seek it. There had been numerous exchanges between Ceylon and Siam in the past. In the 14th and 15th centuries, when Ceylon was considered the fountainhead of the purest Doctrine, Siamese monks went there to study and later returned home to preach; in the middle of the 18th, when the Sinhalese brotherhood had beed badly dislocated, Siamese monks went to Ceylon to help re-establish it.

In 1840, five Sinhalese monks arrived to pay homage to the principal Siamese sanctuaries. As Pali was the only common language by which they could communicate with the Siamese, they were lodged at the Excellent Abode. Prince Mongkut talked with them constantly, informing himself about all the traditions of the Sinhalese order. He then sent a mission to Ceylon, consisting of five monks chosen from among his own disciples. They spent a year there, inquiring about the condition of Buddhism and collecting materials for the revision of the scriptures at home. When they returned, they brought forty volumes of the scriptures with them. The next year another mission went to Ceylon to give back these volumes and to borrow thirty others. On their return to Siam in 1844 they brought with them

a large party of Sinhlaese monks and laymen, who took up temporary residence at the Excellent Abode. As a result of his discussions with them, Prince Mongkut began a copious correspondence with the most learned members of the monkhood in Ceylon on all points of doctrine and discipline. In the course of time the Sinhalese tradition succeeded in tempering his attachment to the Mon practices; both together helped him to revert to the pure Doctrine of the Buddha.

The huge work of textual revision occupied the leading Pali scholars of Siam for over ten years. As the different sections of the scriptures were completed, they were copied in manuscript. In Siam at that time Pali texts were written in Cambodian characters, and the usual practice was of course followed in the official copies that were now made. Prince Mongkut, however, having observed how easily the Cambodian characters could be misread, invented for the use of his own followers a script based on the European alphabet and caused several Pali texts to be printed in it on a press that he installed at the Excellent Abode. This was the first printing press in Siam to be used for Buddhist purposes; until then the only presses were those belonging to the Christian missionaries.

At that time only a very small part of the Pali scriptures had been translated into Siamese. The King desired a complete version to be made, and the project appealed strongly to Prince Mongkut, who wanted the people at large to understand the Doctrine. Accordingly the work was undertaken, but it was many years before it reached completion.

While he was still at the Anchor-Stone Monastery,

he had become acquainted with Monseigneur Pallegoix, the French bishop whose parish was located nearby. The bishop, who spoke Siamese fluently, taught him Latin and discussed the Catholic religion with him. In return, he taught the bishop Pali and helped him in composing his monumental Siamese-Latin-French-English dictionary. Despite their basic disagreement on dogma, these two men had the greatest respect for each other, and remained friends until the bishop's death in 1862.

At the Excellent Abode he came into contact with the American Protestant missionaries, in particular Dr. Caswell, Dr. Bradley, and Dr. House. He took up the study of English with them, and learned to speak and write fluently, if not very correctly. The missionaries helped him in the study of modern science, especially geography and astronomy in which he was passionately interested; they stimulated his curiosity about comparative religion; they lent him books. He sent abroad for more books. which he read eagerly and discussed with them. He saw much that was good in Christianity, for its ethics were surprisingly close to the ethics of Buddhism; but some of its dogmas, and particularly its conception of God, gave trouble. The missionaries' reports list some of the awkward questions the Siamese put to them: "Will God pardon a murderer, and reward him like a virtuous man? If so, he is not just. If God is the father of all men, why did he not reveal his will to eastern as well as western nations? If miracles were worked to convert your forefathers, why do you not work miracles to convert us? You say that God will be angry with those who do not believe you; is he a good God if he gets angry? How are we to know that your books are true?

You tell us so, and we tell you our books are true; and why do you not believe us, if you expect us to believe you?" Prince Mongkut thought a great many of the stories in the Bible were "contrary to common sense." More than once he said to his Christian friends: "What you teach people to do is admirable, but what you teach them to believe is foolish."

But if there were foolish stories in the Bible, were there not just as many in the Buddhist scriptures? The Buddhist commentators conceived of the earth as a flat disk surrounding a central mountain on which the gods dwelt; was that not just as contrary to science and common sense as the Biblical account of the Creation? The absurdities ought to be rejected and the real Doctrine preserved. A critical study of the texts, not in the spirit of faith, but in the light of reason, provided the means of doing so. It was plain enough that they contain two very different veins of thought.

One of them based mostly on commentaries, is simply pietistic. In it the Buddha appears to be a kind of super-god who performs stupendous miracles, flies about in the air, converts myriads of gods to his Doctrine, teaches his disciples charms to tame demons. The righteous worship him with an emotional extravagance in which blind faith crowds out reason.

The other vein of thought is humanistic and rational. The Buddha is a human being, a wise and gentle teacher who has developed his own mental powers to an unusual degree, without the slightest recourse to supernatural aid. The timeless cure for suffering he expounds is virtue and common sense carried to their logical conclusion. The

underlying philosophy is both rational and coherent. Suffering is caused less by material troubles than by mental attitudes. Craving and greed, hatred, malice, anger and cruelty, ignorance, superstition and sloth—if things can be brought under control, suffering will be alleviated; and if they can be totally eradicated, suffering will disappear altogether.

But what of belief in transmigration, which seems so fanciful to western minds? It pervaded Indian thinking: according to the Brahmins, the soul was eternal, and would successively inhabit all sorts of bodies until sufficiently purified to be absorbed into the Absolute. The Buddha did deny transmigration, but not rebirth and as he flatly denied the soul it is clear that he understood this very differently from the Brahmins. The law of impermanence applies to all living beings—men, animals, gods, and any other conceivable category. No individual is an enduring entity. Each is a compound, a putting together, of elements such as form, matter, perception, and so on; in each individual, without any exception, the relation of the component parts, constantly changing, is never the same for any two consecutive moments. No sooner has separateness, individuality, begun, than dissolution, disintegration, begins too. It follows that personality is a mere figure of speech, and the soul an illusion. Yet that does not mean in the least that good and evil are ineffective; somehow or other, though it is not always perceptible, every deliberate action brings its resultant fruits Very likely these results will come in the course of the present existence, if not in the form of wealth or poverty, success or failure, then in the form of mental tranquillity or anguish; but in any case, though there is not a "soul" to be reincarnated, the energy of past action, good or evil,

continues like a stream to give results, pleasant or painful in a future rebirth. If gods exist, the law of impermanence applies to them no less than to any other living being ; and so they are of no particular importance. Prayers for divine intervention are both useless and distracting. Simple minds could not easily grasp this philosophy while the Buddha, who knew that teaching was useless unless it was adapted to the capacity of the listener, did not insist when he could not be understood ; and for the generality of people he tirelessly repeated the great teaching on the four divine abidings—to practise loving-kindness to all living beings, to be compassionate with others' sufferings to take joy in the joys of others, and to have equanimity in situations where it is impossible to effect any change.

In passages where this type of thinking predominates, the Buddha's own words are faithfully recorded. They have the ring of truth; they are the words of a supremely wise man. How could the same man have given his assent to the follies of the other passages ? Prince Mongkut had seen how easy it is for mistakes to creep into manuscripts, and he knew that four hundred years had elapsed between the Buddha's lifetime and the writing of the scriptures—four hundred years during which the teachings had been passed down from generation to generation by word of mouth. The monks entrusted with this huge task of memory had done their best ; but commentaries and illustrative material from popular sermons also had to be remembered, and some of this material might easily get mixed in with the real teachings and eventually be mistaken for an integral part of them. Such interpolations, no matter how innocently made, threatened to undermine the Buddha's

true meaning. And the copyists' errors, multiplying over the centuries, had further confused it.

In a touching passage, which was surely genuine, the Buddha had authorized a certain scepticism to be based upon individual experience. He had begged his disciples not to accept any belief merely because it was handed down by tradition or preached by some respected teacher—even himself; they must test every belief with their own practice and realization.

This was the criterion Prince Mongkut and his followers used, and the reconstruction of the true Doctrine followed naturally. The miracles were sometimes exaggeratcd. The accounts of gods and demons over-emphasized. The cosmography a mere metaphor. The Jâtaka tales (admittedly non-canonical, but widely preached), in which the Buddha was supposed to have related some five hundred and fifty of his previous births. were really ancient legends, used by the early monks to point a moral. (B).

Prince Mongkut had an adroit method of showing up the absurdities without casting doubt on the genuine passages. According to some of the commentaries the Buddha was five or six times as tall as other men. If the Prince had simply asserted that that was nonsense, he might have offended many good people without convincing them. Instead he pointed to the scriptures, which relate that the Buddha often entered the houses of ordinary people, and also once exchanged garments with a disciple; if he had been so huge, he could not have done these things.

When the errors were stripped away, the Doctrine re-emerged in all its beauty. It was this Doctrine to which the reformed sect must adhere. A particular way of wearing

the yellow robe, a particular way of carrying the alms-bowl these were the external badges of the sect; but infinitely more important were devotion to learning, freedom from superstition, zeal for restoring the great ethical and moral principles to their proper place. In this sect there was no selling of spells and love-philtres, no casting of horoscopes, no propitiation of the ancient earth-spirits. In this sect there was no miming of the Jâtaka stories, which had long been a popular attraction for the laity at monastery festivals. Parables and metaphors were carefully distinguished from statements of fact. The Buddhist ritual was purged of all traces of Brahminism, which the sect bluntly equated with superstition.

Prince Mongkut and his followers gave morality a fresh meaning, making its most serious aspects known to the people at large in terms they could easily understand—this Buddhism was to be the heritage of the whole people, not merely of the monks. The services had formerly consisted only of Pali chanting that few laymen could understand; the new sect added sermons in Siamese. They attracted crowds of listeners. Again and again they preached the five main precepts for laymen—abstention from: taking life, taking what is not given, sexual misconduct, false speech, and any sort of intoxicant. They urged both monks and laymen to realize the necessity of self-restraint, kindness, and tolerance in daily life.

By his judicious selections and rejections, Prince Mongkut had created a new Buddhism—or, as he more modestly thought, revived the original Doctrine. He was fond of saying that there is nothing in it that conflicts with modern science. He could point to the laws of physics to

show that given causes produce given results. If these laws govern the material universe, is it not reasonable to assume that similar laws govern the moral domain, so that every deed, whether good or evil, is inevitably followed by its appropriate consequence ? Though there is no soul to transmigrate yet due to the energy of action there is rebirth. Such conceptions were difficult for ordinary people; and to them if they had any doubts about rebirth, he gave the simple answer the Buddha himself had given :

"As a leaf you are now withering away.
While waiting about you are messengers of death,
Nigh departing, at the gate of death you stand
But provision for the way has not been made by you."
(Dhp 235)
"Be alert! And be not negligent!
According to the Dhamma lead your life!
For those who by the Dhamma lead their lives
Happiness is theirs in this world and the next (Dhp 169)

The new Buddhism made a sharp distinction between different kinds of supposed acts of merit. A few were utterly wrong, as when misguided zealots killed themselves or cut off a finger as a sacrifice to the Buddha: these it roundly condemned. Many were harmless, such as building miniature pagodas of sand or carrying Buddha images in procession: these it tolerated as reminders of the Doctrine. But above all it encouraged acts of merit that were of real social value; while only the rich could afford to build monasteries and hospitals, the poor could bridge a stream with a few bamboo poles or remove sharp thorns from a public path; all could give alms, in proportion to their means, in money or in service; all could practice kindness and self-restraint.

The mature Abbot of the Excellent Monastery, resolute in his principles and gently scornful of superstition, was a very different man from the unhappy young monk who had made an offering to the spirits of heaven and asked for a sign to guide him. He knew now that the only sure guide is man's own wisdom. His Christian friends had once thought they were on the point of converting him; but his sceptical nature would never have allowed him to accept any religion that relied on divine revelation rather than human reason. In his view, faith was rather a hindrance than a help to virtue—but if other people found that faith helped him to be good there was no great harm in it. So he gave the missionaries every facility for doing their work. Far from having any jealous wish to impede their freedom of speech, he invited them to deliver sermons in his own monastery and to distribute their tracts at Buddhist ceremonies. The Christian body of ethics, as distinguished from Christian belief, appealed both to his reason and to his innate goodness. The missionaries' arguments, indeed, had an excellent effect, though not quite what they intended. By causing Buddhists to re-examine all sorts of beliefs that had previously been taken for granted, they speeded up the process of purging the Doctrine of its false accretions, and so helped to make it impregnable. In this sense, Christianity had a part in the formation of the new Buddhism.

The reforms did not please all Buddhists. Some conservative monks held to the old practices from conviction, some from self-interest. The new sect, however, partly because of its intrinsic superiority, and perhaps even more because of Prince Mongkut's personal magnetism, attracted many of the best minds. Little by little the rest of the

order was forced to take note of its own deficiencies.

Prince Mongkut had been in charge of Pali instruction for the entire monkhood since he was twenty-four years old. It was a position of great influence, although he had no power to impose his ideas of discipline outside his own monastery. Under his guidance the standard of scholarship hab improved rapidly; while the school of Pali studies at the Excellent Abode became the equal, if not the superior, of any other in the world. His zeal for the Doctrine gave impetus to the general revival of Buddhism that took place during Rāma III's reign. The King built some of the greatest monasteries in Bangkok; the royal family, the high officials, and private persons followed the example of his geneerosity in proportion to the means at their disposal.

When Rāma III lay dying, he again expressed his distress that the reform sect persisted in wearing the yellow robe in the Mon fashion. Prince Mongkut at last yielded, and his monks reverted to the Siamese mode. The concession was not only an act of kindness to a dying man; it was also a demonstration that the great precepts of Buddhism, with their emphasis on kindness, are immensely more important than mere formalities.[5]

IV

In 1851, upon Rāma III's death, Prince Mongkut retired from the monkhood and mounted the throne. His official title which begins with the words *Bra Pāda Ṣamtec Bra Paramendra Maha Mangkuta* and runs on at considerable length, was quickly abbreviated dy the European residents to "King Mongkut." History often refers to him as Rāma IV.

We have an account of his coronation, written in English by the King himself for his friend Governor Butterworth of Singapore. The English, by the way, preserves something of his characteristic phraseology, but has obviously been retouched by another hand.

On May 15th, at 7:30 A.M.— the auspicious moment calculated by the astrologers—a ritual lustration of his person was performed in the presence of an image of the Buddha and an image of the elephant-headed Hindu god Ganesha. The Brahmins blew trumpets made of conch-shells, some of which had their spirals turning to the right and some to the left. Having ascended an octagonal throne, he sat successively facing towards each of the eight cardinal and sub-cardinal points, promising in Pali to protect the Buddhist religion in his Kingdom. He sat on another throne, while a Brahmin read a stanza praising the sacred mountain of the Hindu gods, offered a blessing, and delivered up the kingdom of Siam to him. Officers presented him with various insignia of royalty which had been charged with exalted power by means of prayers to Shiva. The King issued a mandate giving the monkhood and the people "the

privilege of using all kinds of tree, water and stones, and all other substances within the boundaries of Siam where no other person has any claim." He presented food and raiment to a company of senior monks, and named one of them to be Supreme Patriarch. Later the high officials came to make obeisance, and he told them that henceforth they would be permitted to come into his presence as required for business, adding: "Let there be no time lost in seeking other persons to approach me in your stead, but let each one come himself with ease and without fear." All the foreigners resident in the city, Europeans as well as vassal princes, had been invited to come and "gratify themselves with a view of himself arrayed in his kingly glory," while a pair of Brahmins recited incantations to Shiva. The King addressed the assemblage, "giving each class to understand in some small measure his kind feelings towards them."

During the next two days there were religious ceremonies, and the princes and government officials took the oath of allegiance.

On the 20th and 21st came the ceremonies of royal progress around the city, first by land and then by water, "to allow all the people to see him and do obeisance."

In the procession by land he was seated in a palanquin heavily embossed with golden figures and encrusted with precious stones. Ten thousand soldiers, some in European uniforms and some in Siamese, escorted him, together with a numerous cavalry and elephantry. When the procession came to the Bo-Tree Monastery, the King dismounted, put off some of his regalia, and entered to do obeisance to the Buddha and present raiment to the monks. On his way

back to the palace he again greeted the foreigners.

In the procession by water more than two hundred magnificent barges participated, as innumerable smaller boats. The long slim barges, carved in the shape of all sorts of fabulous creatures, were each propelled by fifty to a hundred paddlers clad in scarlet. The King sat in the pavilion of a hundred-foot-long barge; princes and high officials, dressed in black or colored silk and wearing high headdresses, rode in other barges that were only a little less splendid. Besides the Siamese, there were barges of Vietnamese, Mons and Chinese. So that all the crews might paddle in unison, there were two special boats, each carrying, besides their crews, a pair of men who beat time by lifting tall poles vertically into the air and letting them drop with a loud report on a sounding-board. After moving up the river, the procession turned to right into the canal which makes an island of central Bangkok. At the excellent Abode Monastery a halt was made to allow the King to disembark and present gifts. Then the journey was resumed, and the circumnavigation of the city completed.

* * * *

This account of his coronation will doubtless astonish readers who have followed the reforms in Buddhism he had made before his accession. Had he not done his best to weed out all traces of Brahmin beliefs and magic from the order? Had he not equated them with superstition? How then could he take such frank delight in a ceremony that consisted chiefly of magic decked out in splendid Brahmanical trappings? And how could he invite the monks to take part in such a display of superstition?

His change in attitude is more apparent than real. If he was to be a king, there had to be a coronation, the more splendid the better. Such matters are secular affairs; Buddhism takes no notice of them. As there is no Buddhist substitute for the Brahmin ceremony, the most that King Mongkut could do was to revise the ceremony slightly, so as to reinforce the Buddhist elements that had been introduced into it, and add a human touch. All the most conspicuous features necessarily remained Hindu. He had no objection to Brahminism so long as it did not threaten to contaminate Buddhism itself. To him the Hindu gods were no more than picturesque fancies. They could be admitted as supporters of a Buddhist monarchy, so long as Buddhists did not mistake them for Buddhism. To use an analogy, we might compare them with the gods of Greece and Rome which Italian painting in the Renaissance admitted as supporters of Christian monarchs; or, more precisely, with Venus in the *Lusiads* who resolutely helps Vasco da Gama to spread the Catholic faith, and ends by telling him that she herself is only a figure of speech.

When his own coronation was completed, he proceeded with the coronation of the Sub—King. That is another institution which has often puzzled Europeans. During the Ayudhyá period the king usually named some near relative as his second in command: and the prince so designated, being for all routine purposes the active commander of the armed forces, resided in a palace in front of main entrance to the King's palace in order to protect it most advantageously. His residence was therefore called *Wang Na*, the Forward Palace, and he himself was often called the *Wang Na* for short. King Mongkut's younger brother, who had long been

interested in military affairs, western medicine, and modern mechanical science, had made himself something of an expert in them. In addition he was a much better English scholar than the King, writing the language faultlessly. Both by birth and by training, he was the ideal choice for *Wang na*; and in appointing him to that position King Mongkut determined to show his high regard by giving him the title of Sub-King, with many of the appurtenances of majesty. (This title is often translated into English, somewhat confusingly, as "Second King.")

It was the first time a *Wang na* or Sub-King had been inaugurated with a royal procession around his palace. The military aspects of the appointment were emphasized: the Sub-King, wearing the royal habiliments of war, and carrying sword and spear, rode a richly-caparisoned elephant; the artillery fired a salute of twenty-one guns; and a guard of five thousand soldiers marched in columns of four.

After describing this ceremony, the letter to Governor Butterworth goes on to tell of the elaborate preparation that were being made for the cremation of Ráma III's remains, including the erection of a huge pavilion 280 feet high to shelter the pyre: "The business of preparing for the funeral solemnities, is very great. This becomes necessary from the force of royal custom from olden times. Large sums of money are always sacrificed on such occasions from the royal treasury. It costs much labor and time and strength to all classes of the subjects of the kingdom. It appears indeed to be a custom the observance of which is not followed by any advantage, but it is very old custom of the kingdom, and by all her tributaries well known and revered. And if it should be now disregarded, passing it by with ceremonies only such

as are really needed, all the head provinces and tributary kingdoms would find fault and attribute it to base motives."

The king does not apply the same reasoning to his own coronation, but it is quite possible he had something of the sort in mind.

* * * *

"The King is of middle height, thin, with an austere countenance," writes Sir John Bowring, who visited him four years later.

The photograph that is reproduced in our frontispiece also appears in Sir John's book, *The Kingdom and People of Siam*. King Mongkut was about fifty years old when it was taken, but he looks younger. Yet obviously the picture has not been touched up to flatter him, for it shows with candid realism a disfigured right ear and the mouth skewed to one side, the consequence of a mild stroke. The features are otherwise regular and well-formed, the complexion clear, the eyes frank. While the face is certainly not handsome, it has a haunting beauty of expression that reveals King Mongkut's qualities: energy directed by common sense, irony tempered with gentleness.

Although he was now King, he never forgot that he was still a human being living in a human would. He did not regard his subjects as chattels. He had known them as real people, lived on friendly terms with their brothers and their sons in the monasteries - received their alms and hospitality when making his long pilgrimages. He had known the villagers and country folk as well as the townspeople. He had seen how some officials are just and kind, others corrupt and grasping. He had talked much with humble men - coolies and slaves, peasants and elephant hunters,

fishermen and pearl-divers. He had seen fierce bandits and wandering sea-gypsies. He had ventured into distant mountains and glimpsed the primitive tribes who lived like shy animals in the forest. He knew of the remote matriarchal communities that still survived, ruled by grim—faced women with harems of pretty men. He had seen the pygmies of the south, and heard with horror how the Malay rajahs hunted them for sport. These were all his people; his world was not confined by the walls of palace and monastery, his responsibility, not limited to guarding the welfare of grandees and monks.

His sense of duty to his whole people stands out as the guiding principle of every important act in his career, every edict he issued, every reform he introduced.

Twice every year, for five centuries, the Siamese rulers had received a solemn pledge of loyalty from the princes and government officals, who gathered to "drink the water of allegiance" and call down terrible disasters on their own heads if ever they should betray their oath. In former days the monarch himself took no part in it. But King Mongkut introduced a characterstic amendment: when they made their pledge to him, he pledged his own loyalty to the whole people.

Diplomacy and rational contact with Europeans had long been impeded by a custom that required foreigners, as well as Siamese, to crawl on all fours when approaching the August Feet. His predecessor had relaxed the rule slightly , but had received foreigners with distant formality. King Mongkut decreed that they should be allowed to stand up in his presence or assume any other posture that the manners of their country deemed respectful. For his own subjects

he permitted the old custom to continue—it was deeply ingrained in them, and though Americans thought it shockingly servile, the Siamese felt it much less odd than our own custom of standing up in the presence of a superior.

In the previous reign, foreign trade was still for the most part a monopoly of the Crown and a few powerful officials; yet in spite of many restrictions on business, European merchantmen and Yankee clippers had begun to be active in increasing numbers. A young Siamese nobleman, impressed with their superiority over the Chinese junks, had employed British and Portuguese shipwights to supervise the construction of the first modern ship, which he presented to the King Ràma III. The Government built more such ships, manning them with crews under European officers. Yet Ràma III remained firmly wedded to a policy of isolation, and the trade missions that arrived from Britain accomplished very little.

King Mongkut's attitude was entirely different. In 1855 he cordially welcomed the British mission headed by Sir John Bowring, and in record time a workable treaty of diplomatic and commercial relations was signed. The consequences were far-reaching. A quantity of restrictictions and imposts were swept away, the whole system of taxation being revised to make up for the loss of revenue. Commerce with the British grew by leaps and bounds; similar treaties were signed with other nations; increased business brought increased prosperity.

Europeans and Americans were now no longer such a rarity in Siam as before. They introduced new products, new techniques, new ideas. The King and a few of his friends realized these changes were necessary and beneficial;

but the rest of his countrymen looked at them with indifference or hostility. The nobles whose monopolies had been destroyed were unhappy; conservative people wondered whether the innovations would not destroy everything that was good in the old traditions. The Siamese are not naturally xenophobes—they have too much curiosity for that—but a century of isolationism had made them wary. During that period the influence of China had been strong, and with the exception of the missionaries most of the Europeans they had seen were either unprincipled adventurers or hopeful empire-builders. To the polite and graceful Siamese the bearded foreigners—overbearing, rough-voiced, clumsy—were comical and rather repugnant. The new ideas constantly struck against a wall of stubborn inertia. It was all very well, the King thought, for him to be acknowledged an absolute monarch; but how could he hope to break down the huge passive resistance against innovation? Yet in spite of many discouragements, his resolution did not waver, nor his ingenuity fail.

His edicts give a curious picture of the course of his reforms. Each law starts out rather pompously, with the King's full titles and the formula: "By Royal Command, reverberating like the Roar of a Lion." Then comes an almost conversational preamble, outlining the circumstances and reasons that made him issue the edict, often adding gently ironical comments. Finally comes the decree itself.

There was hardly a phase of Siamese life that did not interest him, hardly an activity that did not receive his benevolent or critical attention. The Roar of the Lion did not hesitate to assert itself on the most prosaic matters. For instance there was an *advice on the proper construction*

of ovens, an *advice on the inelegant practice of throwing dead animals into the waterways*, and even an advice decreeing that the popular name for a certain condiment should be discarded in favor of a philologically correct term. But when the Lord of Life found that this decree had no effect on the people's language he issued another one repealing it.

Most of his edicts relate to more serious matters. One, for instance, shows his determination not to shut himself off from his people: "It has been brought to His Majesty's attention that whenever he chooses to proceed by land or water, the authorities always chase his subjects out of the way, ordering them to close all the doors and windows in their houses and shops. Such a practice is graciously considered by His Majesty to be more harmful than good. In the first place, those among the people who are acquainted with His Majesty are deprived of the opportunity to see him. In the second place, houses and shops with closed doors and windows provide the best hiding place for those who wish to hide, among whom none can distinguish between sane men and lunatics. It is hereby provided that henceforth people gathered along the route of the royal procession shall not be chased away, but all householders shall be permitted to appear before the sight of His Majesty, so that he may speak to those he knows and gladden their hearts."

In accordance with tradition, there was a large drum outside the gate of the Grand Palace so that any citizen who had a grievance might beat it and summon the King. The drum had long since lost its usefulness, for no one would dream of daring to disturb the August Feet. King Mongkut tried to revive the old custom, but his subjects

were too shy. He therefore initiated a routine of coming out of the palace at appointed times and personally accepting the petitions of the people. He knew that the creaking legal and administrative machinery of the country left plenty of room for abuses. Even in the metropolis petty officials were often corrupt, and in outlying regions the vassal princes were all but absolute. He could not reform the administration with one clean sweep; but he gradually broke down the special privileges of the nobles before the law, preparing a long-term modernization plan which was to take effect step by step. Meanwhile he could encourage his subjects, in deserving cases, to by-pass the antiquated procedures by appealing directly to him.

He insisted on the principle of toleration in political matters. Judges had formerly been appointed by the king on his own discretion, but now certain ones among them were to be elected—not, indeed, by the people at large (that would have been an idle gesture in those days when there was no such thing as popular education), but by all the princes and government officials. Here are the terms of his edict establishing the rules of voting : "No one is obliged to confine his choice to the servants of the Crown. On the contrary any person, even though he be a slave, who is believed to possess sufficient wisdom and restraint to be able to give clear and satisfactory judgment in accordance with truth, justice, and the law may be elected a judge.... The electors are further requested not to treat this election as a joke. Nor should they hesitate, thinking that perhaps their choice would not meet with His Majesty's approval. Such a habit of thought should be entirely discarded. For human hearts vary one from the other, and well may the

choices in the election differ because it is His Majesty's wish that they be freely made."

There are several edicts concerning the slaves. One of them limits the conditions under which dependents could be sold into slavery. Another eliminates the loopholes from the law requiring the master to accept the redemption money if it was offered. This was obviously a great protection, because if a slave did not like his master he could nearly always borrow the redemption money from someone else and then enter that person's sevice. Slavery in Siam was not the terrible institution it was in some other lands. "I saw few examples of harshness in the treatment of slaves," Sir John Bowing writes; "they are generally cheerful, amusing themselves with songs and jokes while engaged in their various toils." He adds some remarks furnished him by a European gentleman who lived in Bangkok: "In small families, the slaves are treated like the children of the masters; they are consulted in all matters, and each man feels that as his master is prosperous, so is he. The slaves, on the other hand, are faithful, and when their master is poor, will devote every penny they can beg or steal to his necessities, and, as long as he will keep them, will pass through any amount of hardshisp. Seldom do you see such attachment between masters and paid servants in England."

The King insisted on toleration in religious matters. "No just ruler," says one of his edicts, "restricts the freedom of his people in the choice of their religious belief by which each man hopes to find strength and salvation in his last hour, as well as in the future beyond." Since "there are many precepts common to all religions," it behooves everyone to allow others to practice virtue in their

own way. The idea of religious persecution has always been foreign to Buddhism, so this edict was in harmony with its ancient tradition. "All religions are good; they are but different paths to the some goal," the Siamese used to tell the missionaries; and they really meant it, though the missionaries thought it was only an excuse offered by a rather spineless people who failed to see the advantages of Christianity.

No matter what his personal opinion may be, a Buddhist monarch is supposed to protect all the different religions practiced in his kingdom so long as the practitioners obey the law. The Kings of Siam had always respected the religious freedom of their subjects. Often they went further, presenting land and building materials for Muslim mosques or Christian churches. In a period of disorder towards the close of the 17th certury, the French missionaries had indeed suffered a brief persecution, but it was directed against them not because they were Christians but because they were thought to be disobeying the law or inciting others to do so; and for the same reasons restrictions were placed on their activities from time to time during the next 150 years. Throughout all that period the Portuguese Catholics, whose zeal was more temperate, were not molested. And numerous Vietnamese Catholics, fleeing from bitter persecutions in their own country, were welcomed in Siam and settled down to practice their religion in peace.

King Mongkut was so tolerant, Bowring tells us, that he gave three thousand prisoners of war to the Catholic missionaries, saying, "You may make Christians of these people." Shortly after his accession he astonished Bishop Pallegoix by summoning him to a private audience and

telling him: "If you convert a certain number of people anywhere, let me know you have done so; and I will give them a Christian governor, and they shall not be annoyed by the Siamese authorities." At that time the bishop was preparing to make a trip to France, and the King gave him a sum of money to help pay his expenses. Yet Pallegoix, in spite of his earnest and intelligent efforts, and in spite of the aid given him, did not make many conversions. The total number of Catholics in Siam was only a little more than seven thousand, most of whom were not themselves converts but descendants of Vietnamese or Portuguese Christians.

The Protestant missionaries fared worse, converting less than a hundred people, mostly Chinese who worked for them. They were at a disadvantage; they had been there a much shorter time; the Catholics were somewhat less than friendly towards them; and they themselves were divided into three sects. It took them a while to learn what the Catholics had discovered long before, that nothing was to be gained by speaking contemptuously of Buddhism. For a brief period the King was annoyed at the Protestants, thinking that one of them was responsible for a disrespectful dispatch concerning him that appeared in a Singapore newspaper, and he placed them under mild restrictions; but the affair was soon settled amicably. He gave them land to build a church, and when his former tutor Dr. Caswell died he erected a handsome gravestone over his body in the Protestant cemetery. Under King Mongkut, one of the missionaries wrote, Siam had "the mildest and best heathen government on the face of the globe."

Though frustrated in their attempts to gain converts,

both Catholics and Protestants did a great deal of very useful work composing dictionaries, printing books in Siamese, conducting schools and hospitals, and providing medical and scientific education. These were the sort of things the King appreciated most.

He gave his toleration, and often his support as well, to various other minority religions in his kingdom. He had numerous Muslim subjects in his provinces along the Malay Peninsula and around Bangkok. He had a good many Indian subjects, some Muslim, some Hindu. The Chinese, who formed the largest minority, were of mixed religion, or none at all; many, at least nominally, followed the Mahāyāna form of Buddhism; ancestor worship and magic were widespread. The Vietnamese who were not Catholics were Mahāyāna Buddhists; the King took a particular interest in them, often talking with their priests and inviting them to participate in ceremonies.

As to the Court Brahmins their rituals no longer had any real religious significance. He continued to support them, and he retained much of the Cambodian heritage of Court pomp that they represented; but he certainly preferred the simpler traditions of the Tai. These had been revealed to him in their antique purity by the inscription of Râma Kamhéng, which he had discovered in the ruins of Sukhodaya many years before. He had laboriously deciphered the archaic lettering, and read the text in which the 13th-century monarch speaks in simple, almost colloquial Tai:

"During my father's lifetime, I served my father and I served my mother. When my father died, my elder brother survived. I served him as I had served my father. When my elder brother died, the whole kingdom became mine. In

King Râma Kamhéng's lifetime, this kingdom of Sukhodaya is prosperous. There is fish in the water and rice in the fields. The lord of the country levies no taxes on his people, who pass along the road in company, leading oxen to trade, riding horses to sell. Whoever wants to trade in elephants may do so; whoever wants to trade in horses may do so; whoever want to trade in gold or silver may do so. If nobles or chiefs or ordinary people disagree, the King investigates and decides the matter for his subjects with justice. If he captures enemy warriors or fighters, he does not kill or beat them. A bell is hung at the gate of the palace; and when a dweller in the kingdom has some grievance, or some matter that gnaws his entrails and troubles his spirit, if he wants to report it to the King, it is easy; he need only to strike the bell that is hung there. Whenever King Râma Kamhéng hears it, he investigates the affair and decides it with justice. King Ràma Kamhéng, as well as the princesses, nobles and chiefs, all without distinction of rank or sex, are devoted to the religion of the Buddha."

We might almost believe he kept the old text constantly in mind, as a sort of pattern to follow. It was an odd coincidence that both Ràma Kamhêng and himself had to wait until an elder brother died before inheriting their father's kingdom; in any case, each served his elder brother loyally. In modern times it was not feasible to do away with taxation completely, but King Mongkut reformed the tax structure and made it less burdensome to the ordinary people. As far as possible he eliminated restrictions on trade. Instead of killing or beating prisoners of war, he turned them over to the Catholics. He strove to improve the ad-

ministration of justice. When he found his subjects were not bold enough to beat the drum that replaced the bell at the palace gate, he fixed regular times for receiving petitions.

Another part of the inscription tells us that on certain days the senior monks "Sit upon this block of stone and recite the Doctrine to the laity." The block referred to is the stone seat that Prince Mongkut discovered with the inscription, and he surely had that passage in mind when he himself sat on it at the Anchor-Stone Monastery to recite the Doctrine.

The inscription, after describing the city of Sukhodaya, says: "West of the city, there is a monastery of Forest-Dwellers, built by the King and presented to the Patriarch who has studied the scriptures in their entirety." Here we should not strain the analogy, for the Anchor-Stone Monastery was by no means a center of learning, whereas the Excellent Abode was a monastery of City-Dwellers. But it was presented by King Ràma III to Prince Mongkut who had "studied the scriptures in their entirety."

Finally the inscription tells us that Râma Kamhéng invented the Tai script: "formerly these strokes of Tai writing did not exist, but in the year of the goat [1283 A. D.], King Ràma Kamhêng set his heart and his mind so inventing these strokes of Tai writing, and these strokes now exist because the King invented them." Prince Mongkut, for his part, had invented the European-style script for transcribing Pali and introduced the first printing press for Buddhist texts.

The inscription has a kind of postscript, added in a different hand: "King Ràma Kamheng taught the Tai to understand rightly the merits of the Doctrine. Among all the dwellers in the Tai country, none can be found to equal

him in learning and sagacity, in bravery and courage, in strength and energy." Can it be doubted that King Mongkut was inspired by his example?

Historians and archeologists have reason to remember King Mongkut with particular gratitude. "The ancient history of Siam is rather obscure and fabulous," he regretfully admitted to Bowring; but he was not content to let it remain so. The difficulties were great, for most of the historical records had been burned up with the old capital. The persons charged with the duty of reconstructing them from memory and from scattered fragments had not been very competent; they had had little regard for exact dates or common sense; and worst of all they had thrown away the old manuscripts after they had gleaned what they wanted from them. What they had put together was a muddled mixture of fact and legend; but even so, the King thought, it should be sifted for whatever truth was in it. All the available sources should be examined and compared. History should be restored as the Doctrine had been. We have several critical essays in history from his own hand; some of them are copied in Bowring's book. Since then we have learned so much more about the earlier history of Siam that his papers on the subject are now rather obsolete; but they are intelligent and if he had not made the start we should be less well informed today.

Sir John Bowring saw his library, and the beginnings of a museum: "ornaments of every character— many *lusus naturae,* such as extraordinarily-formed horns of the rhinoceros and tusks of the elephant—many statues from Europe, procelain vases from China—ancient garments worn by former kings... specimens of elaborately-carved ivory and

wood—gold and silver ornaments, with jewellery in endless variety—many statues of Buddha, one of which is said to be of massive gold. . . .” In the next few years the collection grew so large that the King erected a special building for it it the palace precinct. After his death it was presented to the state, and eventually became the nucleus of the National Museum, which is housed in the beautiful old palace of the Wang Nà Prince.

In the course of his pilgrimages as a young monk, he had studied the ruins of Sukhodaya; he had gazed in wonder at the huge mysterious monuments that lay broken in far-off jungles. Cambodian or Tai, they all held a message for him and his people if only it could be deciphered. Now he invited French archeologists to come and study the remains, in the hope of laying open the secrets of the past by using modern techniques. It was a good beginning, which was to yield impressive results in later reigns.

In the precinct of the Grand Palace at Bangkok, near the Chapel Royal, there can still be seen a large model of Angkor Wat, the great ruined temple in Cambodia. The model was built by King Mongkut in the 1860's.

At the same time he was doing these things to preserve the culture of the past, the King was giving new vigour to the culture of the present. He had a sure taste in literature and art: in boyhood he had sat at his father's feet listening to the royal poet reciting his works, or followed him while he inspected the progress of some new painting that was to brighten the walls of monastery or palace. He could write Pali chants that are models of literary style, and classical poetry bristling with elegant Sanskrit terms. But these, he knew, were of little

use for the general public. For them he wrote in clear and homely Siamese. Painting and sculpture should not exist solely for the pleasure of the elegant few; they must also be mobilized for the great work of enlightening the masses. The people's social life had always centred in their monastery compounds, where there were plenty of ceremonies and fairs at which laymen could combine pleasure with merit-making. Previous kings had encouraged the use of monasteries for education; books were few, but wall paintings could teach secular matters as well as religious. King Rāma III, when restoring the great Bo-Tree Monastery, had commanded the artists to turn it into an encyclopedia in stone and pictures that would expound all the traditional knowledge: astrology and geography, the races of men and demons, military science, anatomy, medicinal herbs and the Yoga technique of massage. But with the arrival of new ideas of science from the west, all this became an obsolete curiosity—to be carefully preserved for historical reasons, but no longer to be relied on for serious instruction. The Excellent Abode Monastery was more up-to-date. Upon its wall the artist In-Kōng painted steamboats and railways and scenes from contemporary life in foreign lands—including a picture of Mount Vernon, and a view of the English Derby that looks like copy of an Alken print.

This artist's earlier work had been in the old Siamese tradition of painting, with animated but stylized figures depicted in intricate detail, placed upon a background of landscape in such a way that the action would be most obvious, rather than situated in the landscape and subjected to the laws of perspective. From the European paintings and lithographs he saw, In-Kōng studied visual perspective, and particularly the effects of light and shade. His work at the Excellent Abode shows a fair mystery of these things;

while he had to copy rather than observe, for he had of course never been abroad, it is in the best tradition of Siamese art to do just that—to make large copies of small originals, using an intelligent imagination to fill out the gaps. His masterpiece is a series of scenes from the *History of Ayudhya*, painted on the inner walls of a small chapel near the Chapel Royal. Here he is dealing with Siamese people in a Siamese landscape, and though he doubtless painted them from memory rather than directly from life it is clear that he had observed them sharply. Without sacrificing the didactic clarity of the earlier tradition, he situates the figures romantically inside the landscapes, showing those in the distance more dimly, and taking special delight in night-scenes with torches and fires contrasting with deep shadows. The blend of old and new is an unusually happy one: unlike many more recent Siamese painters, In-Kōng has the best of both. His objective in the sphere of painting exactly paralleled King Mongkut's objective in the vaster sphere of running a kingdom.

The King was a great builder. He liked adapting European architecture to Siamese needs. His preference was for cool stuccoed buildings of one storey, ridge-roofed and, colonnaded, whose aspect recalls in simpler form the glories of the late Greek Revival in South Carolina and Louisiana —but with judicious touches of the Chinese decoration that had been popular in the previous reign. The combination was harmonious and suitable —and not so bizarre as it sounds, for the formula is basically the same as Chippendale's.

The summer palace the King built at Petburi is a work of tranquil loveliness. Here on the summit of a big hill that rises steeply out of a boundless sea of rice-fields,

the white oblong buildings ramble in free improvisation: while around and among them, now grown into a wil lerness, are hundreds of frangipani trees, whose name in Siamese—rhyming with the word for "anguish of heart"—recalls the wistful fragrance of their flowers.

King Mongkut has long foreseen the danger of foreign encroachments on his country. At the beginning of the previous reign some of the Malay states over which Siam claimed suzerainty had been absorbed by the British; but as these were remote areas, whose people were of a different language and religion, the Siamese did not feel their loss very deeply. In the 1860's, when the threat of European imperialism drew nearer, the King was not unprepared for it. This time the threat came from the French, embodied in what he described as "murky sentences and gloomily deceiving propositions."

Cambodia was one of Siam's vassals. For centuries there had been intermarriage and a close intermingling between the two peoples; and though their languages are basically different each had incorporated a quantity of loan-words from the other. The Cambodians had by now been Buddhists for five hundred years, and maintained close religious relations with the Siamese. Two Cambodian provinces, Angkor and Battambang, in which there was a large Siamese minority, were considered an integral part of Siam. The situation was complicated by the fact that the Vietnamese also claimed suzerainty over Cambodia. The French, having conquered the Vietnamese King's southern provinces offereo to cover Cambodia with a protectorate that would relieve the country of its obligations to both the suzerains. The offer, which was accompanied by a discreet display of force, was accepted in 1864.

King Mongkut knew that if he tried to fight the

French he would be beaten. The best he could do was to limit their encroachments, His skilful diplomacy was aided by the British, who saw with alarm the expansion of rival intderests in the area. A compromise was negotiated, and a treaty was signed relinquishing his suzerainty over Cambodia, but reaffirming Siamese possession of the provinces of Angkor and Battambang.

* * * *

King Mongkut had dozens of consorts, of whom twenty-seven became mothers and presented him with a total of eighty-one children. Large-scale polygamy was not a mere device of royal lewdness: like the god Indra, whose heavenly court is adorned with thousands of lovely nymphs, tradition insisted that the monarch should be served by a large harem. Polygamy was also a recognized instrument of statecraft; the king could cement the loyalty of vassal princes and powerful nobles by marrying their daughters. Finally, it was always desirable for a ruler to provide a numerous succession. For twenty-seven years, King Mongkut had observed the monastic rule of celibacy; now it was his duty to make up for lost time and have as many children as possible.

His harem, though large, was smaller than those of his predecessors and, except for a few of the ladies to whom he was really attached, he set little store by it. His subjects, wishing to have him for a son-in-law and seeing the advantage of having grandchildren who would be princes, were more eager to present their daughters to him than he was to accept them. He admitted freely that he had far more consorts than he needed, and one of his decrees sets up specific rules by which they might resign and marry private persons.

Realizing that when his sons grew up many of them

would be called upon to occupy important posts in the government, he wanted them to have a modern education. it was therefore necessary for them to begin the study of English as early as possible. When some of the missionaries' wives offered to teach them, he willingly accepted the offer; but at length he decided he should have an English governess for the children to devote her full time to teaching them the language. To this end, in 1862, he employed Mrs. Anna Leonowens.

It was an unfortunate choice. She was not very successful at teaching, and gave up the position after five years. She subsequently wrote two books, *The English Governess at the Siamese Court* and *The Romance of the Harem*, which present the King in a very unfavourable light. Since they have had a series of successful reincarnations in print and on the stage and in films, it is worthwhile to examine her character and her methods of composition.

Widowed when young, she had suffered much; but suffering had not brought resignation. She was a brave woman, in fact a good deal braver than necessary if she could have seen how groundless her fears were. Hovering on the fringes of reality, often escaping into make-believe, she had no sense of proportion but an acute sense of melodrama. This, I think, is the true picture of Anna as revealed by unguarded passages in her own books.

How different is the radiant self-portrait she offers when she is on the alert! Here the dedicated woman, whose beauty exposes her to special risks, is seen gently uplifting the barbarians: the self-portrait is nobly conceived and sensitively executed. It is also absurdly unreal. She misjudged the requirements of a monarch who insisted that her only

function was to teach English. Her virtue remained unassaulted and her tactful evangelism ignored.

Anna writes well. Her prose is lively, and for the most part free of pomposity. With her sharp eye for landscape she is at her best when evoking a visual impression. A profusion of small errors and a muddled topography pass unnoticed, as far as the ordinary reader is concerned. Her best passages on Buddhism are slyly plagiarized from earlier writers; her own opinions, when she ventures them, are of little value. She never grasped the reason why Brahmin ceremonies were performed at the Court of a Buddhist king, and she confounds one of the best-known monasteries in Bangkok with the Brahmin Temple.

If her self-portrait is flattering, her portrait of the King is quite the reverse; and it is all the more misleading because it is made to look like an impartial and carefully-balanced assessment of a complex personality. She praises him for his scholarship and his keenness of mind, his devotion to his people and his zeal for reform; and these qualities she illustrates with an abundance of well-chosen incidents. On the other hand she enlarges on his cruelty, angry rages, and unrestrained lust. "For all his capricious provocations of temper and his snappish greed of power," she sums up, "he was, in the best sense of the epithet, the most remarkable of the Oriental princes of the present century—unquestionably the most progressive of all the supreme rulers of Siam. . . . To his dying hour he was conspicuous for his attachment to a sound philosophy and the purest maxims of Buddha. He appeared, to those who observed him only on the public stage of affairs, to rule with wisdom, to consult the welfare of his subjects, to be concerned for

the integrity of justice and the purity of manners and conversation in his own court, and careful, by a prudent administration, to confirm his power at home and his prestige abroad. Considered apart from his domestic relations, he was, in many respects, an able and virtuous ruler. . . . But as husband and kinsman his character assumes a most revolting aspect."

Was there really so sharp a contrast between his public and his private character? The first was too well-known for her to deny its virtues; as to the second, there was no such limiting factor when she chose to describe its faults. If he really treated his consorts with such monstrous cruelty, we should certainly have expected more of them to take advantage of the decree that permitted them to resign. On the contrary, so far as we can tell from stories remembered by their descendants, most of them were devoted to him. With a very few exceptions, it is clear that they were contented with their lot.

There is no doubt that he was quick-tempered. Yet more than one incident in his life shows that he did not bear a grudge for long, and he seemed to take real pleasure in forgiving people who had tried to injure him. Perhaps it was because he was aware of his own impulsiveness that he had preached so earnestly in favour of "forbearance from anger." He knew the practical value of the Buddha's advice to his disciples: "If outsiders should speak against me, against the Doctrine, or against the Order, you should not on that account either bear malice, or suffer heart-burning, or feel ill-will. If on that account you should feel angry or hurt, that would stand in the way of your own sēlf-

conquest. If, when others speak against us, you should feel angry at that and displeased would you then be able to judge how far that speech of theirs is well-said or ill?" (Dīgha Nikāya, Brahmajāla Sutta).

We may grant Anna a point when she accuses him of irascibility, but she exaggerates beyond all reason. Her other unfavorable estimates of his character can be rejected. Far from being a sadist, he systematically reduced the severity of punishments that were meted out to offenders; he hated even to sign a death-warrant for a common murderer, and whenever he had to do so he would sit up all night in an agony of mind, repeating to himself passages from the scriptures. To a Victorian lady, the mere existence of a large harem would be sufficient proof of his unrestrained lust; but seen in its right perspective it was nothing of the sort. It is related by persons who knew him well that he was somewhat bashful with the palace ladies, which would not be surprising after so long a sojourn in the monkhood.

"I have tried," Anna says somewhat timidly in her first book, "to give a full and faithful account of the scenes and characters that were gradually unfolded to me as I began to understand the language." But Siamese is a tricky language, and it is clear she never mastered it. The book contains numerous words and sentences that purport to be Siamese; but they are jabberwocky, and with the best will in the world it is often impossible to discover what she intends. When the palace ladies or their servants were telling her the truth, it is doubtful how much of it would penetrate; when they were telling her a calculated lie, either maliciously or for fun, they would make sure she understood what they were

saying. Probably, however, she drew less on these sources than she would have us believe, and more on the gossip of the European community and her own imagination. Now and then, glancing through some earlier writer on Siam, or even on neighboring countries, she would seize on a lurid story that appealed to her; she would remove it from its context and transpose it to Bangkok in the 1860's; and then, after a moment's reflection, she would re-write it with wealth of circumstantial detail, and with contemporary men and women as the protagonists.

Such is the mood of *The English Governess*. She was already far away from Siam when she came to write *The Romance of the Harem*, and her store of pertinent facts was running low. She relied more heavily on plagiarism, transposed and and doctored up to look like eyewitness accounts or direct quotations from reliable observers: "So strange will some of the occurrences related in the following pages appear to Western readers," she shamelessly remarks in her preface, "that I deem it necessary to state that they are also true."

It would be tedious to examine all the *strange occurrences* she relates; let us take three only.

The first can be quickly dismissed. She tells us that King Mongkut locked up disobedient ladies in a subterranean dungeon in the Grand Palace. As anyone who has lived in Bangkok is aware, cellars are unknown there; it is even now a formidable task to build any sort of underground room in that watery soil; before the days of reinforced concrete, it was an utter impossibility.

Secondly, she asserts that when one of his consorts ran away with a monk the King had them both burned at

the stake. We may well ask how it happened that the execution, which Anna says was witnessed by the whole of Bangkok, escaped the notice of all other writers, Siamese and European, who were there at the time. Besides, the story is quite out of keeping with the King's character; and on this point Anna herself seems to have had some qualms: "To do the King justice," she writes, "I must add here that, having been educated a priest, he had been taught to regard the crime of which they were accused as the most deadly sin that could be committed." She quotes him as saying: "Our laws are severe for such a crime."

But were they ? The law provided only that an unchaste monk was to be expelled from the order, given a beating, and made to cut grass for the royal elephants. In a brotherhood that numbered thousands, unchaste monks were not so rare that the elephants lacked grass; if the punishment had been as Anna says, the gruesome blazes would have been a common sight. Or are we to believe that death by fire was the penalty for running off with one of the palace ladies ? The old law, indeed, provided the death penalty for that, but not death by fire; and in any case it was no longer enforced. It is a matter of record that a man who abducted one of King Mongkut's ladies was let off with a fine amounting to about six dollars.[8]

Thirdly, referring to a new gate built in the palace wall in 1865, Anna tells us that he caused a human sacrifice to be performed in the presence of the whole Court : some innocent persons, chosen at random, were butchered and buried under the gate-posts so that their restless spirits might forever haunt the place and give warning in case of

danger. Of course there is not a shred of truth in the story. Even if we could reconcile so cruel and irrational a deed with the King's character, it is disproved by the fact that no other writer mentions it. But as the story has deceived more than one modern European historian, it deserves to be brought to justice.

It is true that the gate-sacrifice had been practised in ancient days in India and Southeast Asia (not to mention Europe). It is referred to in one of the Jātaka stories—those age-old fables, refashioned as moral tales, which enjoyed immense popularity in Buddhist lands. The custom, therefore, was well-known to folklore; though it had become obsolete centuries before, it still survived in the popular imagination. Something of that sort probably was at the root of a report made in 1831 by a French missionary, Monseigneur Bruguiére, who gives a detailed account of a gate-sacrifice, stating it to be a "custom" followed not only by princes but even by private persons. Bruguiére, who had only been in Siam about two years, was obviously misled. He does not give the source of his information. His account, which has too literary a flavor to be very convincing, sounds like a fancy translation of some hoary piece of folklore. Bishop Pallegoix, who was much better informed, quotes this report verbatim in his *Description du royaume thai*, adding that he himself was very sceptical about it. Bowring, referring to the same report, says he could discover no trace of the practice, so it must have "fallen into desuetude."

Anna is less scrupulous. While we cannot identify Bruguiére's source, we can easily identify *hers*: it is Bruguiére. We know she read Pallegoix, for we can spot several passages

in her books that are quoted from him without acknowledgment; and anyone who reads her description of the gate-sacrifice side by side with Pallegoix's quotation from Bruguiére will be startled by their similarity. She gives the same peculiar details as Bruguiere, uses the same romanticized phraseology, and carelessly leaves the proof of her transposed plagiarism by translating the French word *cordes* as "cords" instead of ropes. She has given Bruguiére's allegation a new context, moving it forward to the year 1865, and attributing the deed—in defiance of all common sense and reason—to King Mongkut.[9]

Oddly enough, though this is one of her most shameless inventions, it appears in her first book, which is otherwise more restrained than the second. In any case she herself soon forgets it: in a later chapter, after quoting a cordial letter King Mongkut wrote her from the seashore, where he was spending a few days with some of his children, she tells us of her delight in thinking of him not as the King, but as "the gentleman, the friend, the father, giving his heart a holiday in the relaxations of simple kindness and free affection."

What are we to think of a woman who feels such sentiments toward a man whom she alleges to be a murderer? It is clear that she was emotionally unstable, but she had a practical motive for her fictions too. Years later in London, when the Siamese Ambassador reproached her for slandering her former employer, she excused herself by saying that readers wanted sensational revelations about the Orient and she to provide them in order to satisfy her publisher.

This is the kind of thing that makes her book so exasperating to the sober historian. Though there is much good in them, it is useless, for not a single statement can be accepted without confirmation from elsewhere. Analysis sheds a rather cruel light on her methods.

It has become almost an article of faith among westerners that every virtue the royal family have displayed since Anna's time stems from her tactful inculcation of Christian ideals.[10] Yet virtue was not unknown in Siam before her arrival, and a cool assessment suggests that she did not loom very large in the life of King Mongkut or his children.

V

WHENEVER there was a solar eclipse, old-fashioned people thought a demon was seizing the sun in his teeth and trying to swallow it. Then they would set up an ear-splitting din, with rattles and drums and firecrackers, in order to scare the demon into letting go.

King Mongkut's interest in eclipses was more scientific. Even the cares of state had not weakened his passion for astronomy. His private apartments in Grand Palace, Bowring tells us, "were filled with various instruments, philosophical and mathematical; a great variety of Parisian clocks and pendules, thermometers, barometers, telescopes, microscopes . . . in a word, all the instruments and appliances which might be found in the study or library of an opulent philosopher in Europe."

He calculated the exact moment when the fatal eclipse of 1868 would take place. Having determined that it could be seen best from a remote village in the southern part of his kingdom, near the east coast of the Malay Peninsula, he decided to give an intellectual house party there to observe it. He invited Sir Harry Ord, who had succeeded Butterworth as governor of Singapore, to sail up with a suite of officers and their ladies, and meet him at the appointed place. The French government would send a body of scientists from Paris. He himself would bring several of his wives and children, a number of government offcials, and some Siamese gentlemen whe were interested in astronomy. The party also included the acting British Consul in Bangkok, Mr. Alabaster, who was a friend of the King; this scholarly man was working

on a book which he later published under the title *The Wheel of the Law,* and which remains today the finest study of Siamese Buddhism in any European language.

The royal party, sailing down the river and into the gulf, landed on the coast near the observation point. Workmen had been busy for months clearing a space in the forest beside the beach, building a great temporary palace and guest-house, and fitting up a special observatory. To the astonishment of most of the European guests--who were not yet acquainted with Siamese hospitality and had been looking forward with mixed emotions to the discomforts of a far-off jungle—the food was prepared by a French chef, the wines were served by an Italian *maitre d'hotel*, and the champagne was cooled with an abundance of ice, which was then the rarest of luxuries. In the evening, while companies of dancers performed episodes from the Indian epics, the King conversed informally with his guests. They had scarcely expected to see his ladies (don't Oriental monarchs always keep their wives locked up in a stuffy harem?)—yet there they were, neither timid nor aloof, but graceful and perfectly at ease. And nothing could have been more delightful than the royal children, with their pretty manners and their English chit-chat.

At dawn on the great day the weather was bad. Dense clouds came up from the southwest, and a dreary rain was falling. When the eclipse began, the clouds quite obscured the sun; but a few moments later they broke away. The observattions made by the various scientific groups--Siamese, English and French—were a complete success.

Meanwhile the people of the nearby village had

been busily beating drums and setting off firecrackers. The King remarked with a smile to his guests that they must not think these people were trying to frighten the demon: they were merely celebrating their sovereign's skill in having been able to calculate the moment of the eclipse more accurately than the European astronomers.[11]

* * * *

The party was over. The Court set sail and returned to the capital. But the King had caught a fever during the trip; and his health, instead of mending when he reached home, grew rapidly worse.

In death, as in life, the Buddha's example was his model. Rational men do not think of the Buddha as a god: King Mongkut had long preached against that vulgar error. Far from being disrespectful, he thought the Buddha much more entitled to honor as a man than if he were a god—for by his human goodness and wisdom he taught men how to escape from sorrow, and so did more for them than the gods had ever done with all their supposed power. The Hindu gods were notoriously wayward, and not worth imitating; the nearest thing to the God of the Christians that the King would admit—an abstraction that he politely called the "Superagency of the Universe"—was by definition inimitable. But men could and should imitate the Buddha —the most courteous of gentlemen, the wisest of philosophers, the most kindly of teachers.

It was a wish to follow his example that made King Mongkut hope to die on the anniversary of his own birth, which had occurred on the full moon day of the 11th month according to the old calendar (17 October, 1840).

He was taken ill in August 1868, and it seemed impossible that he could live till the appointed day. Nevertheless by an effort of will, such as he had learned in the discipline that submits even natural functions to a large measure of mental control, he managed to do so. To show that he was perfectly conscious to the last he conversed in English and read some Pali stanzas on death he had written. He gave his ministers some final advice as to the choice of a successor who would bring opposing factions together and carry on the benevolent revolution he had started. He dictated a farewell message in Pali to his former companions at the Excellent Abode Monastery. He begged his closest friends "not to give way to grief nor to any sudden surprise, since death must befall all creatures that come into the world, and may not be avoided."

The King knew by heart the touching words of the Pali scriptures that tell of the Buddha's last hours on earth—how he bade farewell to his disciples, how he passed through all the stages of meditative trance one after another, and how he was finally released into that state in which all evil, and consequently all cause of rebirth, has been extinguished like the flame of a lamp. Pious men ever since have wished to die in the same way—some in the foolish belief that the trances are a short cut to rebirth in heaven, some in the wiser knowledge that they clarify the mind, some in the mere certainty that they ease the physical pain of death. Now King Mongkut passed into these trances.

What visions did the dying King see? Did the trances bring on that clairvoyance that some people claimed for them? If the future was unveiled to him, he must have

seen much to give him satisfaction. He would have seen the throne pass, as he had hoped, to his son Prince Chulàlangkarana, who was then a boy of sixteen. He would have seen that prince reign long and gloriously, bringing the benevolent revolution to success; he would have seen his other sons carrying on his work, one or another specializing in each of the several fields that had engaged his own versatile attention—religion, diplomacy, government, law, philology, literature, history, science, archeology. He would have seen among his grandsons progressive leaders to press forward in the course he had laid out. He would have seen his greatgrandchildren, of whom the present King is one, preserving the tradition and receiving their people's love with a reciprocal devotion. He might have seen some curious things as well—things that would have appealed to his sense of irony. For while in his own land he would be remembered with justice and love, in America he would be know as a petulant barbarian or a melodious clown.

Probably his trances brought no such clairvoyance. He set little store by their powers in that respect, and scorned the idea that trances are an easy step to rebirth in paradise. He was too subtle a philosopher to think of rebirth as involving the survival of a personal soul: the psychic personality, like the material body, was in constant disintegration from moment to moment; the only thing that could possibly be "reborn" was the energy stirred up by every action, good or evil, and continuing forever. When unsophisticated men were in doubt about rebirth, he had reminded them of the Buddha's advice to be on the safe side; but he knew this advice was an oversimplification, adapted

to the limitations of his listeners.

Yet he himself had been on the safe side—not for any such simple reason, but for a far deeper one. For he knew that through the working of a natural law as immutable as the laws of physics, all his deeds would be followed by their consequences—consequences which, though not felt by any surviving consciousness of his own, would dominate the destinies of future generations in the land he loved. He had led a good life, and gained the respect of all (except Anna). Now, even if it were to turn out that he had not guessed exactly right, he would have lost nothing. He would not be like a traveller without provisions.

NOTES

Thailand, the modern name for Siam, is a translation of *m̈ang Tai*, the term by which the Siamese usually refer to their country. The Siamese are indeed for the most part Tai, or "Thai" as it is often written, though in either case pronounced like English "tie"; but there are large populations of Tai elsewhere, and *Siamese* is the most convenient term if we want to designate the particular nationality we are writing about. The name *Siam* is not, as some people suppose, a foreign invention of late date imposed by European imperialists; it was used as early as the 15th century, and perhaps as early as the 11th, by the Tai themselves to distinguish the particular branch that settled in central Siam. King Mongkut, no less a patriot than a scholar, signed himself *Rex Siamensium* in his English correspondence.

I should perhaps say a word about spelling and pronunciation. Many Siamese proper names are Sanskrit, and for them I have generally used the international system (with some minor alterations to facilitate printing) For Tai names I have used a phonetic system in which consonants are to be pronounced with their English values, and vowels as in Italian (*u* and *o* as in German). In the case of familiar names, notably *Mongkut,* I have used the common spelling, though it is not a very happy invention; this name, properly *Mangkuta,* is pronounced in Siamese more like *Mong-gut,* with the *o* as in *only* and the *u* as in *put*.

Readers who wish to explore further the subjects discussed in this paper will find much interesting material in the *Journal of the Siam Society* (abbreviated: JSS), published over a long period of years at Bangkok. Not all the volumes are easily obtainable; but the most important articles are now being reprinted (*The Siam Society Journal, Fiftienth Anniversary Commemorative Publication,* Bangkok, 1954-1960).

The best accounts of Siam in the mid-19th century are Sir John Bowring's *The Kingdom and People of Siam* (London, 1857) and Bishop Pallegoix's *Description du royaume thai ou Siam* (Paris, 1854). Wood's *History of Siam* (Bangkok, 1939), being devoted chiefly to the earlier period, gives only a brief summary for the 19th century. Professor D. G. E. Hall's *History of South-East Asia* (London and New York, 1955) may also be consulted. For the cultural background. see Dr. R. S leMay's *The Cultures of South-East Asia* (London, 1954).

On Theravàda Buddhism in general, see the work of T. W. Rhys Davids: *Buddhism, being a Sketch of the Life and Teaching of Gautama the Buddha* (London, 1878); *Buddhism its History and Literature* (New York and London, 1896); *Buddhist India* (London, 1903); *Dialogues of the Buddha* (3 volumes, London, 1899, 1910, 1921); and other translations of the Pāli Text Society, London; and issues of the Buddhist Publication Society, Kandy, Ceylon.

Three books are indispensable to the student of Theravàda Buddhism in Siam: Dr. Kenneth Wells's *Thai Buddhism* (Bankok, 1939), Henry Alabaster's *Wheel of the Law* (London, 1871), and Bishop Pallegoix's book mentioned above. The *Wheel of the Law* is particularly valuable for its description

of Buddhist beliefs both before and after Prince Mongkut's reforms; a large section of it is translated from the Siamese of Jao p'yá Dibâkara, an author who was a friend of Alabaster's and at the same time reflected King Mongkut's views faithfully. Princess Poon Diskul's *Buddhism for the Young* (Bangkok, 1929) is a booklet of more importance than might be supposed from its modest appearance; the Princess, who is a granddaughter of King Mongkut, furnishes English readers with a clear and concise summary of the beliefs of educated Buddhists in Siam to day.

My chief sources of information in writing the present paper are three excellent articles by Mr. Robert Lingat in *Journal of the Siam Society*. Mr. Lingat, who was for many years advisor to the Siamese Ministry of Justice, is one of the foremost European authorities on Siamese language, law, and religion. As he states in a note, his article *La vie religieuse du roi Mongkut* (JSS XX) is based in large part on three works in Siamese: *History of the Anchor-Stone Monastery*, by King Ràma V; *History of the Monastery of Great Relic*, by Prince Damrong Ràjanubhâb; and *History of the Excellent Abode Monastery*, begun by the Prince Patriarch Vajirañâna and finished by Prince Damrong. The second and third of these works were more fully used by Mr. Lingat in his *History of Wat Mahadhatu* (JSS XXIV) and his *History of Wat Pavaranivesa* (JSS XXIV). King Ràma V (Chulàlangkarana), the Prince Patriarch, and Prince Damrong were all three sons of King Mongkut.

Having gone to some trouble to run down Mrs. Leonowens's plagiarisms, I must hasten to confess my own. I trust that Mr. Lingat will accept the general admission of my indebtedness to him; and if he finds that I have more

than once used his own words without quotation marks of specific acknowledgment, it is because I can find no better way to express the meaning, yet do not wish to burden the reader with too copious an apparatus of references. In like manner, in discussing Buddhist philosophy I have not hesitated to plagiarize from Rhys Davids.

The following notes on sources and other matters deal more fully with the numbered references in my text.

1. The source of the trouble is Anna herself, in real life Mrs. Anna Leonowens, author of *English Governess at the Siamese Court* (London, 1870) and *The Romance of the Harem* (Boston, 1873). These two books, after having a certain *succes de scandal,* lay unnoticed for many years, until Mrs. Margaret Landon reduced them to a single volume and more coherant form under the title of *Anna and the King of Siam* (New York 1943). Careful readers will exonerate Mrs. Landon from any share in the blame for giving a false picture of the King. Her stated purpose is not to describe him objectively, but to exhibit him through Anna's eyes without correcting the faults of Anna's vision. Unlike Anna herself, who flatly states her account to be true, Mrs. Landon refuses to vouch for its accuracy; she says it is a romance with an historical setting, not a history, In the musical comedy and the films the truth loses out altogether, so that King Mongkut presents the unexpected appearance of Rousseau's noble savage interpreted by Gilbert and Sullivan. These trifles are intended more to entertain than to instruct, but it is disconcerting to note that thay were advertised as if thay were documentaries.

2. Of the numerous accounts of Ayudhayâ in the 17th century, three of the best will be found in Kaempfer,

History of Japan (English translation, London, 1906), La-Loubére, *New Historical Relation of the Kingdom of Siam* (English translation, London, 1693), and Hutchinson, *Adventurers in Siam in the Seventeenth Century* (London, 1940). For description of Siam shortly before it began to be opened up to western influences, see Prince Damrong Ràjanubhàb, *The Introduction of Western Culture in Siam,* JSS XX; also Walter Vella, *Siam under Rama III* (New York, 1957). For the buiding of Bangkok and the effort to restore the glories of the past, see Prince Dhani Nivat, *The Reconstruction of Rama I of the Chakri Dynasty,* JSS XLIII.

3. For the Cambodian and Tai traditions of monarchy, see Prince Dhani Nivat, *The Old Siamese Conception of the Monarchy*, JSS XXXVI; Phya Srivisarn Vacha, *Kingship in Siam* JSS XLII; Coedés, *Les Etats hindouises d' Indochine et d'Indoēsie* (Paris 1948); Coedes, *Pour mieux comprendre Angkor* (Paris, 1947); Briggs, *The Ancient Khmer Empire* (Philadelphia, 1951); Lingat, *The Evolution cf the Conception of Law in Burma and Siam,* JSS XXXVIII. For the story of the officer who proposed to cut the branches at the Anchor-Stone Monastery, see Lingat, JSS XX, page 133.

4. For the evidence that he yielded voluntarily, see Lingat, JSS XX, page 132.

5. In this section I have relied on the works cited at the beginning of these notes, and especially Mr. Lingat's articles. In discussing the Doctrine as it was enunciated by the Buddha, I have followed the views of T. W. Rhys Davids. These views, though their historical accuracy has been contested by some more recent scholars, remain pertinent to my purposes. (Regarding this point, see the appended, "Notes on the understanding of Dhamma" at the

end of this book). For the techniques of meditation, see G. C. Lounsbery *Buddhist Meditation in the Southern School* (London, 1959). Further discussions of relations with the missionaries will be found in Pallegoix, Bowring and Alabaster, as well as in Mr. Lingat's articles; see also the *Siam Repository* published in Bangkok in the 1870's. For an idea of King Mongkut's English style, which is more forceful than polished, see several of his letters quoted by Bowring; also Coedés, *English Correspondence of King Mongkut*, JSS XXI XXII. The European-type script for Pali, by the way, did not prove popular, and was eventually given up. Since the reign ot King Râma V, Siamese characters have been used for printing Pali texts.

6. The full text of the King's account of the coronation will be found in the *Siam Repository*, Vol. IV (Bangkok 1872) pages 3 ff. and 39 ff.

7. For the "water of allegiance," see JSS I. For the King's Edicts, see M. R. Seni Pamoj, *King Mongkut as a Legislator*, JSS XXXVIII; I am also indcbted M. R. Seni and his brother M. R. Kukrit Pramoj for allowing me to read their unpublished manuscript, *The King of Siam Speaks*. The statistics on Catholics and Protestants are taken from Pallegoix and Bowring; their books contain much further information of interest concerning the missionaries; see also Dr. S. McFarland, *The History of Protestant Missions in Siam* (New York, 1928). The opinion that Siam had "the mildest and best heathen government on the face of the globe" applies to the reigns of King Mongkut and his succsssor; I have taken it from the *Siam Repository*, IV, 207. For the complete inscription of Ràma Kamheng, of which I have given only a very condensed extract, see Coedes, *Recueil*

des enscriptions du Siam (Bangkok, 1924); Bradley, *The Oldest Known Writing in Siamese*, JSS VI. The King's remark that the ancient history of Siam is "rather obscure and fabulous" is recorded by Bowring (II, 279). For the King's collection of antiquities and curiosities, see Bowring, I, 412 and II, 313; also Coedes, *Les collectiou archeologiques du Musee National de Bangkok* (Paris aud Brussels, 1928). For the "encyclopedia in stone and pictures" created at the Bo-Tree Monastery by Râma III, see Prince Dhani Nivat, *The Inscriptions of Wat Phra Jetupon*, JSS XXVI. In—Kŏng's pictures, so far as I know, have never been published; any visitor to Bangkok can see those in the Excellent Abode, as well as a few in the National Museum, but to see *the History of Ayudhaya* series requires special permission.

8. For the decree permitting the King's wives to resign and also for the Six-dollar fine imposed on the abductor of one of his ladies, see M. R. Seni Pramoj, *King Mongkut as a Legislator*, JSS XXXVIII. The story of the lady and her lover being burned at the stake is pure fiction; Mrs. Leonowens must have made it up after finishing her first book, for it appears only in her second. She may have got the idea from a silly piece of doggerel quoted in Neale's *Narrative of a Residence in Siam* (London, 1852). We can spot at least one place where she plagiarized from that book: her list of "Common Maxims of the Priests" (really a garbled version of the monastic rules) follows Neale's wording too closely to suppose that she translated it directly from LaLoubere, who was Neale's source. Neale was a flippant but well-meaning young man who writes of Siam as he saw it in 1840-41. His account, though superficial, contains no deliberate fabrications, and he nowhere

suggests that anyone in Bangkok had ever been burned at the stake. He merely quotes the doggeral as a curiosity, without saying where he picked it up; it is, he says, a translation of an old song—"a lament supposed to be uttered by a guilty priest, previous to his suffering along with the partner of his guilt the dreadful punishment attached to his transgression." The last stanza is worth repeating:

Behold the faggots blaze up high,
  The smoke is black and dense;
The sinews burst, and crack, and fly:
  Oh suffering intense!
The roar of fire and shriek of pain,
  And the blood that boils and splashes,
These all consume—the search were vain
  For the lovers' mingled ashes.

9. The Jataka reference will be found in Cowell, *The Jataka,* Vol. IV (London, 1957), page 155 ff. A Dutchman who lived at Ayudhyà in the 1620's claims to have heard that the reigning king ordered the sacrifice of some pregnant women for a gate (Van Vliet, *Description of the Kingdom of Siam,* JSS VII, page 18). That monarch was a notoriously brutal man, so the story might be true of him. If so, the sacrifice was an isolated incident, not a custom; for other European writers visited Ayudhyà, and if they had heard of such a thing they would hardly have omitted to mention it. So far as I know, however, there is no other reference until we come to Bruguiere in 1831. To see exactly how Mrs. Leonowens plagiarized from him, we need only read the following extract from *The English Governess* (page 219), together with the corresponding extract

from Bruguiere's report in *Annales de l'Association de la Propagation de la Foi* (volume V, 1831, page 164), quoted in Pallegoix, *Description du royaume thai ou Siam* (volume II, page 50), I have supplied the italics.

The San Luang, or *secret council* of Royal Judges, met at midnight in the palace, and despatched twelve *officers* to lurk around the new gates until dawn, (Le roi, apres avoir tenu *secretement* son conseil, envoie de ses *officiers* pres de le porte qu'il veut reparer.) Two, stationed just within the entrance, assume the character of neighbors and friends, *calling loudly to this or that passenger, and continually repeating* familiar names. (Cet officier a l'air de temps en temps de vouloir *appeler quelqu'un* ; il *repete plusieurs fois le nom* que l'on veut donner â cette porte.) The peasants and market folk, who are always passing at that hour, *hearing their calls*, stop and *turn* to see who is wanted. (Il arrive plus d'une fois que les passants, *entendant crier apres eux, tournent* la tete.) *Instantly* the myrmidons of the San Luang rush from their hiding-places, and *arrest*, hap-hazard, six of them-*three* for each gate. (*A l'instant* l'officier hommes tout aupres, *arretent troie* de ceux qui ont regarde.) *From that moment the doom* of these astonished, trembling wretches *is sealed.* (*Leur mort est des lors irvevocablement resolue*) *No petitions, prayers, can save them.* (*Aucun service, aucun promesse, aucune sacrifice ne peut les delivrer.*) *In the centre of the gateway a deep fosse or ditch is dug,* and *over it is suspended by two cords an enormous beam.* (*On pratique dans l'interieur de la porte une fosse,* on passe par dessus, â une certaine hauteur, *une enorme poutre,* cette poutre est *soutenui par deux cordes et suspendue* horizontalement â peu pres comme celle dont on se sert dans les pressoirs.) *On the "auspicious"*

day for the sacrifice, the innocent unresisting vicitms — "hinds and churls" perhaps of the lowest degree in Bangkok — are mocked with *a dainty and elaborate banquet,* and *then conducted in state* to their *fatal* post of honour. (*Au jour marque pour ce fatale et horrible sacrifice,* on donne *un repas splendide* aux trois infortunes. *On les conduit ensuite en ceremonie* â la *fatale* fosse.) *The king and all the court make profound obeisance before them, his Majesty adjuring them* earnestly "to "*guard with devotion the gate, now about to be entrusted to their keeping,* from all dangers and calamities; and to *come in season to forewarn him,* if either *traitors* within or *enemies* without should conspire against the peace of his people or the safety of his throne." (*Le roi et toute la cour viennent les saluer. Le roi les charge,* en son particulier, de *bien garder la porte qui va leur etre confiee* et de *venir avertir* si les *ennemis* ou les *rebelles* se presentai nt pour prendre la ville.) Even as the last word of this exhortation falls from the royal lips, *the cords are cut, the ponderous engine "squelches" the heads* of the distinguished wretches, and three Bangkok ragamuffins are *metempsychosed* into three *guardian-angels, Thevedah.* (A l'instant *on coupe les cordes,* et les malheureuses victimes de la superstition sont *ecrasees sous la lourde masse qui tombe sur leur tetes.* Les Siamois croient que ces infortunes sont *metamorphoses* en ces *genies qu'ils appellent phi*).

How could Anna have been so careless? The plagiarism is obvious in every sentence; she begins with six victims, but ends - like Bruguiere - with only three; and the discrepancy between the names of spirits is only apparent, for *thevedah* is no more than a bad spelling of *devata,* the Pali word often used as a substitute for colloquial *phi.*

10. She has become a heroine not only to Broadway and Hollywood, but also to western writers who ought to know better. *The Romance of the Harem* was re-issued in London as late as 1952, under the title *Siamese Harem Life*, with an introduction by Miss Freya Stark containing the following description of Anna among the Court ladies: "Harassed and indomitable, she loved the women in their royal slavery and trained a new and happier generation of children to carry light into the future: and few people can have wielded a stonger influence in that corner of Asia." This appraisal is as preposterous as the drawings that illustrate the book, which are a Victorian fantasy of harem scenes from Turkey to China and have nothing to do with Siam.

11. We are fortunate in having an eye-witness account of the "Astronomical Fete," written by an officer in the suite of Sir Harry Ord for the *Bangkok Calendar* of 1878. and reprinted in Bacon, *Siam the Land of the White Elephant* (New York, 1899). For the King's remark about the reason for the villagers' celebration, see Alabaster's *Wheel of the Law*, page 10.

